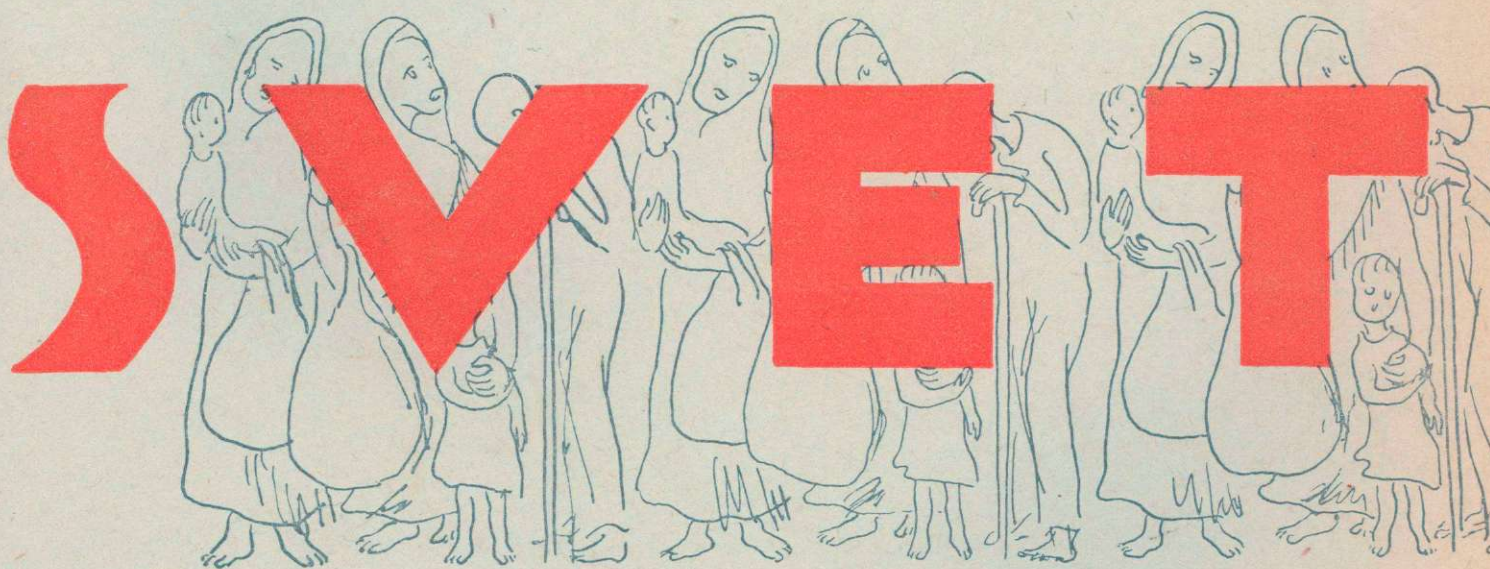
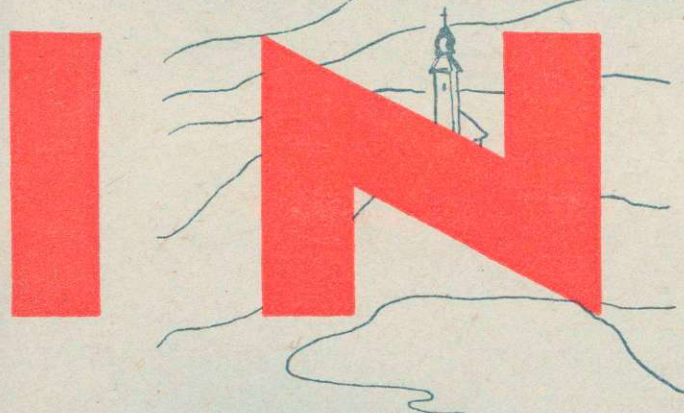
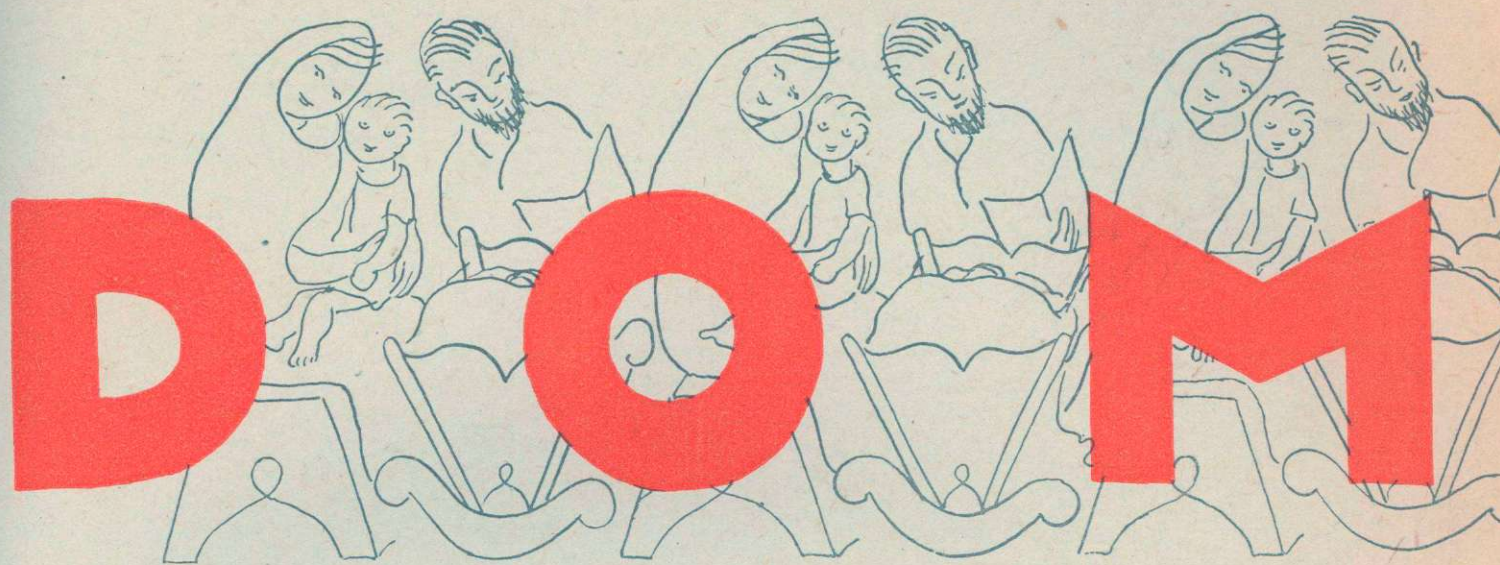

2/409
8

Dom in svet, letnik 52, številka 10

Vsebina

Leposlovje in znanstvo:

- Pepči Marinc / Sklonjena krizantema (Iz tvojih pisem, V-pozni jeseni, Hrepenenje, November, Samota). 577.
Janez Jalen / Ógrad (Cvetoča brda). 580.
Jože Kastelic / Jesenske pesmi (Hlad, V strmi senci, Privid). 587.
Leopold Stanek / Zimski soneti (Ribe, Starec, Videnje). 589.
Tone Čokan / Na sveti večer. 590.
Stane Mikuž / Freške Franca Ilovška na Sladki gori (2. del). 591.
Vinko Žitnik / Večer. 602.
Jan Strážovec / Literarno-zgodovinsko delo Arneja Nováka. 603.
France Bevk / Otrok. 613.

Razglednik:

- Književnost:** Dušan Ludvik: S potepuško palico (J. Kastelic). 622. / Anton Ingolič: Na splavih (T. Čokan). 624. / Aleš Ušeničnik: Izbrani spisi IV. zv. (J. Rakovec). 625. / Ljubljana. France Stele. (St. M. kuž). 627. / Mile Budak: Rascvjetana trešnja (Joža Gregorič). 628.

- Zapiski:** Stoletnica „Slovenske knjižnice ljubljanskih bogoslovcev“ (Janez Kotar). 632.

Umetniške priloge:

Sl. 29—32: Čudeži (Freske Fr. Ilovška na Sladki gori).

Vinjete so delo akad. slikarja Marija Preglja.

Dom in svet izhaja 15. vsakega meseca, desetkrat v letu, z izjemo mesecev julija in avgusta. — Naročnina znaša letno 80 dinarjev, za dijake 60 dinarjev. Dovoljeno je plačevanje v obrokih. — Izdaja ga konzorcij Doma in sveta, ki ga predstavljajo: dr. Joža Lovrenčič, Mirko Javornik, dr. Stane Mikuž, Severin Šali, dr. Tine Debeljak in dr. Alojzij Odar. — Odgovorni izdajatelj: dr. Alojzij Odar. — Odgovorni urednik dr. Tine Debeljak, Jugoslovanska tiskarna. — Upravništvo: v Ljubljani, Pred škofijo 5. — Tisk in klišeji Jugoslovanske tiskarne v Ljubljani. — Za tiskarno odgovarja: Kramarič Jože.

Pepči Marinc | Sklonjena krizantema

Iz tvojih pisem

Pod oknom osiplje se najin jasmin
in v vazi so tvoji nageljni umrli.
V zadnjih pogledih so razprostrli
čez dušo samotno zbledeli spomin.

Trak mesečine je v zastorih obvisel,
v sklonjenih vejah veter pozvanja.
V tvoje smehljaje vsa trudna se sklanja
preko daljav moja žalostna misel.

Počasi nad gradom mesec vesla,
pri cestnih svetilkah vasuje polnoč.
Sanje zajele so v svetli obroč
tvojo podobo iz slutenj srca.

V pozni jeseni

Zdaj komaj vidno dalje čas drsi.
Nad praznim poljem vrana se oglási,
prevpije molk in žalostna počasi
v zamahe težkih kril meglò lovi.

Cvetovi drobnih, belih krizantem
se sklanjajo globoko čez plotove,
kot bi hoteli v goste bóli nove
priklicati spet sebi in ljudem.

Nič več se ne nasmehne tvoj obraz
v okviru rož in dvignjenih zaves,
otresla listje je jesen z dreves,

a meni je zaprla tvoje duri.
Zapekla me je misel v mračni uri:
postala sva si tuja — ti in jaz.

Hrepenenje

Čez žalostnih spominov blede most
preteklost spet te v moje sanje vrača,
ko z dolgimi kazalci čas obrača,
se vpleta med zvenenje ur bridkost.

V razdaljo dni, ki je med naju legla,
sva usločila pričakovanja lok.
Bil preširok je razodetij krog,
da bi trenutek večnosti prestregla.

Razcepila sva cesto v dve smeri.
Zdaj nad razpotjem v globočino brezen
se utrinja zvezda — najina ljubezen.

Le tiha misel — snežno bel labod —
v večerih plava tja na tvojo pot,
ko vse močnejše te srce želi.

November

Zdaj so vsi dnevi kakor težka sita,
oprezno droben dež se skóznje tiplje,
med gole veje se bolestno vsiplje,
ko stežka polni praznih ur korita.

Neslišno kot po prstih čas odhaja,
a na križišču tvojega poljuba
v stopinjah plitvih globlje čelo guba —
nemirno si jih trudna skrb osvaja.

Zaman si dvigam na zbledelih lokih
minulost, z venci mrtvih sanj ovito.
Zvonita srci že preveč ubito,
ko vračava ljubezen le v obrokih.

Samota

Na okna se je trudno mrak naslonil,
tesneje sence so objele vas.
Pobožno je nad temne strehe sklonil
v megló zavit večer svoj tih obraz.

Bolno se molk nagiba čez previse
ob robu ur nanizanih minut.
Spomini medle črtajo obrise,
kot s peskom je z nemirom čas posut.

Čez prazno cesto onemoglo sega
si dvoje jablan z vejami v pozdrav.
Med njiju kot med naju večnost lega
v preozko krsto žalostnih daljav.

Janez Jalen | Ógrad

Cvetoča brda

Mandeljni so se bili osuli, breskev in marelica sta ozeleneli, češnja je nastavila sadež, odgnala je trta, sadovnjaki so se pa ogrnili v pisano tkano odejo rožnatega cvetja. Čebele so šumele v kronah drevja. Iz nižine navzgor je tu pa tam dahnila rahla sapa, se za hip pomudila ob visoki škarpi in ovila Pavlo v prijetno božajoč vonj cvetočega sadja.

V vinogradu je doneče žvižgal kraški drozd, naokrog pa je gostolel zbor ptičev. Pavla jih je komaj slišala. Vse njene misli je prevzela pesem po prsih rjastordečkastega pevca, ki ga ni videla, pa se tudi ni marala razgledovati za njim, da bi ga ne prepodila. Preveč živo jo je spominjal minulih časov.

Prav na isti klopici je sedela pred sedmimi leti s Filipom. Drozd je žvižgal na grebenu iz kamenja zložene ográde tik pod njima. Obrnjen je bil naravnost proti Pavli, kakor bi bil že takrat vedel, da jo poljubovanje z doktorjem Andrejčičem kaj kmalu privede za trdno zaklenjeno ógrad v Begunjah, kjer bo več pomladi zapovrstjo grenko koprnela po goriškem soncu in po njegovi, vinograde oživljajoči pesmi. Preden se spet vrne, se pa vse preobrne, kakor se ji še sanjati ne more. Takrat je razcvela Brda zagrinjal mrak, daleč spodaj so se v Gorici prižigale prve luči, ona je bila pa trdno preverjena, da je zastavila korak v jasen dan življenja.

Drozd je utihnil in se nizko nad Pavlino glavo preletel k samički, ki se mu je oglasila na kamnitni rebri, posuti z drobnim cvetjem.

Danes se cvetoča Brda kopljejo v blagem dopoldanskem soncu, v Gorici bleste visoki zvoniki, bele cerkve in dolge vrste hiš, njej sami se pa temni pred očmi in ne ve, v katero stran naj se prestopi. Morebiti bi bilo celo bolj prav, da je ostala do konca prisojenih ji dni v kaznilnici. V nadaljnjih treh letih bi se spet dokaj spremenilo. S Filipom bi se morebiti vsaj pogovoriti mogla, preden se dokončno razide z njim. Ona se do njega ne bo ponižala, njega samega pa ni na spregled. Olga Staničeva ga ima trdno ujetega v svojih mrežah.

Pavla se je zdrznila, kakor bi bila zagledala kačo pred sabo. Preveč je pretrpela zavoljo te ženske. Kaj si je prizadejal gospod kurat, preden ji je dopovedal, da ji mora odpustiti. Šele ko ji je postavil za zgled ciganko Kati, se je vdala. Hkrati si je pa zaželela, da bi tudi njo odnesli na vrt odrešenih.

Po srečanju z možem in Olgo je kaznjenka Andrejčič pričela medleti. Venomer je bila zamišljena. Govorila je samo najpotrebnejše. Oko se ji ni nikoli več zasolzilo. Zdravnik jo je večkrat skrbno pregledal in zastonj

iskal kal bolezni. Za božič je pa sestri prednici naravnost povedal: »Telo je zdravo, duša pa je na smrt bolna.«

Še isti dan je prednica, sestra Gabrijela, spisala predlog za pomilostitev kaznjenke Pavle Andrejčič. Uradni spis je pa podprla še z vsem svojim vplivom, ki ni bil majhen. Dosegal je ministrstva in celo cesarski dvor. Za uspeh svojega posredovanja je zvedela dokaj prej, nego so neme črke prehodile službeno pot. Poklicala je k sebi Pavlo, da ji vsaj namigne na skorajšnje odrešenje. Velela ji je sestri in hotela že s tem pokazati, da je več ne šteje med kaznjenke. Da začne pogovor, je vprašala: »Gospa! Koliko časa ste že pri nas?«

Pavla je začudeno pogledala. Skušala je uganiti, kaj ji usmiljenka prav za prav hoče povedati. Zavedala se je, da nuna nič manj natančno ne ve, koliko kazni je že prestala, kakor ona sama. Če je pa slučajno pozabila, bi lahko pogledala v njen spis in bi je ne bilo treba klicati prédse. Pa kaj bi razmišljala. Ubogljivo je odgovorila: »Nekaj dni manj kakor štiri leta.«

»Draga moja!« Sestra prednica se je dobrohotno smehljala: »Za našimi zidovi je življenje moreče enakomerno potekalo, zunaj se je pa v tem času marsikaj predrugačilo.«

Pavla je molče prikimala in povabila oči. Zbala se je, da bo usmiljenka napeljala pogovor na Filipa in Olgo. Bolelo bi jo. Na moža zadnje čase niti mislila ni rada. Sestra prednica je pa pričela pripovedovati, kako vse drugače so sedaj ženske oblečene, kakor so bile pred štirimi leti. Da bi bila videti Pavla kaj staromodno, če bi odšla v enako krojeni obleki v svet, kakor je v nji prišla v kaznilnico. In da bi bilo prav, je pripomnila, če bi Pavla svojo obleko pre naredila.

»Počemu? V treh letih spet zastari.« Pavla ni mogla več molčati.

»Ne, draga moja.« Sestra prednica se je rahlo nagnila proti Pavli, kakor bi ji hotela zaupati skrivnost, ki je nihče drugi ne sme slišati: »V nekaj dneh boste zopet prosti. Pomiloščeni ste.«

Pavli se je za hip razjasnil obraz. Sestra prednica je že pričakovala, da veselo vzklikne. Kaznjenka Andrejčič pa je povabila pogled v naročje, v katerem so ji mirno počivale sklenjene roke.

»Kaj premišlujete?« je hotela vedeti sestra prednica.

»Kam naj grem?« je odgovorila Pavla z ubitim glasom: »K možu me ne spravite za vse na svetu, staršem pa ne maram biti v sramoto. Kdo na svetu naj verjame, da nisem zares goljufala, če bo Filip pred očmi vseh živel z drugo, jaz bi pa nič ne oporekala. Niti najbolj uvidevni sodniki ne. Najraje bi postala usmiljenka, pa vem, da bivše kaznjenke in od moža zapuščene žene ne smete sprejeti. Kam naj grem?«

»Uboga moja!« Sestri prednici se je Pavla v srce zasmilila. Dolgo jo je pogovarjala in tolažila, nazadnje je pa odločila, da ji bo sošolka, sestra

Ksaverija, pomagala oditi nazaj v svobodo. Pavla se je sama sebi zazdela podobna otroku, ki še ne zna hoditi. Primeri se je grenko nasmehnila. Sestra prednica je pa mislila, da se ji je le posrečilo vsaj malo razvedriti nesrečno gospo. Prijazno je odslovlila najnovejšo pomiloščenko.

Za Pavlo je zabrenčal debel čmrlj. Stikal je po škarpi od luknjice do luknjice in iskal pripravno zavetje za svoje gnezdo. Za nekaj minut je zamotil Pavlo, da je pozabila na kaznilnico.

Čmrljeva matica se v golem kamenju ni ustalila. Odletela je prek vinogradov. Pavli pa so se povrnila prejšnje misli.

Spomnila se je Johane Zemljak. Čim bolj so se stekali njeni dnevi v kaznilnici, tem bolj je bila »teta« nasajena. Prav takrat, ko se je vrnila Pavla od sestre prednice nazaj na oddelek, bil je ravno odmor, se je jezila, zakaj ne sme ostati znanprej kot dekla v graščini, ko vendar ne zahteva nič drugačnega življenja, nego ga je bila deležna doslej. Kaznjenke so jo pa vsevprek dražile, kako si oddahnejo vlačuge, ko ne bo nje, ki jih je včasih naravnost neusmiljeno gnala pri delu. Johana je vzrojila: »Ne bodo se za dolgo.«

Pokazala je skozi okno, kjer so spodaj na njivah zadnje dni pogledali prvi zeleni prameni ozimine izpod kopnečega snega. Trdo se je zarekla: »Za primoj tristokrat! Plela je še ne bom. Žela bom pa že prav gotovo onole pšenico tam doli. Že kaj naredim, da me spet zapro. Če drugega ne, razpraskam tisti candri, ki se sedaj širokoriti na moji zemlji, obraz in ji odgriznem gosposki nos. Kar pripravite se! Ne boste lenarile poleti.«

Kaznjenke so se glasno zakrohotala, Pavla je pa Johano zavidala. Kaj se ji mara. Zemljak jasno ve, kaj hoče. Ne zahteva mnogo. Za trdo delo samo golo življenje. Ona sama si pa želi dokaj več, pa še niti tega ne ve, kako naj se znanprej preživlja.

Naslednje dni je Pavla prenaresjala svojo obleko. Pomagala ji je kaznjenka Vrhovec, priznana šivilja. Tudi klobuk sta preoblikovali.

Prvega sušca 1890. leta so se kaznjenki Pavli Andrejčič, še vedno mladi ženi uglednega doktorja, odprla vrata begunjske kaznilnice, za katerimi je polna štiri leta delala pokoro za krivdo svojega moža, ki si je bil med tem časom privzel drugo žensko, Olgo Staničevo, nekdanjo njeno tekmovalko.

Pavla je zjutraj prejela sveto obhajilo; ne zato, da ustreže želji gospoda kurata in sester, ne. Trudna in obtežena je iskala v presvetem zakramentu poživljajoče moči za na pot nazaj v sovražni svet.

Med mašo se je zazrla v obraz Marije Zmagovalke, v Jezuščka v njenem naročju in v srebrno srce na prsih Brezmadežne in si zaželela, da bi bilo tudi njeno ime zapisano na listku, ki ga je bil kurat doktor Jeglič zaprl v tesno posodico in tako pred božjo Materjo izenačil kaznjenke, paznike, nune in sebe, doktorja bogoslovja.

Koj po zajtrku, še preden se je oddelek razšel na delo, je prišla po Pavlo sestra Ksaverija. Pavla je vzela iz svojega predala zavitek, v katerega je bila pospravila nekaj drobnih stvari, se poslovila od sestre in kaznjenk in odšla. »Té ne bo nikoli več nazaj,« je poltiho pripomnila za njo Vrhovec. »Té ne, té. Tudi sedaj ni zaslužila,« je glasno povedala Zemljak. »Sam Bog pa naj pošlje, ko se vrnem, tisto cipo v Begunje, ki je ta leta motila Pavlinega dedca. To bi ji pregnala slo iz prespočitih udov. Primoj tristo devet in devetdesetkrat!«

Kaznjenke so postale radovedne in bi bile rade kaj več zvedele. Zemljak jih je pa rezko zavrnila: »Kaj vas pa briga, babe privoščljive.« Saj tudi sama ni dosti vedela. Samo mimogrede je ujela nekaj besedi.

Johani se je tudi iztekel štiriletni zapor. Pa se ji nič ni mudilo oditi. Obotavljala se je in trdila, da ji pripada še kosilo v kaznilnici, ko ga je prvi dan zamudila. Nune ji niso oporekale. Še dobro se jim je zdelo. Bila je živa priča, da kaznjenke niso slabo oskrbovane.

Pavla in Ksaverija sta odšli v pisarno. Vpričo sestre prednice je Pavla podpisala, da je v redu prejela vse svoje stvari in da ji je bil zaslužek pošteno izplačan. Pavla je gledala naštet denar, kakor bi njen ne bil. Nič kaj voljna ga ni bila sprejeti. Zdelo se ji je, kakor bi s tem njeno štiriletno trpljenje zgubljalo pravo vrednost.

»Pa še nekaj imate shranjenega pri meni, draga gospa!« Sestra prednica je položila na mizo težak zakonski prstan. Pavla je prebledela. Zlatega obročka se kar ni hotela dotakniti. Šele ko jo je nuna resno opomnila, da mora svoje vrednote vse vzeti, ker so pač predpisi taki, je prstan spustila v žep poleg robca. Roko je podrgnila ob predpasnik, kakor bi jo bilo zlato, ki naj bi spominjalo na večno njeno in Filipovo zvestobo, speklo v prste.

Prednica ni hotela pokazati, da je opazila nemirni pregib. Prijazno je nadaljevala: »Pri nas je tudi navada, da vsaka, ki odhaja, dobi nekaj popotnje. Gospa! Vi je sicer ne boste rabili. Bodite pa ljubeznivi in je nikar ne zavrnite. Sestram in tudi meni bi se ne zdelo prav. Naše misli in naše molitve vas pospremijo. Priznam, da nam je po svoje hudo.«

»Meni tudi!« Pavla se je ozrla na molčečo sošolko Ksaverijo. Solzo je videla lesketati se v njenem očesu.

Sestra prednica je brž povzela besedo: »Naj vam nikar ne bo hudo, ljuba gospa. Dobri Bog vam je naložil križ za tuje grehe, ki ste ga vdano in pogumno nosili.«

»O, ne. Večkrat sem padala pod njim.« Pavli je kar sama ušla beseda.

»Kdo bi ne,« je opravičevala nuna Pavlo. »Sam naš Gospod je trikrat omagal. Neskončno modri Bog, sem hotela reči, vam je nenavadno kmalu, sama sem kaj malo upala, da uspem, nenavadno kmalu vam je odprl

vrata iz hiše pokore. Zdi se mi, da vas pošilja osvobojevat tistega, s katerim ste nerazdruženo povezani za vse življenje.»

Pavla je molčala. Niti gubica ni trenila na njenem obrazu. Sprejela je darilo sester, zavitek jestvin, se res iz srca zahvalila za naklonjenost in obljubila, da bo sporočala, kako se ji bo znanaprej godilo zunaj v svetu.

Pavla doslej še ni niti enkrat pisala nazaj v Begunje. Ni vedela, kaj Filip je nekam izginil. V Gorici ga nihče več ne vidi. Bog ve, če ga bo sama še kdaj. Da bi si le ne bil kaj naredil, jo je skrbelo vsak dan bolj. Navsezadnje je le njen mož.

V vinogradu za njo so zašumeli pritajeni koraki. Poklicala jo je mama: »Pavlica!«

»Kaj bi radi, mama?« Hči je zaokrenila glavo.

»Malicala bi kaj, da se čimprej popraviš,« je poskrbela mati.

»Hvala. Nisem lačna.«

»Ali naj ti sem prinesem,« je silila mati.

»Oh, nikar. Pridem kmalu sama,« se je branila Pavla.

»Pa ne smeš pozabiti!«

»Ne bom.«

Tiho, kakor bi se bala zmotiti hčerine misli, je Gradišnica odšla po vinogradu navkreber nazaj k ognjišču. Pavla pa je spet začela hoditi v spominu po begunjski kaznilnici.

Iz pisarne sta se povzpeli s sestro Ksaverijo po polžasto zavutih stopnicah v stanovanje gospoda kurata. Na visokem hodniku je odjeknil pod podkovanimi čevlji pisan tlak, zložen iz brušenih kamnitnih plošč. Ustavili sta se pred umetno izrezljanimi in s starinsko zavitim železom bogato okovanimi vrati. Pavla je bila razburjena, da je slišala biti srce. Rada bi se bila malo pomudila, pa je sestra Ksaverija že potrkala.

»Naprej!«

Sestra Ksaverija je odprla vrata in se umaknila, da počaka zunaj. Pavla je vstopila. Narahlo zardela v lica je pozdravila: »Hvaljen bodi Jezus Kristus!«

»Na vekomaj. Amen!« je odgovoril kurat Janez Birjan, odložil pero in vstal od pisanja. Pavli je ponudil stol pri mizi na sredi sobe in sam sedel na drugo stran. Da je mogel videti Pavli naravnost v obraz, je odmaknil šopek rdečega resja in belih kurjic s srede na vogal. Resno zamišljen je spregovoril: »Gospa Pavla! Že več dni preudarjam, kaj naj vam povem ob razstanku.«

»Za vsako besedo vam bom hvaležna, prečastiti.« Pavla se je uglajeno poklonila. Kar pozabila je, da še vedno nosi obleko kaznjenk.

»Gospa doktorjeva!« Kurat Birjan je položil dlan na mizo: »Vam se morebiti zdi, da so bila štiri leta, prebita pri nas, izgubljen čas.«

»Ne, gospod kurat! Zavedam se, da sem dokaj pridobila, posebno v razgovorih z vami. O življenju sedaj vse drugače sodim. Prej sem napak.« Pavla je govorila neprisiljeno, kakor nekdam doma v salonu.

»Gospa Pavla!« Kurat je postavljaj besede, kakor bi vsako posebej pretehtaval. »Odkrito priznam, da se čutim majhnega pred vami.«

»Gospod kurat?« je zastrmela Pavla.

»Nič ne oporekajte,« je pribil z roko duhovnik. Rešili ste nadarjenega moža, s katerim vas je združil Bog v zakramentu svetega zakona. V zaslepljenosti je hotel poseči po lastnem življenju.«

»Sedaj hodi po še bolj zgrešenih potih,« je pripomnila Pavla. In kakor bi hotela pokazati, da se ne mara pogovarjati o Filipu, je pogledala navzgor proti stropu in pričela opazovati bogato, blestečebelno štukaturo, izmed katere so gledali nanjo v več kakor naravni velikosti izdelani, skoraj popolnoma goli otroci. Pavla se je ta trenutek jasno zavedela, da ne bo nikoli mati. Bilo ji je kar prav. Celo dobro se ji je zdelo, da doslej ni imela otrok, kakor si jih je včasih naravnost bolešno želela. Kako naj bi pa opravičila pred njimi, ko bi odrasli, očetovo ravnanje. Filipa bi morali zaničevati, če bi le količkaj ljubili njo. Ne, ne. Da se čimprej znebi trpkih misli, je pričela pozorno opazovati raznovrstno divjad, naslikano v različno obrobljene ploskve.

Kakor bi videl v Pavlino dušo, se je kurat Birjan začuda zresnil. Vstal je. Črni talar ga je nekako odmikal brigam vsakdanjega življenja. Njegov glas je zazvenel, kakor bi več ne govoril sam iz sebe: »Gospa! Res hodi vaš mož po nerodnih potih, ima pa le še vedno čas, da otme svojo dušo. Če bi vi ne bili prevzeli njegove krivde, bi ga ne imel več. Utegne biti, da ga vprav vi z vašimi dosedanji odgovodi in z nevsječnostmi, ki vas še čakajo, rešite pogubljenja. Vse premalo se zavedamo, da smo ljudje skrivnostno povezani med seboj v ljubezni in trpljenju, pa tudi v zadostovanju za medsebojne krivice in za žalitve, ki jih prizadevamo Bogu. V tej smeri, gospa, hudo preizkušana duša, iščite smisel svojemu življenju.«

»Si bom prizadevala, prečastiti!«

Kurat se je odkritega razgovora razveselil. Razjasnil se mu je obraz. Da bi pa svojo misel še bolj poudaril, je dal Pavli za spomin podobico Odrešenika, za grehe vsega človeštva pribitega na križ. Za slovo ji je pa voščil srečo pod še vedno ohranjenim stropom v nekdanjem lovskem salonu plemiča Lamberga prav z njegovimi besedami: »GOT GEBS GLVKH.« Pavla se je nasmehnila in odgovorila po črkah nad vhodom na dvorišče graščine: »GOT GEBS GLVCKHSALIG END.«

Čez dobro uro so za Pavlo zadnjič zarožljali ključi v vratih mogočnega vhoda. Oblečena spet v svojo lastno obleko je hodila dokaj bolj lahkotno. Sicer se je pa pri tehtanju ugotovilo, da je zadnje čase izgubila

precej na teži. Tudi črni kovčeg, ki ga je nosila v roki, je bil kaj lahek.

Nekaterim kaznjenkam se naravnost mudi, da pridejo, ko se jim odpro vrata kaznilnice, čimprej na cesto. Pavla in sestra Ksaverija sta pa zavili po odkidani, pa še vedno zmrzli poti, skozi drevored golih koštanjev proti odkopnelim bregovom pod Rebrijo.

Pavla je natrgala droben šopek redkega zgodnjega cvetja. Položila ga je na še lahko zasneženi grob ciganke Kati. Pomolila je za pokoj umrle prijateljice. Oko se ji pa ni zasolzilo. Saj bi bila rada menjala z njo.

Vprežen v koleselj in odet v živozeleno kocasto odejo je pred hlevi čakal Lisko. Pavla sama ni vedela, kdaj jo je Minca posadila na voz, sedla sama poleg nje, tesno zavila kolena in pognala.

Koleselj je drdral po trdi cesti, Pavli pa se je bleščalo pred očmi, kakor bi se bila res odvadila polne svetlobe. Minca je kaj kmalu spoznala, da sošolka najraje molči. Ni je nadlegovala z vprašanji.

Pri Potočniku je Pavlo pozdravila mama. Pričela je glasno ihteti. Pavla jo je presrčno objela: »O, moja mamica!« Sama ni potočila solze.

Čez tri dni je žena doktorja Filipa Andrejčiča podarila svoj zlati zakonski prstan Materi božji na Brezjah. Ko sta se z mamo vrnili nazaj k Potočniku, ju je čakalo očetovo pismo, v katerem je sporočal, naj prideta, da je že vse uredil.

Tudi to je moralo biti domenjeno, da sta se že v temi pripeljali v Gorico in ponoči domov.

Dnevi potekajo. Brda so se razcvela v višek lepote. Petje ptičev gluši ušesa. Vse se oživlja. Nekdaj vedno vesela Gradišnikova Pavla pa poseda naokrog kakor bolnik, ki je pred kratkim ušel smrti. Vsi jo milujejo. Komaj upajo vpričo nje glasno govoriti. Oče in mati sta vsak dan bolj zaskrbljena. Ona sama pa otopeva. Svojo balo spet vidi doma. Kje pa hodi Filip, se ji niti ne sanja ne. Zdi se ji, da bi ji odleglo, če bi se mogla razjokati.

Po poti navzgor je prišel pismonoša. Izročil je Pavli petkrat zapečaten pismo. Prepoznala je Filipovo pisavo in s tresočo se roko potrdila, da je pismo res sama prejela. Obdarila je sla in obotavlja se prelomila pečate. Razgrnila je obsežen list in se začudila nagovoru:

»Največjega spoštovanja vredna žena!«

Pavla kar verjeti ne more. Bere in pretehtava besede. Filip priznava, da ga je do dna srca presunil očitek, naj najprej poravna, kar je dolžan pred Bogom in ljudmi in šele potem zapravlja z ničvrednimi ženskami. Sporoča ji, da je do zadnjega povrnil storjeno škodo, še prej pa odslovil Olgo Staničevo. Če ne verjame, naj vpraša lastnega očeta, ki je bil priča tem njegovim dejanjem. Sam odhaja kakor berač v tuj svet, kjer bo skušal pomagati predvsem svojim rojakinjam, ki si jih dokaj služi kruh ob bregovih Nila.

Pavli se je začel obraz jasni. Zameglile so se ji pa oči, ko je spet brala, da je ona sama močna žena, ki je njena cena kakor stvari iz daljave in od skrajnih mej. Da se bosta pač težko še kdaj v življenju videla, bo pa njen mož mislil nanjo vsak dan, do zadnjega diha, up sreče pa, da onkraj groba hrani.

Pavli so omahnile roke s pismom vred v naročje. Zamizala je. Obšla jo je čudna omotica. Mižala je in ni vedela, ali sanja ali je res, ko je zaslišala božajoče glasove vijolin. Počasi je odprla oči in zagledala pod sabo na poti cigane. Koj je prepoznala Tončka, brata pokojne Kati. On je vodil godce. Pavli se je storilo milo. Naslonila je obraz v roke. Po dolgem času je spet zajokala.

»Pavlica! Ljuba moja Pavlica!«

Mama, ki je prihitela in prisedla, kar ni mogla utolažiti hčere, kakor bi hotela Pavla vse pridržane bolečine iz svojega štiriletnega bivanja v kaznilnici izjokati ob pesmi ciganov. Šele ko je oče odvedel godce, da jih pogosti, se je umirila.

Ob zorečih češnjah so se pordečila tudi Pavlina lica. Gradišnikova Pavla se je spet znala smejati.

Jože Kastelic | Jesenske pesmi

Hlad

Hlad iz lahkih logov
diha vate mrak,
skoro boš prestopil
tihi večerni prag —

megla v dolini vstaja,
prihaja noč za njo,
podobnost meni daje
s Teboj.

V strmi senci

Nič nikdàr mi ne zapre prepada:
če bi sneg vanj dolge bele dneve padal,
dež pojil temo, ki vstaja iz hlada.

Je globina — dež in sneg ne znata
mojih srčnih ran prekriti z mirom varnim:
prideta samo in spet neháta.

Temni gozd zvečer živali skrije,
vendar sled se najde... o, ko gre za plenom,
naj še mene dobri lovec ubije!

Pracvet mraka mora mi vzcveteti
gori v strmi senci slokih lip na holmcu,
žar solzá kot roso vase vzeti.

Tih je grob, zanj trav nihčè ne vpraša.
Sam čez gozde mesec v blesku zvezd potuje,
lovski rog se ne oglašá. Lipa
ne diši, kresnica zadnja pada
in ugaša.

Privid

Nebo razgrinja svoj privid blesteči,
nekaki zvezdni plámeni žarijo
kot duše, kadar drzno poletijo
iz pustih krogov k spreminjavi sreči.

Tema drži pokorno plašč prosojni,
iz dna vzdihuje le megla zgubljena
kot bi tožila žena zapuščena
o vsej ljubezni, davno že pokojni.

Molčeča je ta tožba pregloboka,
še globlje teče hitri potok nemi,
vijuge prehití mu moj tek premi,
ne zadrži me mile vrbe roka.

Med duše, kadar drzno poletijo
iz pustih krogov k spreminjavi sreči,
sem planil in dosegel kraj blesteči —
a spet izpal iz roja... Že bežijo
prividi v svitu sivem, že medlijo.

Leopold Stanek | Zimski soneti

Riba

Odšlo je sonce, zima ga je skrila.
Zdaj črna prst zmrzuje v trde grude;
z odejo kmalu se bo pregrnila,
da si spočije svoje trudne ude.

V ozvezdju kozel — v snegu ples viharja,
a nam ob topli peči govorita
nebes podobi ribiča, vodnarja,
iz tisočnočnih pravljič zaživita...

Zdaj Riba razodene nam skrivnosti —
naš skrivni znak je za sveta življenje,
ki čašo nam naliva vseh trpkosti —

Človeku slednjemu je v odrešenje,
ko svetonočni zvon miru, sladkosti,
v onostransko nas zaziblje hrepenenje.

Starec

Luč smo prižgali in temò pregnali.
Obdani z dolgo senco so predmeti,
ki v vdani službi zveste so živali
in morajo v temì kot mi umreti.

Oči so starčku z vlago se zalile,
a v duši vse bolj jasno mu postaja.
V počitek so mu veke omahnile,
ga slutnja večnega miru naslaja.

Na drevju golem se belijo veje,
lepot iskalca mami harmonija,
kristale, ki rastó po snegu, šteje.

Ob hladnih čarih duša se opija
in se trenutku bliža vse hitreje,
ko jo prevzame večna simfonija.

Videnje

Pobeljena so polja nam in pota,
a pod kolesi mraz cinglja in poje.
Povsod ledenih rož cvetè lepota,
jim sonce mavrice pošilja svoje.

Življenja čutim vsak dan dihe kratke
po beli sapi, ki iz ust uhaja.
Od tam ni zame več besede sladke,
srca toplota redko me obdaja.

K junakom mrtvim daleč misel sili:
ledene sveče so jim le prižgane,
za domovino kri so pretočili —

kot čudni vzroki zevajo jim rane...
Počivajo, ne bodo več čutili,
kdaj leto nam zdrsi v strani neznane.

Tone Čokan | Na sveti večer

Povsod plava kot blagoslov mirni vonj kadila, s katerim pokadili smo vse: kuhinjo, sobe, kleti in kašče in skednje in hleve.

Kot smo storili pri nas, tako je proseče sosed napravil, tako zaupno molili so vsi vaščani:

Daj, blagoslovi nas, o Bog, blagoslovi vsa naša dela, vse naše dneve!

Sedaj smo pa vsi — vsak v svojem kotičku — kot ena sama Tvoja družina pri jaslicah zbrani.

Nič več ne plašijo nas mučne razlike, za hip so prenehali boji.

Kralj je krono odložil, puško vojak, plug izpustil iz rok je orač, zapustil je čredo pastir.

Danes smo vsi le ljudje, tako nebogljeni, srečno brezmočni — Tvoji —

Danes na sveti večer,

ko pregnancem ob vodàh babilonskih slutnja božjega miru vzplamteva močnejše,

ko zemlja ogromna, v vsej svoji bolestni teži, počiva — vsa mrzla in zasovražena — v topli dobroti božje dlani, da jo ljubeče ogreje.

Mikuž Stane

Freske Franca Ilovška na Sladki gori

2. Stilna oznaka Ilovških sladkogorskih fresk.

Konstantni napredek racionalizma in umetnostnega naturalizma, ki je viden v Ilovškovem umetnostnem razvoju fresk v Zalogu (l. 1724.), — Ilovškovega mladostnega dela, — preko pomembne realizacije domačega iluzionističnega stila v slikarskih kompozicijah pri sv. Petru v Ljubljani, je v sladkogorskih freskah gotovo razločno zaznaven. Duhovno razpoloženje časa, ki se po tridesetih letih 18. stoletja v vsej južni Evropi vedno dosledneje umika ideološko pomembni, patetično vzvihrani baročni miselnosti in jo nadomešča s stvarnejšim gledanjem na svet in človeka, je mogočno in iskreno izzvenelo v tem predzadnjem velikem Ilovškovem predsmrtnem delu. Stanje baročnega iluzionizma je v sredi stoletja v severni Italiji in južni Nemčiji — ta dva umetnostna centra prihajata za nas v poštev — nekako takole: V severni Italiji je bolonjski eklekticizem, (ki je za razvoj našega iluzionizma bil gotovo usodne važnosti in nam ga je posredoval G. Quaglio, učenec Franceschinija, enega vidnejših zastopnikov te umetniške struje v Italiji), prešel v novo razvojno fazo v umetnostnem delu genialnega Benečana G. B. Tiepola. V letih 1743—44.² je Tiepolo dovršil freske v Chiesa degli Scalzi, med drugim veliko stropno kompozicijo »Prenos sv. loretske hiše«. Če primerjamo to delo s fresko, komponirano v visokobaročnem smislu kakega Pietra da Cortona ali Andrea Pozza (prim. n. pr. S. Ignazio v Rimu), se nam takoj pokaže velika stilistična razlika. Visokobaročni mojstri so zaradi razveljavljanja realne arhitekture, v dosego čim resničnejše iluzije in obenem poslušni baročnemu dinamičnemu principu vkomponirali na realno arhitekturo po kvadraturističnem načinu iluzionistično, močno poglobljajočo se perspektivno arhitekturo, iznad katere se je odpiralo prosto nebo z nebeško glorio. Ta način upodabljanja iluzionistične arhitekture, ki je zahteval veliko znanja perspektive in splošne slikarske teorije, je posebno značilen za Andrea Pozza, ki je bil umetnik in teoretični pisatelj hkrati. Tiepolo je ta način upodabljanja že močno izpremenil. Iluzionistična arhitektura v cerkvi degli Scalzi razkroji sicer realno arhitekturo in izoblikuje tako novo telo, vendar o globinskem zaletu, ki je tako značilen za visoki barok, tu le ne more biti govora. Samostojno telo dozdevne zgradbe, pokoravajoče se določeni perspektivni shemi, se tu zamenja z dozdevnim sistemom, ki se neprimerno bolj drži realne podlage, jo deloma razlaga in akcentuira ter deloma budi videz novega prostora. Razlika v pojmovanju dozdevne arhitekture, ki jo Tiepolo v svojem ostalem delu še bolj in namerno poudarja, oziroma oblikuje v znamenju svojega časa, temelji na prin-

² G. Fiocco: Giambattista Tiepolo. Fratelli Alinari, Firenze, 1926. Str. 44 sl., 16 sl.

cipih modernega naturalističnega umetnostnega gledanja. Iluzionizem, ki je ustvarjal po določeni perspektivni shemi, n. pr. križanja dveh diagonal s središčem, ki je navadno tudi vsebinsko pomenih vrh, je še vedno v vodah baročnega idealizma, najsi je videz še tako realistično dognan. Naturalist Tiepolovega kova, dobro se zavedajoč prisiljenosti sheme, je tak način iluzionistične kompozicije zavrgel in ga nadomestil s svobodno slikarsko skupino. Na omenjenem oboku je skupina angelov, nosečih hišo, namenoma premaknjena iz središča nekoliko v levo ter tako ustvarja vtis slučajnosti in naturalistične neposrednosti. Druga posebnost Tiepolovega stila je novo pojmovanje umetnostnega koncepta kot iluzionističnega detajla. Strop realne arhitekture, izoblikovan kot preprost okvir, se nenadoma, brez iluzionistične kulise, odpre v nebo in gledalec v perspektivni skrajšavi ugleda prizor, premaknjen na rob okvira, kot izrez iz resničnega vesoljstva. Veličastna, osredotočena skupina visokega baroka, redoma zgrajena iz enega ali več koncentrično razvrščenih stožcev, se je tu zamenjala s skoraj povsem svobodno, enotno skupino, ki ima v svojem videzu neprimerno naturalističnejši učinek nekega dejanja, vršečega se resnično nad gledalčevo glavo. Ta način slikarske kompozicije, podprt po virtuozni uporabi svetlobe, je izgubil skoraj sleherno sled baročnega idealizma. Važen je predvsem tudi zato, ker tvori logičen razvoj h klasicistično pojmovani freski, kjer se osišče od vznožja kompozicije postopoma prenese v središče, kar je v benečanski umetnosti n. pr. že izvršil Francesco Guardi³ (Triumf boginje, palazzo Stucco, Benetke) in kar pomeni obenem že konec baročnega iluzionizma. Ne samo v načinu oblikovanja dozdevne arhitekture, marveč tudi v pojmovanju vsebine in oblikovanju človeškega telesa, je vidna fundamentalna razlika Tiepolovega umetnostnega ustvarjanja. Prenos loretske hišice bi visokobaročni mojster redoma pojmoval kot svečan akt, kateremu bi pritegnil množico nebeščanov, važnih osebnosti na polju teološko spekulativnih dognanj cerkvenega nauka, skratka nekako civitas Dei v malem. Tiepolo izvrši prenos povsem naturalistično, ne gre mu za demonstracijo čudeža, potrjenega po verodostojnih in religiozno čustvo izpodbujajočih pričah, marveč le za dogodek, kakor bi se realno mogel goditi. Gledalec je dvignil glavo, zagledal nad seboj ves dogodek: skupina angelov, ki tvorijo eno samo kroglo hitrostne energije, bo naslednji trenutek že izginila njegovemu pogledu. Menjavanje svetlobe, velikih temnih, senčnih in svetlobnih partij ves ta nemir še bolj krepí. Visokobaročni heroj, svetnik in udeleženec apoteoze v iluzionističnem svetu je po svoji zunanji obliki še vedno v daljnem sorodstvu z idealiziranim nadčlovekom Michelangelovega kova. Telesa so idealizirana, nadnaravno krepka, drže v kljub skrajšavam še vedno dostojanstvene poze, razgibane v vročem verskem čustvu. Tiepolovi ljudje so že drugačni. V velikem zračnem prostoru se skoraj izgubijo, postajajo vedno bolj drobni, naravni, poze

³ Arte italiana, volume quarto; L'arte nei secoli XVII, XVIII, XIX. Milano 1929. T 210. S.

so resničnostno utemeljene n. pr. s poletom, lepotni tipi eklektikov se umaknejo naravni ljubkosti beneških lepotic in obdelava telesa je neprimerno naturalističnejša.

Nekako tako je stanje Tiepolove umetnosti, — ki pomeni vrh napredka tedanjega iluzionističnega slikarstva — okrog srede stoletja in v l. 1751. ter 1753.,⁴ torej v času nastanka sladkogorskih fresk, ko izvrši Tiepolo vrsto dekoracij za bavarskega nadškofa v Würzburgu. S tem faktom pa že prispemo v drugi umetnostni krog južno nemškega ali bolj avstrijskega iluzionizma, ki je z usodo našega prav tesno povezan. Avstrijski iluzionizem, ki je nekako ob prelomu 17. v 18. stoletje pričel živeti kot posebna veja evropske umetnosti,⁵ je do sredine stoletja ustvaril nekaj pomembnih umetnostnih osebnosti (P. Troger, D. Gran, J. Rottmayr, M. Altomonte) in vrsto kvalitetnih del iluzionističnega slikarstva. Stilni razvoj te umetnosti, ki jo je sprožil italijanistični vpliv, se giblje po dokaj avtohtonih smernicah. Avstrijski iluzionizem je po svoji geografski pripadnosti severnjaškemu kulturnemu krogu problem razbaročenja umetnosti v 18. stoletju rešil prej kakor Italija in tudi radikalneje. Generacija domačih iluzionistov je že nekako v tridesetih letih 18. stoletja odpravila perspektivično se dvigajočo dozdevno arhitekturo ter njeno sožitje s figuralno skupino. Namesto nje oblikuje okvire, ki nudijo možnost večjemu razmahu zračnega elementa, figuralna skupina živi relativno samostojno življenje in njeno gibanje se ne godi več v onem viharnem baročnem poletu navzgor, marveč prej v ritmičnem rajanju navzdol. Stari nordijski smisel za snovnost realnega sveta je tu zamenjal univerzalistični idealizem baročne kulturne stavbe. Ta proces se proti sredini stoletja vedno bolj krepi in v času ca. 1750, ko nastanejo freske na Sladki gori, doseže nekak višek, sloneč na lastnih umetnostnih dognanjih te umetnostne skupine. Značilna poteza teh dognanj je glede na uporabo svetlobe splošna zjasnitev in razsvetlitev tonovske skale in vedno večji pomen zračnega prostora.⁶ Takoj po sredi stoletja pa se avstrijski iluzionizem zopet nasloni na italijansko umetnost, na delavnost Tiepola v Würzburgu, njegovi novi temelji gibanja v prostoru dajo možnost razvoja v novo smer, ki ji dá naposled Maulbertsch zopet sakralni pomen, a obenem tudi v drugi polovici 18. stol. klasicistični obraz,⁷ ki že napoveduje konec veliki baročni freski.

Eden izmed primerov avstrijskega iluzionizma so kupolne freske P. Trogerja v Dreieichenu iz ca l. 1750.⁸ Stilno stanje tega dela bi se dalo na kratko takole označiti: 1. Figuralna skupina ni več tako enotno pojmovana, kakor je to slikar realiziral n. pr. v Altenburgu (1733 do

⁴ G. Fiocco, *ibid.* str. 45.

⁵ Dvořák M. *Zur Entwicklungsgeschichte der barocken Deckenmalerei in Wien. gesammelte Ansätze zur Kunstgeschichte.* München 1929. Str. 227—241.

⁶ H. Schmitz: *Kunst und Kultur des 18. Jahrhunderts in Deutschland,* München 1922. Str. 170. sl.

⁷ Pigler A. *A pápai plébániatemplom és Mennyezetképei.* Budapest 1922. Str. 52. (Nemški resumé.)

⁸ Oesterreichische Kunsttopographie, B. V., 2, str. 428.

1735)⁹, marveč je že opaziti nekako osamosvajanje posameznih skupin, in 2. Figure so postale manjše, drobnejše, prazne ploskve postajajo obširnejše, gibanje kaže sledove upehanosti. Torej stilno stanje, ki je popolnoma značilno za stanje avstrijskega iluzionizma v tej dobi.

Ta ekskurz v onodobno umetnost, kolikor je sega v naše umetnostno področje, je bil potreben zaradi boljšega umevanja stilnih problemov, ki jih je Ilovšek razvil v sladkogorskih freskah. Videli bomo, da počiva njegova umetnost stilistično v bistvu na istih principih kakor sodobna italijanska ter avstrijska, namreč, da je glede na svoje prejšnje delo zaznaven napredek v racionalistično naturalistično smer, ki pa si privzame relativno svojsko obliko, neodvisno od italijanskega kakor tudi avstrijskega iluzionizma, vendar določeno po geografski legi bliže slednjemu.

Program¹⁰ za »invezione« fresk je Ilovšku skoraj gotovo predložil »daroviti« leंबरški župnik Janez Mikec. Vsebinsko naj bi slikar upodobil čudodelno moč sladkogorske Matere božje, njeno častitljivo življenje, poveličanje, ter v okviru njenih čudodelnih pomoči njeno skrb, s katero se ozira na trpeče človeštvo. Ta snov, s katero je iluzionist s freskami pokril njeno notranjščino v zahodno evropski baročni umetnosti, ni bila tuja. Obok leta 1626. posvečene božjepotne cerkve v de la Garaison pri Lamezanu vsebuje upodobitve 53 tamkaj nastalih čudežev,¹¹ v cerkvi Mariahilf pri Ambergu pa je podobno kakor Ilovšek, l. 1717. Kosma Damian Asam upodobil Marijino življenje in čudeže njegove milosti polnega kraja.¹² Numeracija sladkogorskih čudežev, kakor je razvidna iz opisa fresk, je očitno nastala na podlagi »knjige čudežev«, ki so se po navadi nahajale na božjih poteh, bodisi ob grobu svetnika ali pa v arhivu božjepotnega kraja in so se številčno izpopolnjevale z novimi čudeži, kadar je kdo javil, da je bil uslišan.¹³

Realno arhitektonsko telo prezbiterijske kupole je Ilovšek iluzionistično pojmoval podobno kakor pri sv. Petru v Ljubljani. Svetlobnica je v obeh primerih bila odločilna za tak način rešitve. Neposredno nad realnim večnim zidcem se dviguje nizek podij, iznad katerega zraste komplicirani sistem iluzionistične zgradbe, odpirajoče se s štirimi podločji v krajino. Med podločja v plitve niše je slikar postavil štiri svetniške postave, v podločjih samih pa je pokazal čudodelno moč sladkogorske Marije. Napredek v naturalističnem, racionalističnem pojmovanju umetnosti je na tem delu jasno razviden, posebno še, če pritegnemo v primerjavo njegovo prvo kvalitetno delo, šempetrsko kupolo (l. 1731.). V šempetrski kupoli je bil na delu čustveni, razgibani baročni zagon mladega umetnika. Razgibana arhitektura se z lahkoto dviguje v višino,

⁹ l. c. str. 280.

¹⁰ Tietze H.: Programme und Entwürfe zu den grossen oesterreichischen Deckenfresken. Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen. B. XXX. 1912. Str. 1—29.

¹¹ Beissel St. S. J. Wallfahrten zu Unserer Lieben Frau in Legende und Geschichte. Freiburg im Breisgau 1913. Str. 281.

¹² l. c. 281.

¹³ l. c. 69.

oblike se harmonično prelivajo druga v drugo, fantazijski element je imel tu važno besedo. Iluzionistični arhitektonski sistem v naši kupoli je precej drugačen. Forme so zbite, stisnjene, poudarjene so konstrukcijske črte lokovja in vkljub razgibanim oblikam detajlov napravljaja celotna skupina prej vtis teže kakor drznega baročnega kipenja v višino. Torej rešitev naloge povsem v smislu Ilovška — racionalista. Še važnejša je ta razlika v pojmovanju figuralne skupine in snovi. Figuralna skupina šempetrške kupole je redoma izvršena v diagonalni tendenci. Poglejmo n. pr. prizor izročitve vrhovne cerkvene oblasti sv. Petru. Telo sv. Petra nakaže diagonalo, ki teče od leve proti desni. To smer povzamejo noge Kristusa, a jo prelomi poza njegovega zgornjega dela telesa v drugo smer, ki je še podkrepljena po dveh apostolih na njegovi desni in levi ter izzveni v motivu položenosti puttovega telesa na oblaku. Vse gibanje prizora je torej organizirano v globinski razporeditvi oseb, ki ima obliko dveh diagonal, ter nudi tako možnost razvoja dinamičnega baročnega življenja podobe. Kakor je razgibana celotna kompozicija, tako so razgibane tudi posamezne postave. Sv. Peter (Petrov kes) je sklenil roke v silovitem kesu. Telo se mu je zvilo v viharni bolečini srca, pogled je obrnil kvišku in notranjemu viharju sledeča se je draperija šumeče vzvihrala. Povsem drugačna je rešitev kompozicionalnega vprašanja v naši kupoli. Diagonalna razvrstitev oseb je izginila, mesto nje pa se uporablja nekaka trikotniška kompozicija v visokorenesančnem smislu. Vrh trikotnika tvori prikazen Matere božje, stranice in osnovnico pa bolniki, razporejeni na podiju. Ta glavni trikotnik potem še razpade po navadi v več manjših trikotniških skupin, od katerih vsaka zase živi relativno samostojno življenje. Tako je svobodno in dinamično razgibano baročno skupino zamenjal trdno v sebi omejen lik, podprt še od oblastne vloge podločja, ki vsako zase razpolaga z božansko čudodelko, prikaznijo sladkogorske Matere božje. Kakor skupina tako se je tudi gibanje oseb v mnogočem izpremenilo. Angelci so utrujeno posedli na tramovje arhitekture, če pa so v poletu, ni ta nič kaj prepričljiv. Bolniki na zemlji so v mirnih pozah češččenja in se gibljejo le toliko, kolikor je nujno potrebno za dokaz življenja in odnosa do višje sile, čudodelne prikazni. Še važnejše kakor kompozicija je novo, racionalistično pojmovanje snovi. V podločjih so upodobljena čudežna ozdravljenja po priprošnji Matere božje. Tu snov le še ni sama sebi namen, marveč je v idejni zvezi z božansko silo, kar je slikar s prikaznijo Matere božje povsod tudi naznačil. Vendar je to le še edina vez z idejnim svetom in nekaka formula, za katero se skriva živa ljubezen do naravnega predmeta. V krajini, ki je naraven izrezek iz vesoljstva, in ne izbrana, heroizirana kulisa, kakor n. pr. pri sv. Petru, so se zbrali najrazličnejši bolniki vseh starosti in spolov, da poprosijo pri Mariji pomoči. V tej drami, vršeči se v senci božjega usmiljenja, ne sodelujejo le heroizirani in plemeniti izbranci, nadčloveško potencirani tako v telesnih kakor tudi v duševnih merah, marveč preprost narod, srenja, posameznik, individualiziran in označen do portretne ver-

nosti. To niso veličastne herkulske postave, zgrajene po lepotnem merilu kanona eklektikov, pomembne za cerkveno dogmo in nauk, razgibane po predpisih »gracije« in »figure serpentine«, marveč zastopniki preprostega kmečkega in meščanskega stanu, po svojem telesu neznatni, vulgarni, kakršne je pač ustvarila narava in dane prilike. Kje je v teh preprostih zgaranih postavah »vaghezza dell' aria delle teste« (Baldinucci), ali »magnarum figurarum majestas« (A. J. Coppinis), kakor je to zahtevala eklekticistična umetnostna teorija?

Doslej smo srečali Ilovškove junake na religioznih upodobitvah redoma oblečene ali v nekaka heroična, fantastična oblačila, razgibana v viharnem vetru, ali v nekritične kopije po antični draperiji. V Zalogu, kjer je upodabljal posvetno snov, najdemo portretne podobe v onodobni noši in male figurine v perspektivično poglobljajoči se stenski dekoraciji v italijanističnih oblekah. V prvem primeru je to noša »boljše« plemenitejše gospode, v drugem pa služijo italijanistično oblečeni ljudje zgolj za štafažo, torej bolj zaradi ustvaritve »paese perfetto«,¹⁴ kakor pa so upodobitve končni in edini namen. Kasneje v Habahu, kjer se zopet peča s profano snovjo, obleče figure, ki so redoma plemiškega stanu, deloma v sodobno nošo, deloma pa se tu pojavi še fantastična (kitajska!), vendar zavzame le-ta glavno in najvažnejše mesto na velikih galantnih prizorih, v heroizirani in idealizirani krajini ter arhitekturi. Preprostega kmeta, vojaka, ribiča, hišno, obleče sicer v realno nošo, toda jih postavi v fresko okenskih okvirov, torej po važnosti na sekundarno mesto. Tu pa je nastopil preobrat. Noša naših prosilcev je točno individualizirana, sodobna, rekli bi, »narodna«, nosilci le-te pa so nastopili kot glavni in edini akterji v prizorih čudodelne pomoči. Na mesto baročnega heroja, ki je bil posrednik med nebom in zemljo, so stopili torej neposredno v zvezo z nadnaravo preprosti ljudje ter si tako priborili mesto, ki je poprej pripadalo izvoljencem božjim. Vsi ti pojavi v umetnosti Franca Ilovška pač ne morejo pomeniti drugega, kakor da je slikar zapustil tla baročnega idealizma in se približal resnični zemlji ter njenim zakonitostim in tako odprl vrata racionalizmu in naturalizmu novega časa.

Vendar ko govorimo o konstantnem napredku naturalističnega mišljenja v Ilovškovi umetnosti — in analogno v razpoloženju časa — ne smemo misliti, da sta baročno čustvovanje in idealizem že povsem zamrla. Nasprotno! Prav v času nastanka sladkogorskih fresk, torej v sredi 18. stoletja se zdi, da se pri nas religiozno življenje močno poživi. V tem času nastane ali se poveča mnogo božjih poti, med njimi tudi Sladka gora, ki je, kakor sodimo po številnih čudežih, morala sloveti daleč preko deželnih meja. Vendar se za temi verskimi manifestacijami večkrat skriva praktično, racionalistično srce, za pobožno vnemo in živo vero pričakujejo ljudje kot protivrednost božjo pomoč, ki jo v obliki čudežev tisti svetnik izkazuje. Vse doslednejšo besedo ima pri tem

¹⁴ Schlosser J. Die Kunstliteratur. Wien 1924. Str. 609.

preprosto ljudstvo, ki si hoče tudi svojih svetnikov. Ne časte se več s toliko vneto teološko pomembni božji izvoljenci, izbranci duha in elita svetniškega zbora, marveč preprosti ljudski svetci in svetnice; sv. Notburga, sv. Izidor, sv. Kozma in Damjan, sv. Rok! Priprošnjiki za dobro letino, varuhi pred vremenskimi uimami, boleznimi, čuvarji polj, njiv, travnikov in živali. Spekulativno filozofsko izobraženega svetnika nadomesti torej božji izvoljenec, ki je bil nizkega, tudi kmečkega rodu in poklica, ter je sam poznal vse tegobe preprostega in kmečkega življenja. Ta ljubezen do »kmečkih« priprošnjikov, ki privede v miselni in predstavniki krog polno novih racionalističnih in naturalističnih elementov, ki so vedno bistvena značilnost značaja preprostega ljudstva, se je ob tem času še vedno družila s sicer ugašujočim baročnim čustvenim, idealističnim življenjem, tako da imamo pred seboj nekak dualizem mišljenja in življenjskega čustvovanja. Formalni dokaz o takem stanju so na naših freskah tudi štiri svetniške postave v naši kupoli. Ilovšek je bil pri upodabljanju le-teh prisiljen nasloniti se na likovno tradicijo, tako da oblikovni dokaz ne odtehta nove prvine preprostega zemljana. Vendar pogledimo, kako je Ilovšek to nalogo rešil. Figure so v starem baročnem smislu heroizirane, razgibane, nadnaravnih telesnih mer, draperija, ki je fantastična in povzeta iz oblikovne zakladnice baroka ter še dalje nazaj, je viharo razgibana od notranjega ognja nosilcev. Pred seboj imamo torej dualizem mišljenja in prav tako tudi dvojnost umetnostnega prepričanja. Realistični detajl, del resnične narave, se je postavil ob bok baročnemu heroju, ga celo nadomestil ter zahteva upoštevanja. Toda kakor združuje enotni iluzionistični okvir vse te prizore in figure še vedno v enotno zgradbo, da se ji vidi ideja in namen, tako veže idealistično baročno življenjsko čustvo še vse, čeprav tako različne prvine. Seveda je treba pri tem priznati, da je ta arhitektonski okvir (prim. ladjo!) postal za čuda »dekorativen«, da za svojimi konstrukcijami krije svoje netektonske slabosti, kakor je gotovo, da religiozna razčustvovanost postaja bolj in bolj gesta in da se za njo skriva prazno, praktično srce.

Ladijska kupola — in njeni poslikani deli — je s svojo razsežnostjo nudila Ilovšku lep prostor, da uresniči v njej svoje in svojega časa ideale. Še enkrat je Ilovšek zbral rekvizite baročnega mišljenja in na globoko segel v razsežnosti svojega časa. Zopet se na oboku združujeta nebo in zemlja, heroični patos in nezanimiva vsakdanjost. Toda kot neizprosni obroči je obdal osrednjo kompozicijo pas čudežnih zgodb, se ujedel s snovno podrobnostjo v njo samo. Tu pa se je na široko razbohotilo naturalistično mišljenje časa.

Iluzionistično vprašanje, kakor ga je uresničil v tej kupoli Ilovšek, je v razvoju njegove umetnosti zorelo že dolgo časa. Ladijska skupina pri sv. Petru, kakor je že časovno heterogenega značaja, objema z enotnim okvirom vse te različne prvine v enotno dozdevno telo. Kamniška freska to idealno enoto še vedno čuva, in sicer neposredno nad prezbiterijskimi stenami, brez iluzionističnih pripomočkov. Natura-

listični napredek temelji 1. na večji snovni samostojnosti, 2. na eliptični figuralni skupini osrednje kompozicije in 3. na prekinitvi dogajanja vzdolžnih prizorih po dveh uokvirjenih skupinah na severni in južni prezbiterijski steni. Šenčurska kupola (1750. l.) enoto snovi in dogajanja že močno rahlja po dveh volutastih postamentih severne in južne prezbiterijske stene. Izoblikuje se pet relativno samostojnih prizorov (štirje iz življenja in smrti svetnika ter eden iz njegovega poveličanja). Vsi ti prizori dobe osebno resničnostno lokalizacijo (krajina), ki je bila skoraj neznatna pri Šempetru, vidnejša v Kamniku, tu pa že jasno organizirana. V naši kupoli idealna enota baročnega dozdevnega sveta še demonstrativneje razpada. V okviru odprtega prostora, ki se boči nad ladijskimi stenami, po nizki iluzionistični gradnji iluzionističnih nastavkov v sredini sten in balustrad, se je razvilo osem relativno samostojnih prizorov (štirje glavni in štirje stranski), podprtih po individualno označenih krajinah in arhitekturi. Ta osamosvojitve, to poudarjanje individualne samostojnosti je v bistvu isto kakor snovna naturalizacija, ki je prepregla sladkogorske freske. Kakor se sedaj običajni smrtnik neposredno spogleduje z božjimi skrivnostmi ter tako naglaša svojo osebno svobodo in eksistenco, tako iz sklopa idejnega sveta izrezanih osem prizorov kupole predpostavlja celoti posameznost, enotnemu dogajanju epizodo, ideji minljivo stvar. Ta pojav, ki je tipičen tudi za sodobno avstrijsko iluzionistično umetnost,¹⁵ je temu Ilovškovega delu odkazal znamenito mesto v njegovem umetnostnem razvoju. Zanimivo je, kako je tudi v tej kupoli prišla do izraza ona dvojnost mišljenja in čustvovanja. Dozdevna arhitektura vsakega posameznega glavnega prizora je tako zgrajena, da teko krajne linije perspektivno v središče, kjer sedi na oblakih Mati božja. Shematično dobimo na ta način mrežo, podobno nemškemu križu, komplicirano po stranskih prizorih v kupolnih jeziki. Pred seboj imamo torej pojav nekakega zapoznelega kvadraturizma, ki je tako nepopoln, kakor je nepopolna Ilovškova vera v baročni idealizem in kakor so posamezni prizori podrejeni enotni skupinski ideji z božanskim središčem (idealnim očiščem), tako po drugi strani očuvajo ti prizori svojo relativno samostojnost. Relativno samostojni so prosilci, obračajoči se za pomoč k sladkogorski Mariji, in prav taki so prizori ladijske kupole, imajoči v sebi lasten svet dogajanja, a vezan na vsebino skupne ideje.

Formalno je Ilovšek v teh kompozicijah precej samostojen. Čim dosledneje gre razvoj Ilovškove umetnosti v naturalistično smer, tem bolj je pozabljen magični svet njegovega učitelja G. Quaglia. Le v posebno težkih nalogah poseže učenec v mojstrovo zakladnico. Tako je n. pr. belec zastavonoše v skupini Evrope kopija enakega konja z zahodne stolnične ploščadi. Sicer pa zasledimo nekatere oblikovne prvine, privzete iz njegovega prejšnjega dela. Levi angel, ki nosi oblak, je kopija angela s kamniške freske, ukvarjajočega se z istim poslom. Angel-čelist s kornega obočnega pasu je skoraj kopija angela z oltarne

¹⁵ Dvořák, l. c. str. 238.

arhitekture v Srednji vasi pri Bohinju. Tip obraza sv. Jožefa v prizoru Marijine zaroke močno spominja na podobo sv. Martina z iste freske. Figuralno skupino značilnega angelskega venca okrog Marije je Ilovšek upodobil v bolj eliptični obliki v Kamniku, je pa značilna tudi za delo P. Trogerja.

Če smo dognali, da je ob tem času beneški iluzionizem pod Tiepolovim vodstvom uresničil novi naturalizem v opustitvi pompozne kvadraturistične arhitekture, v prenosu gibanja na naravno možne vzmeti, predvsem pa v barvnih in svetlobnih pridobitvah ter je avstrijsko slikarstvo razjasnilo svoje skupine, umaknilo človeško prvino v ozadje in razdrobilo enotno idejno vsebino na več epizod, bomo za Ilovškovo delo na Sladki gori ugotovili, da je nasproti italijanskim dognanjem zaostalo — kakor ob tem času tudi dela avstrijskega iluzionizma — in da sledi slednjemu predvsem v individualizaciji in osamosvajanju snovne posameznosti ter naturalizaciji njenih nosilcev. V tej smeri gre Ilovšek korak dalje in njegovo zanimanje za snovno posameznost doseže na teh freskah višek. »Horror vacui« te skupine gre potemtakem na rovaš Ilovškovega racionalističnega mišljenja, in če se že govori spričo tega dela o pomanjkanju jasne misli »Quagliovih zasnov o prostorninski funkciji posameznih skupin« (Stele: Monumenta II, str. 26), je spominjanje na Quagliovo umetnost gotovo napačno, dočim bi razvil prostorninsko jasnost sedaj le s pomočjo Tiepola, ki pa — kakor smo videli — ustvarja stilno povsem drugače kakor pa eklektik Quaglio. Če bi se Ilovšek v tem delu naslonil na kompozicijo stolnične freske, bi bil neprimerno bolj zaostal, kakor pa je v našem primeru, kjer je prav z množico snovnih zanimivosti ustvaril svojski slogovni fenomen, kakor so bile v našem iluzionističnem slikarstvu n. pr. njegove šempetrške freske.

Zadnjo besedo o tem bo sicer izrekel tisti, ki bo eksaktno preštudiral vso našo baročno kulturo v vseh njenih razsežnostih. Vendar nam nekateri slični stilni fenomeni še danes dopuščajo nekaj analogij. Izredna je sorodnost med Ilovškovimi freskami in tedanjimi primeri našega cerkvenega govorništva. Oče Rogerij, sodobnik Metzingerja in Ilovška, sestavlja svoje pridige na slogovno soroden način.¹⁶ Njegove pridige so skupek najrazličnejših zgodb, alegorij, zanimivih prigod iz daljnih dežel in časov, kakor so tudi Ilovškove freske sestavljene iz najrazličnejših oblikovnih prvin. Med moralizujoča razmišljanja o izpodbudnih svetopisemskih zgodbah se mešajo citati iz Plutarha, Pitagora, latinskih filozofov, pa zopet neposredno zgodba iz resničnega življenja, mična šaljiva anekdota, poleg globokoumne misli. Podobno kakor postavi Ilovšek svečan prizor Daritve v templju ob kmečkega človeka, njegovo nesrečo ali kruljevca k dostojanstveni heroizirani postavi baročnega svetca. K prazniku sv. Janeza Krstnika¹⁷ citira med drugim slovite govornike

¹⁶ Glonar J. A. dr. Med reformacijo in romantiko; Ljubljanski Zvon, 1916. Str. 265 sl.

¹⁷ Prim. Palmarium empyreum; Pars I., l. 1731.

starega veka, Mark Antonija, Nestorja, Demostena, Orfeja, Merkurja in naivno nekritično meša bajeslovne postave med historične osebnosti. Podobno Ilovšek združuje na freskah naivno in živo vero v nadnaravo z realnimi zanimivostmi in vsakdanjimi opravili. Vendar, kakor ume oče Rogerij vso to pisano mešanico na virtuozen način povezati v enoto, tako da se ji vidi končna misel in namen (St. Vurnik), prav tako je Ilovškova snov v glavnem še vedno povezana z idealističnimi skupinskimi pravili v enotno slikarsko telo.

Kakor rečeno: iz za idealistične lupine gleda povsod živa, resnična narava. Če je G. Quaglio mogel ljubljanskemu meščanu v začetku 18. stoletja s svojo mogočno, bučno razgibano kompozicijo, enotno, skoraj nerazumljivo, a idejno pomembno vsebino in viharnim gibanjem oseb, dati to, kar je živel v živem verskem vznesenem čustvovanju tega časa, je bil Ilovškov čopič sredi stoletja zmožen sladkogorskemu romarju nuditi mnogo več neposrednih zanimivosti. Štirje zastopniki delov sveta so privlekli eksotično blago. V pozah češčenja so se ustavili pred razgibano arhitekturo, toda majhna dečka na volumnem nastavku se kar nič ne menita za ves ta pomp, marveč se prestrašena umikata kači, ki se zvija okoli cvetočega grma. Njun tovariš na levi, prav tako brezbrizen za svečano avdienco, je posegel preko zidca, da pobere ptico iz gnezda, čeprav se je ob istem času tik nad njim paradno vzel na zadnji nogi belec zastopnika Evrope. Res je, da ves ta prizor skriva v sebi simbolično-alegorično jedro — predstavlja namreč prisposodbo pomladi — je vendar po načinu pripovedovanja to le še pia fraus, uporabljena za opisovanje naravne zanimivosti. Pod Darovanjem v templju sloni bradata moška postava, ogrnjena s kožuhom, in si greje premrle roke nad ognjem, ki gori pod kozico. Sneg je pobelil krajino, drevje je izgubilo listje. Deček pod Obiskovanjem se kaj malo zanima za okolico, marveč se tem marljiveje bavi s češnjami, ki jih je nabral v košaro. Prešerno si je zataknil par za uho in mu je kaj malo mar za svečani prizor v nebeški glori. Osla, srp, snopje, vinska trta, sodec vina, sadovi jesenske zemlje, škorpion — povsod se najde detajl, ki najprej razkazuje veselje nad resnično naravo ter šele potem tudi alegorično misel. V resnici se je na široko razmahnila dozdevna arhitektura, toda priznati je treba, da je za čuda fantastična, da bi se drzno oblikovani oboki takoj sesuli, ko bi resnično eksistirali, kakor se le malo vsebine in eksaktne resnice skriva za drznimi logičnimi kombinacijami in metaforami očeta Rogerija. Prvič je v veliki množini prerasel Ilovškovo delo školjčni motiv, ki že napoveduje nove, rokokojevske čase. Tudi med to fantastično arhitekturo se je vrnil krajinski element, drevje in grmovje se preriva nad lokovjem in zidovjem, kjer je količkaj prostora. V večno, v času visokega baroka neizpremenljivo skupino, se je vselil menjajoči se čas, sneg je pobelil skalovje. Daritve in vsakdanje delo košnje je potrkalo na vrata Obiskovanja.

Vse to veselje nad pripovedovanjem iz zanimivosti narave in njenih pojavov je v naši freski v glavnem le potisnjeno v skritejše predele,

kamor ne seže bahata poza vrednejših objektov. Na vidno mesto pa stopi v prizorih čudežev na obokih kapel, kora in slavoločnega pasu. Tu je snovni in oblikovni interes skoraj povsem zmagal nad idejno pomembnostjo. Sicer so zbrana ta čudovita dela, vestno opremljena s številkami, še vedno za to, da pričajo o božanski moči sladkogorske Marije Pomagaj ter s tem posredno služijo božji slavi, vendar je to vse, kar je ostalo od nekdanje enotne dogmatično prežete baročne skupine. Suvereno se razvije naturalistična podoba sveta. Njen nosilec ni baročni heroj, niti galantni gospod s habaških gobelinov, marveč preprost meščan, kmet, vojak, berač, skratka: preprosti narodni kolektiv, ki se je zaupno zatekel k Materi božji. Fantastična noša je izginila in nadomestila jo je onodobna »narodna«, ki nudi danes lepo študijsko gradivo etnografu. Kakor so se na ladijskem oboku zbrale alegorije štirih delov sveta v fantastičnih oblačilih, z eksotičnim spremstvom živali v irealnem kraju, tako so se tu v preprosti sobi, vrtu ali krajini sešli ljudje iz naroda v sodobnih nošah, v pozah, kakršne jim narekuje prilika in pa realno opravilo. Tako vidimo družino pri jedi, ko se je pripetila nezgoda, nesrečni padec konjenika, čudežno rešitev dojenčka v zibelki, na kateri je narisana pentagram — v varstvo pred mōro, padec s plosnja, nesrečo pri sankanju, požar vasi itd. Vojak v onodobni noši zaupljivo obrača oči k Mariji, za svoje bolne noge se priporoča par z južne kapele, in kjer je slikarju zmanjkalo prostora, je upodobil na uokvirjeni in na steni pribiti podobi prizor s podivjanim konjem. Poprej je Ilovšek upodabljal krajino in sicer, kakor smo že omenili, s porastom naturalističnih teženj vedno dosledneje. Vendar pojmuje v glavnem krajino shematično, ne da bi jo поблиže karakteriziral ali celo individualiziral. Na naših freskah pa pride krajina do take veljave, da zadobi celo osebnostno podobo. Ilovšek upodobi skupino čudežev v zimski krajini s snegom, ledenimi svečami, sankami in ostalimi zimskimi rekviziti. Res je sicer, da ni predmet krajine še sam sebi namen, marveč je porabljen kot okvir za dogodke, ki so s čudežnimi silami povezani z nadnaravo, vendar ni mogoče prezreti velikega napredka naturalistične prvine v Ilovškovi umetnosti, ki je, kakor smo že dokazali, splošno zaznavna v onodobni umetnosti. Višek tega racionalističnega gledanja na svet pa predstavlja dejstvo, da je Ilovšek, potem ko je zapustil aristokratski svet baročnega heroja, ko je dal koncesijo umrljivemu, preprostemu človeku, podelil samostojno vlogo tudi nosilcema šte. 454 in 586, to je dvema živalima, ki naj samostojno pričata o milosti polni podobi sladkogorske Matere božje.

V nečem pa se Ilovšek še, kar smo deloma že omenili, sklada s pridobitvami sodobne italijanske in nemške umetnosti, namreč v realističnejšem oblikovanju posameznih oseb, kar je po vsem tem, kar smo zapisali zgoraj, postala nujnost. Figure, ki so se zaradi snovnega zanimanja zgostile, so postale drobnejše, naravnejše, herkulaska telesa, ki smo jih še srečali na šenčurskih freskah, se tu v glavnem umaknejo drobnejšim, suhljatejšim postavam. Lep primer realističnega oblikovanja

telesa je tudi Ilovškova Marija z zakristijskega stropa, posebno če jo vzporedimo s šempetrsko Madono. Vsa majestetična gradnja, plemenito in eklekticistično oblikovane forme in aristokratska lepota je izginila, ostala pa je človeška ljubkost in preprosta prikupnost.

S temi dognanji smo končali razpravo o sladkogorskih freskah Franca Ilovška. Če še enkrat povzamemo glavne misli, bomo dejali, da zavzemajo freske v razvoju Ilovškove kakor tudi slovenske baročne iluzionistične umetnosti, gotovo pomembno mesto. V njih je Ilovšek dosegel ideal svojega časa, ki pa je bil tedaj mnogo bolj naturalistično usmerjen kakor ob početku razvoja našega baroka. Slogovno stoje na približno isti stopnji razvoja kakor sodobni avstrijski iluzionizem, a v znamenju zaostalosti nasproti italijanskemu. Naslednji razvoj racionalistične misli je Ilovšek desetletje kasneje (1759—1761) upodobil na freskah v Grobljah, ki so njegovo zadnje ohranjeno predsmrtno delo. Tu pa je zaznaven že povsem očito novi čas, ki je prinesel v najbližji bodočnosti razkroj velike freske baročnega iluzionizma.

Vinko Žitnik | Večer

Večer za robom gore na zapadu
ugaša in žari kot pogorišče,
vonj zrelih polj gre z vetrom čez dvorišče,
skoz vas govedo v hlev se vrača v hladu.

Iz kašč, kletí diší po žitu, sadu,
telo prevzema misel na ležišče,
pokòj v srcé in prostor pot si išče
in zrak je bolj in bolj podoben čadu.

Za križi v oknih že žarijo luči,
čez prag je s škornji stopil kmet k živini,
so v vratih kašče zarožljali ključi.

Lahkó bo zdaj zaspati na blazini —
očeta, mater nič več skrb ne muči:
dovolj čez zimo kruha bo v družini!

Jan Strážovec | Literarno-zgodovinsko delo Arneja Nováka

(Ob prvi obletnici njegove smrti.)

Literarna zapuščina Arneja Nováka, zadnjega rektorja Masarykove Univerze v Brnu, je bogata tako po svoji obsežnosti kakor po znanstveni, umetniški in idejni vsebini.

Njegov glavni pomen je v literarni zgodovini, kjer je zarezal najglobljo brazdo in dobil častni pridevek »historiograf češkega slovstva«. V svojih »Přehledných dějinách literatury české« (IV. izdaja iz l. 1939) karakterizira Arne Novák sam sebe (str. 1496) kot »literarnega zgodovinarja po poklicu, tradicionalista po prepričanju«. Skozi celo njegovo življenjsko delo se vije kot rdeča nit težnja, nekolikokrat uresničevana: narisati razvoj češkega slovstva od najstarejših dob vse do današnjih dni in ga uvrstiti kot temeljno sestavino v zgodovino narodne kulture, ne pozabljajoč pri tem nikdar na zvezo s svetovno literaturo.

K literarno-zgodovinskemu poslanstvu se je Arne Novák skrbno pripravljal že pred svojim vstopom na univerzo. Njegov oče, srednješolski profesor, in mati, poznana češka pisateljica Teréza Nováková, sta naučila mladega, izredno nadarjenega in pridnega dijaka ne samo ljubezni do literature, ampak tudi kritičnega presojanja slovstvenih del, kot pričajo Novákove začetniške študije. Na filozofski fakulteti Karlove univerze v Pragi v kvadrieniju 1898.—1902. se je posvetil sistematičnim filološkim in literarno-zgodovinskim študijam. Stroga Gebauerova in Murkova šola je oborožila bistrega znanstvenega začetnika z velikim znanjem in bogatimi filološkimi izkušnjami, iz katerih je potem pozneje kot literarni zgodovinar in kritik veliko črpal. Toda največji pomen za njegove bodoče naloge je imel študij češke in nemške slovstvene zgodovine pri profesorjih Jaroslavu Vlčku, Jánú Jakubcu in Arnoštu Krausu. Pri teh vodilnih predstavnikih znanstvenega pozitivizma se je naučil sistematičnega in podrobnega študija slovstvenega razvoja, iz čigar trdnega znanja more šele izrasti pravično zgodovinarjevo ocenjevanje. Pozitivistično šolanje je obrnilo njegovo pozornost k filološki analizi, vzgojilo v njem spoštovanje do znanstvenih dejstev in dalo trdne metodične temelje njegovemu znanstvenemu delu.

Toda prav na prehodu iz 19. v 20. stoletje, ko je Arne Novák študiral na univerzi, je bilo jasno, da je že marsikaj zastarelega na Vlčkovi šoli, ki je prav za prav odcepila češko literarno zgodovino od filologije, jo dvignila visoko nad samo bibliografijo in zbiranje življenjepisnih podatkov ter ustvarila samostojno strokovno literarno-zgodovinsko znanost, kateri je dala trdno podlago in zakon. In zdaj so že čakale češko literarno zgodovino nove naloge: prilagoditi se najnovejšim znanstvenim in idejnim strujam, ki so se rodile iz preživelega pozitivizma. To so prihajale deloma iz Francije, deloma iz Nemčije, kjer se je Arne Novák

seznanil z njimi ob svojem dvakratnem študijskem bivanju v Berlinu. V Franciji je izšla l. 1900. Renardova knjiga »L'histoire d'histoire littéraire«, s katero se je seznanil kmalu potem v Pragi Arne Novák. V njej je pisatelj poskusil združiti v literarno-zgodovinsko normo vse dotedanje literarno-zgodovinske zahteve in tako pokazati novo pot, po kateri naj bi literarno-zgodovinsko raziskovanje napredovalo. Postavil je še nove zahteve: psihološko globlji pogled v razvojno pomembna slovstvena obdobja ter prehode, globlje umevanje umetnikove osebnosti in njegovega ustvarjalnega delovanja ter pozorno raziskovanje oblikovnega značaja slovstvenega dela. V Berlinu je Arne Novák študiral pri profesorjih Erichu Schmidt, R. M. Mayerju, docentu R. Hermannu in se seznanil z zahtevami znanstvenega literarno-zgodovinskega dela, kakor sta ga učila Franz Gundolf in Wilhelm Dilthey. Berlinski profesor Erich Schmidt je proti Tainovemu sociološkemu pojmovanju poudarjal enotnost umetniške osebnosti. Opozicijo proti pozitivizmu Scherrerjeve šole je v Nemčiji prignjal do vrha Franz Gundolf, in sicer s tem, da je dvignil in poudaril tri znake v osebnosti slovstvenega umetnika: to, kar je podedovala (das Ererbte), kar je prevzela iz tradicije in vzgoje (das Erlernte), ter to, kar je doživela (das Erlebte). Preziral pa je lastno ustvarjajočo vsebino pesniške osebnosti. Gundolfu so po pravici očitali tudi druge enostranosti. Podedovane prvine je razlagal precej biološko in naturalistično, v raziskovanju prevzetih duševnih silnic je pogosto padal v mehanično kopičenje vplivov in reminiscenc, često je nepravilno izenačeval resnične in namišljene modele, vzete iz umetnikovih življenjskih izkušenj s postavami njegovih del, v bibliografski vsebini ni razlikoval med pomembnimi in postranskimi dogodki umetnikovega življenja in preziral demonsko stran duševnega dogajanja. Proti tem nedostatkem je nastopil Wilhelm Dilthey s svojim naukom o pesniku in doživljanju in pokazal novo pot predvsem življenjepisni literarni zgodovini. Dilthey stavi proti biološko gledanemu posamezniku individualnost, ki se i po svoji usodi i v umetniškem dogajanju ravna po lastnih zakonih, sistem vplivov nadomestuje z dramatično igro delujočih sil, iz doživljanjev izbira samo one, ki močno posegajo v pesnikov razvoj in njegovo ustvarjalnost. Na ta način je v skrajni opoziciji proti pozitivizmu metodično nadomestil analizo s sintezo, opis z intuicijo in metodično primerjanje dejstev z ustvarjajočo slutnjo. Toda to pri literarnem zgodovinarju poleg znanstvene sposobnosti in podrobnega šolanja predpostavlja tudi močno umetniško nadarjenost.

Na te nove poti, po katerih je hodila v začetku 20. stoletja francoska in nemška slovstvena zgodovina, potem ko je preživela svojo pozitivistično fazo, se je morala napotiti tudi češka literarna zgodovina, če ni hotela zaostati. To je pomenilo: mnogokje preusmeriti svoje dotedanje gledanje. Za to je bilo treba mladih, bistrih duhov, ki bi si znali prebiti pot k najnovejšim strujam, ki bi znali ugodno kombinirati časovne in probojne slovstveno-zgodovinske metode in ki bi bili obdarjeni s pravo pesniško občutljivostjo ter bi bili delavni tudi kot kritiki, zasledujoč

razvoj sodobnega slovstva. Arne Novák je bil eden izmed tistih, ki bi bili zmožni biti kos tej nalogi. Kako resno se je Arne Novák pripravljajal za svoje bodoče poslanstvo, nazorno kaže že njegova disertacija o vplivu Klopstocka na poezijo češkega preporoda (jedro disertacije v »Listech filologických« let. XXX. in XXXI.) in kmalu nato habilitacijski spis »Menzel, Boerne a Heine a počátkové kritiky novoněmecké«. Iznenadil je tu tako s podrobnim znanjem obsežne predmetne literature in literature virov, kakor tudi z metodičnim postopanjem, ki se ga je naučil pri svojih nemških učiteljih.

Toda svoje literarno-zgodovinske načrte začenja Arne Novák uresničevati na polju češkega slovstva (prvotno je nameraval pod vplivom Arnošta Krausa postati germanist), kateremu je posvetil vse svoje z bogatim delom blagoslovljeno življenje. V češki slovstveni razvoj je začel pronicati z drobnimi študijami, ki jih je po večini izdajal v »Lumiru«, »Listech filologických«, »Literárních listech«, v »Rozhledech«, v »Přehledu« in drugod ter knjižnih monografskih razpravah. Tako ga je l. 1906. Jaroslav Vlček povabil k sodelovanju pri zborniku »Česká literatura 19. století«, ki je začel izhajati l. 1902. v Leichtrovi založbi v Pragi.

Arne Novák je za I. del tretjega zvezka omenjenega zbornika napisal več krajših razprav. V II. delu je objavil razsežno študijo o Boženi Němcovi (str. 1—117) in o Frant. Pravdi (str. 118—136). To so bila zelo osebna dela, v katerih je pokazal odlično sposobnost za karakterizacijo in je znal živo naslikati življenjsko in kulturno časovno obiležje. Metodično so vidni na teh delih vplivi sodobnih metod. Tudi drugod po časopisih razmišlja o resnih vprašanjih češkega slovstvenega razvoja: k problemu vrednotenja staročeškega slovstva prinaša izpodbudne opombe v Listech filologických (Let. XXXIII., str. 252—257), tam tudi objavlja študije k zgodovini češkega humanizma (str. 209—230). V novejši literaturi se z veliko ljubeznijo vedno znova vrača k zamotanemu problemu češkega narodnega preporoda in k njegovi veliki osebnosti Josefu Jungmannu: »Obrození či vzkříšení« (Obzor literární a umělecký, let. III., str. 1—4), »Poslední básník národního obrození« (Přehled, let. IV.), »Výměr romantismu u Josefa Jungmanna« (Listy filologické, l. XXXIII.), »Jungmannův článek o klasičnosti v literatúře« istotam. Iz iste težnje — pred sintetično sliko slovstvene zgodovine ali večjih časovnih razdobij analitično raziskovati posamezne pojave in generacije — je vzrastla Novákova drobna monografija o K. H. Máchu (Uvod k zbranemu delu, iz l. 1906—1907, str. VII.—XLVII.) in pomembno delo o Jánú Nerudi (Zlatoroh 1910). Tukaj je že jasno, kako je Arne Novák napredoval od evolucijske literarne biologije k novoidealističnim psihologom, predvsem k V. Diltheyu, toda ni zavrgel skrbne priprave, ki jo je dobil pri svojih pozitivističnih učiteljih. Kot literarno-zgodovinski psiholog obvlada življenjepisno in dokumentarno gradivo, pesnikovo praizkušnost, ki motivira njegovo delo, pojasnjuje, kako se pesnik s tem doživljajem vznemirja, kako se po tem razvije ustvarjajoča osebnost in kako se končno ta do-

življaj zrcali v glavnem motivu dela ter pronica v njegovo dejansko osnovo in karakteristiko oseb. S temi deli je poudaril avtonomijo pesniškega doživljaja in umetniškega ustvarjalnega dejanja, ločil estetske slovstvene vrednote od kulturnih znakov in poskusil obliko dela spoznati iz pesnikove osebnosti. To so bila načela, ki se jih je v svojih nadaljnjih študijah vedno držal. Z omenjeno drobno monografijo pa Arne Novák ni izčrpal svojega zanimanja za Jána Nerudo, največjega češkega pesnika tako imenovane Majeve generacije (60. in 70. leta preteklega stoletja). Vrsto nadaljnjih študij o tem pesniku je zbral v knjigo »O Janu Nerudovi« (Praha, Topič 1920), s podrobnim opazovanjem Nerudove poezije, proze in feljtonov. Veliko skrb posveča študiju Nerudove forme in povezanosti s tujimi slovstvi. Najobsežnejšo monografijo je napisal o pesniku Svatopluku Čechu, predstavniku pesniške narodne šole. Dvodelni spis »Svatopluk Čech. Dílo a osobnost«, je izdal I. del l. 1920, II. del l. 1923. Izdajo pripravljenega III. dela mu je preprečila prerana smrt. Avtor se je tu pokazal v svoji metodični zrelosti; združil je delovne metode pozitivizma z načeli idealistične literarne vede ter psihološko razlago z zgodovinskimi merili. Pesnikovo osebnost slika predvsem iz njegovega dela. Pesnikov življenjski in umetniški nazor ga zanima samo toliko, kolikor se zrcali v njegovem ustvarjanju. Odgrinja temeljne pesnikove doživljaje in pojasnjuje, v čem pesnik izhaja iz svojih predhodnikov. Vsako pesniško zbirko zasleduje samo po sebi v luči vseh mogočih vprašanj in zasleduje njeno rast od prvih načrtov do končne podobe. Pesnikovo osebnost uvršča v češke in evropske miselne in slovstvene smeri ter jo estetski vrednoti z zgodovinske perspektive. Končno ugotavlja, v čem je pesnik sin svoje dobe in kaj je sam novega prinesel. Tako je Arne Novák dal odličen zgled, kako je možno v vseh smereh in z vsemi sredstvi predreti v pesnikov svet in po kakih potih mora slovstveni zgodovinar hoditi, če hoče zasledovati vse pesnikove misli, motive, situacije, tipe in oceniti njegov verz, rimo in izraz. Novákova monografija o Svatopluku Čechu, ki stoji visoko nad povprečnostjo, je postala vzor češke slovstvene monografije.

Podobno je Arne Novák preučeval trizvezdje lumirovske pesniške šole Jaroslava Vrchlického, Julija Zeyerja in Josefa V. Sládka, ki jim je posvetil vrsto razprav in sintetično sociološko usmerjeno knjižico »Ruchovci a Lumirovci v bojích proti křivdě a za právo« (Postavy a dílo, 1938). Niti pozneje Arne Novák ni odklanjal pozitivnih metodičnih novosti, n. pr. stilističnih in periodizacijskih načel O. Walzla, Gundolfove tipologije in čeških novih teženj v estetiki, Zichovega psihološkega formalizma in strukturalizma Mukařovského. Vpliv teh novih tokov se je pokazal v njegovih študijah: »Básnický sloh Předspěvu k Slávy dceři« (Listy filologické XLVII.) in v »Studium o básnickém jazyku mladého Jana Nerudy« ter posebno v najnovejši sintetični sliki »Přehledné dějiny české literatury«.

Izpodbudne so njegove razprave o temah, kjer se stikata literarna in slikarska umetnost, n. pr. »Krajinářský živel v poesii Otokara Bře-

ziny« (Lumir XVIII.) ali »Maliřské umění Vítězslava Hálka« (Cesta let. III.). Največ truda in naporov je posvetil skladnemu orisu zgodovinskega razvoja češkega slovstva. Omenjene monografije in manjše razprave so bile prav za prav neprestana priprava na to težko nalogo.

Prvič je Arne Novák pokazal svoje sintetične sposobnosti že l. 1907, ko je napisal izvrsten uvod k antologiji »Nová česká poesie«, ki jo je izdal Krog čeških pisateljev. Tega leta je tudi sprejel sodelovanje pri nemško pisani zgodovini češke literature, ki jo je priredil skupaj z Janom Jakubcem pod naslovom »Geschichte der tschechischen Literatur« v Amelangovi založbi v Lipskem. L. 1913. je ta knjiga izšla v drugi razširjeni izdaji in l. 1926. v ruskem prevodu.

Kritika je Nováku po pravici očitala strogo, ponekod celo podcenjujoče merjenje češkega slovstva, česar se ni otresel niti v svojih »Stručných dějinách literatury české« (Olomouc, R. Promberger 1910). Tudi zdaj je imel Arne Novák sodelavca, svojega strica J. V. Nováka, znanega raziskovalca Jana Amora Komenskega. Toda Arneju je pripadla glavna naloga, napisati zgodovino češkega slovstva od preporoda do konca 19. stoletja (str. 93—627). To je bil prvi poskus v češki literarni zgodovini, razvrstiti in kritično vrednotiti to veliko in bogato, do zdaj sintetično še neobdelano razdobje. Arne Novák je to preizkušnjo dobro prestal zato, ker je že več let skrbno zasledoval češko slovstveno življenje kot bister in delaven kritik. L. 1913. je izšla ta knjiga v II. izdaji, na mnogih mestih popravljena, dopolnjena in razširjena pod naslovom »Přehledné dějiny české literatury«. Tudi stvarno in metodično je to delo izboljšano. Obe predvojni Novákovi izdaji nista samo leposlovna zgodovina, ampak podajata tudi pregled znanstvene, filozofske, nabožne, zgodovinske, pravne literature ter razvoj češkega novinarstva in mladinske literature. Slovaška literatura je organsko vključena v češko duhovno in slovstveno življenje.

Da bi poučil tujino o češkem slovstvu, je Arne Novák l. 1920. napisal zgoščeno »České písemnictví s ptací perspektivy« (II. izdaja l. 1929). Knjiga je bila prevedena v italijanščino (l. 1921), v nemščino (l. 1923), v angleščino (l. 1924) in v švedščino (l. 1928).

Po svetovni vojni je Arne Novák ponovno pregledal svojo Pregledno zgodovino češkega slovstva (III. izdaja 1923). Znova jo je bogato dopolnil in razširil po najnovejših lastnih in tujih študijah. Tudi metodično pomeni nova izdaja napredek. Tokrat poudarja psihološko-umetniško, slogovno-estetsko ter sociološko stališče in ne pozablja obenem češko slovstveno dogajanje spraviti v sklad z evropsko literaturo. Od opisovanja miselnih tokov pristopa pisatelj vedno k poedinim osebnostim in šolam. Življenjepisne podatke omenja le na kratko, zato pa pri pomembnejših pojavih njegova roka riše celotno sliko, oslonjeno na podrobno naštevanje del. V bibliografskem oddelku zaznamuje vire k študiju struj in osebnosti, tako da njegova knjiga postaja tudi važen bibliografski pripomoček. Delo znanstvenega značaja in velikega obsega (Stara doba, str. 5—89, od J. V. Nováka, Nova doba, str. 90—786, od

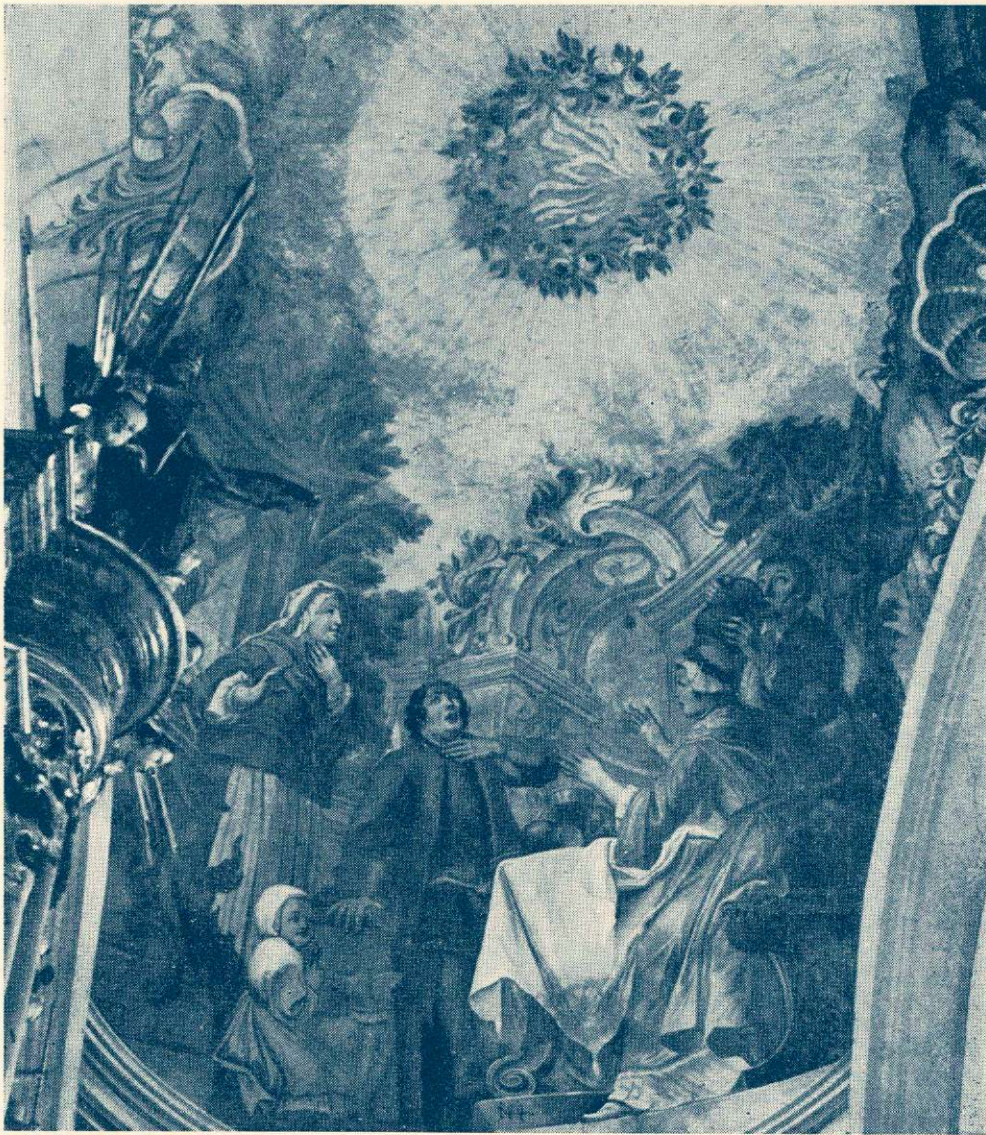
Arneja Novaka) je zahtevala ugodne periodizacije. Avtor se tu drži miselnih in politično-kulturnih razvrstitev. Novo dobo češkega slovstva začenja z l. 1780. (nastop prosvetljenega cesarja Jožefa II.) ter jo zaključuje z letom politične osvoboditve češkoslovaškega ljudstva, 1918. To razdobje deli na dve veliki skupini: literaturo narodnega preporoda in literaturo prerojenega naroda. Mejniki so politično pomembna leta 1848. Sedemdesetletno razdobje narodnega preporoda deli na dve idejno različni periodi: prosvetljenstvo (1780—1815) in romantizem (1815—1848). Literaturo prerojenega naroda je razvrstil po glavnih duhovnih tokovih na: dobo tendenčnega realizma v duhu kosmopolitizma (od l. 1848. do srede sedemdesetih let), dobo tekme narodnovzgojnih teženj z zapadnjaškim *l'art pour l'art* (od srede 70 let do začetka 90 let) ter dobo kritičnega in socialnega realizma in reakcije proti njemu (od začetka 90 let do političnega osvobojenja). V okviru teh idejnih razdobjev pristopa k delitvi po stilističnih vrstah.

Zelo pomembno delo, ki je v mnogočem spremenilo dosedanje Novákovo znanstveno postopanje, je nemški pisana »*Tschechische Litteratur*« v Walzlovem zborniku »*Handbuch der Litteraturwissenschaft*« (Potsdam 1931). Ves značaj zbornika je zahteval nove predelave. Arne Novák se je oprijel te naloge z namenom, da poda samo zgodovino leposlovja, znanstveno literaturo pa omenja samo toliko, kolikor soustvarja slovstvene ideje ali kolikor se odlikuje s svojimi posebnimi vrednotami. Izločil je iz češkega slovstvenega razvoja vse, kar je bilo pisano v tujem jeziku, pa čeprav v češkem duhu. To nepravilno stališče je znatno osiromašilo češki slovstveni razvoj in Novák ga je pozneje tudi zapustil. Nasprotno temu je bilo zelo vidno prevrednotenje in rehabilitacija nekaterih razdobjev, do sedaj nepravilno postavljenih v ozadje, predvsem slavne karolinške dobe in protireformacijskega baroka, v katero je vključil narodno poezijo. Končno je to delo pomembno tudi zato, ker je Arne Novák tu pod vplivom J. Pekafove študije o češkem baročnem človeku poskusil na novo periodizirati češki slovstveni razvoj, ki ga je popolnoma obdelal in razvil v zadnji izdaji svoje Pregledne zgodovine češke literature.

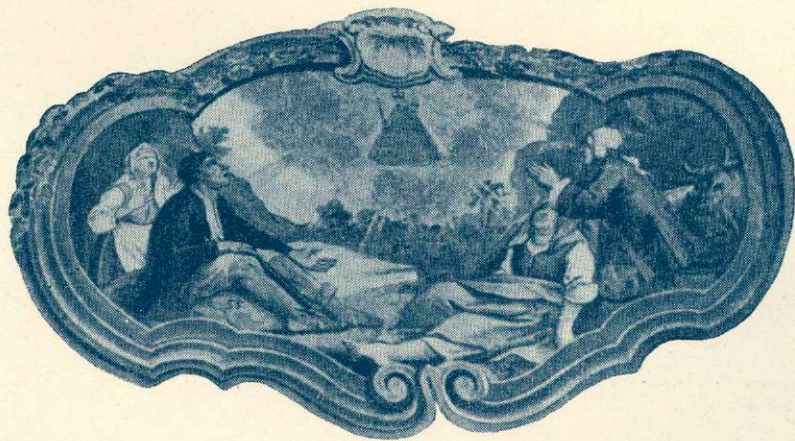
Še bolj se je ta Novákov napredek uveljavil v veličastnem zborniku »*Československá vlastivěda*«, v katerega VII. zvezek je napisal »*Dějiny české literatury*«. Za uvod je postavil sintetično študijo o duhu češkega slovstva.

Vsa ta dela so bila prav za prav nova temeljita priprava h končnemu cilju, ki ga je zmagovito dosegel šele na smrtni postelji, k dokončni izdaji »*Přehledných dějin české literatury*« (l. 1939, Promberger, Olomouc). Ta zadnja oblika velikopoteznega dela pomeni vrhunec njegovega plodovitega življenja. Od nekdanjega sodelovanja J. V. Nováka ni ostalo prav nič. Njegovo ime je navedeno — kakor avtor v zaključku pripominja — samo iz pietete. Ni torej končna oblika Novákove zgodovine samo nadaljevanje in spopolnjevanje prejšnjih izdaj, ampak popolnoma novo delo.

Sl. 29. Ilovšek: Čudež (obočni pas nad pevskim korom v cerkvi na Sladki gori)

Sl. 30. Ilovšek: Čudež z Marijo s Sladke gore (korna balustrada)

Sl. 31. Ilovšek: Čudež (obočni pas nad pevskim korom)

Sl. 32. Ilovšek: Čudež (obok severne kapele)

Tu Novák dokončno in čim podrobneje izvede svoj lastni periodizacijski sistem na idejnem in stilističnem temelju ter na generacijskem načelu. V svoji celotni razvrstitvi se drži običajne delitve na tri dobe: staro (od literarnih začetkov do l. 1409.), srednjo (od 1409.—1774.) in novo (od l. 1774. do danes).

Toda v ta razdobja uvaja, in to tudi v staro in srednjo dobo, delitev po vodilnih stilističnih in duhovnih smereh. Tako razlikuje v češki literaturi stare dobe »pripravno ali romansko razdobje« (do izumrtja kraljevskega rodu Přemyslovcev), kamor je vključeval tudi cerkveno-slovansko literaturo in jo zvrstnil po najnovejših raziskovanjih R. Jakobsona, J. Vašice in M. Weingarta, »razdobje zgodnje gotike« (1306—1348) ter »razdobje zrele gotike« (1348—1409). Srednjo dobo začenja s husitstvom (1409—1500), ki mu sledi poglavje o tekmovanju protireformacijskih teženj s humanizmom (1500—1620); na zaključek srednje je postavil obsežno poglavje o češkem baroku (1620—1774). Z uvedbo tega poslednjega naziva je Arne Novák odstranil zaničljivo in neutemeljeno označbo »Doba teme«, s katero so pozitivistični kritiki, literarni zgodovinarji in pisatelji označevali 17. in 18. stoletje (katoliška protireformacija) in se je vse do zadnjega časa uporabljala tudi po učbenikih. Češkemu slovstvenemu baroku je dal širšo vsebinsko polnost. V to dobo vključuje takó literaturo, rastočo iz katoliškega duha kakor iz reformacijskega, in potem ljudsko slovstvo kot plod katoliškega baročnega ozračja. V oddelku »Nova doba«, v katerem je glavni pomen celega dela, se je avtor oprl na periodizacijo III. izdaje iz leta 1923. Začetek novodobnega češkega slovstva je postavil sedaj v l. 1774., ko so germanizacijski napor Dunaja proti češkemu narodu dosegli višek, in kot reakcija proti temu se je rodilo češko preporodno gibanje. Delitev na »Literaturo narodnega preporoda« in »Literaturo prerojenega naroda« pušča, toda mejnik med obema je premaknil iz l. 1848. na l. 1859., to pa zato, ker si v tem delu prizadeva pri periodizaciji čim najbolj uveljaviti literarnemu razvoju lastna gledanja, nē pa politična gledanja. Velik napredek tega dela je končna razčlemba češkega preporodnega slovstva, v kateri se je Arne Novák v zadnjih letih svojega življenja nekočkrat poskusil. Ozirajoč se na vodilne misli kulturnega in literarnega dogajanja, deli češki preporod na štiri razdobja, ki predstavljajo v glavnem štiri pesniške generacije: razsvetljenstvo (1774—1815) z Josefom Dobrovským na čelu, klasicizem (1815—1830), ki ga predstavljajo Josef Jungmann, Václav Hanka, Ján Kollár, František Palacký ter František Čelakovský, starejšo romantiko s Karlom Hinkom Máchom, Karlom Jar. Erbenom in katoliškimi romantiki, med katerimi je najvidnejši Bohuslav Jablonský, končno pozno romantiko z Josefom Kajetanom Tylom, Boženo Němcovo in Karlom Havlíčkom Borovským. Drugi oddelek češke literature je začel z »dobo tendenčnega realizma« (1860 do 1879), ki ima svoje največje pesnike v Vitězslavu Háčku in Jánú Nerudi. Potem sledi »doba tekme narodno vzgojnih teženj z zapadnjaškim l'art pour l'artizmom« (1879—1894), v kateri je češka literatura

dosegla svetovni nivo s kozmopolitisti Jaroslavom Vrchlickým in Julijem Zeyerjem, proti katerim so dvignili zastavo narodne zavesti pesniki narodne šole s Svatoplukom Čechom in Eliško Krásnohorskó na čelu. Naslednje poglavje predstavlja »doba kritičnega in socialnega realizma in reakcije proti njemu« (1894—1914). Ta se je razvijala pod vplivom idej filozofa Tomaža G. Masaryka ali iz nasprotstva proti njemu. V poeziji je Arne Novák postavil na eno stran strogega realista Jožefa Sv. Machara, na drugo stran pa največji pojav češke poezije sploh, simbolista Otokarja Březino in njegovega sovrstnika Antonina Sovo, poleg teh pa dekadenta Jurija Karáska iz Lvovic in Karla Hlaváčka, pesnika poduhovljenega nacionalizma Viktorja Dyka in katoliško moderno pod vodstvom Sigismunda Bouška ter Karla Dostala Sutinova. V dramatikii ima češki realizem predstavnike v Jaroslavu Hylbertu, v romanu in noveli Matěju A. Šimáčku, F. X. Svobodi ter Karlu M. Čapku-Chodu. V naturalizem sta zašla Jožef K. Šlejhar in Viljem Mrstík. Izmed pisateljic, ki v svojih novelah in romanih odkrivajo žensko dušo, je ustvarila velika dela Růžena Svobodová in Božena Benešová. Predstavnika češkega impresionizma je Arne Novák našel v Franju Šrámku. Zaključno in najobsežnejše poglavje, ki obsega celo tretjino Novákove monumentalne zgodovine, predstavlja »vojna ter poveljna doba« (1914—1938), kjer je Arne Novák razvrstil in zvrjednotil nepričakovano bogat razvoj češkega slovstva zadnjih časov. V poeziji tega razdobja predstavlja pesnike tako različnih tipov, kot so: dramatski lirik Otokar Theer, lirik junaške češkoslovaške borbe v svetovni vojni Rudolf Medek, pevec frančiškanske nežnosti, duhovnik Jakob Deml, predstavniki proletarske poezije Josef Hora, Jiři Wolker ter Jaroslav Seifert, načelnik čeških surrealstov Vítězslav Nezval, poetist Frančišek Halas in Viljem Zavada, in končno lirično skupino katoliških idealistov Jana Zahradnička, Františka Lazeckega in Václava Renča, ki so se priznali k Otokarju Březini kot svojemu učitelju. Poveljno češko dramatikó predstavljajo Jiři Mahen, Arnošt Dvořák, Fr. Zavrěl in Fr. Langer. Zelo sta se po vojni razmahnila roman in novela z deli Ivana Olbrechta, Marije Mayerové, pragmatista Karla Čapka, mojstra čudovite pripovedne umetnosti »baročnega katoličana« Jaroslava Durycha, kronista anabaze češkoslovaških legij v Sibiriji Josefa Kopte in z delom Vlad. Vančure. K najmlajšim češkim prozaikom spadata češka ruralista Jožef Knap in Frant. Křelina ter nežni slikar duhovnega življenja češke dežele katoličan Jan Čep. V tem razdobju pa so Novákove sodbe najmanj trdne in bodo v prihodnosti marsikje popravljene, to pa zato, ker je tu moral načeti ledino in je našel mnogo umetnikov še sredi ustvarjalnega razvoja.

Celo delo je zajeto čim najširše, tako da obsega zopet ne samo razvoj leposlovja, ampak tudi vse znanstvene težnje, nabožno, pedagoško ter mladinsko slovstvo in zgodovino celokupnega češkega časopisja. Dodal je tudi temeljito bibliografijo. S te strani je Novákovo delo podobno kot prej Jakubcove »Dějiny české literatury« tudi zgodovina

duhovnoznanstvenih problemov in kritika njih rešitev. Pred poedina razdobja, smeri in osebnosti je avtor postavil bogato utemeljene ter na svetovno literaturo ozirajoče se uvode, v katerih je, opremljen z enciklopedičnim znanjem, narisal slikovito ozadje češkemu slovstvenemu dogajanju. Pri tem je vse delo naravnost napolnjeno s plemenito narodno zavestjo in samozavestjo ter s trdno vero v neuničljivo in neprestano ustvarjajočo silo češkega naroda. Krasna stran te zgodovine je avtorjeva težnja po absolutni objektivnosti. To je vidno posebno iz neštevilnih karakteristik umetnikov, ki jim je Arne Novák posvečal tankovestno stvarno in oblikovno skrb. V najlepši luči se je pokazal tudi Novákov harmonični sestav slovstvenozgodovinske metode. Individualistična metoda se prepleta in dopolnjuje s filološko, ki se stalno ozira na oblikovno stran slovstvenih del, in s primerjalno metodo, ki spaja narodno literaturo s svetovnim kulturnim dogajanjem. Kritično merilo pomaga snov izbirati in razvrščati.

Tako je Novákova končna obdelava češkega literarnega razvoja, ki se je razrastla na 1800 strani, postala monumentalno delo in pomembni mejnik v češki slovstveni zgodovini.

Na sami meji literarne zgodovine in kritike stojé Novákovi eseji, v katerih se učenjak srečava s kritikom in slovstvenim umetnikom. Od časa do časa je te eseje zbral v knjige, ki jim je dal zgovorne naslove: »Myšlenky a spisovatelé« (1914), »Mužové a osudy« (1914), »Zvony domova« (1917), »Podobizny žen« (1918), »Krajané a sousedé« (1922), »Z času za živa pohřbených« (1923), »Hovory okamžiků (1926), »Nosiči pochodní« (1928) in »Duch a národ« (1936). V mnogočem so te knjige esejev dopolnitev »Pregledne zgodovine«, kajti avtor je tu češkim bralcem približal številne postave češkega in tudi svetovnega slovstva. V zadnjih dveh knjigah podaja razlago svojega nauka o narodni tradiciji, ki je postala sestavina njegove duhovne bitnosti in njegovega prepričanja. Govoreč o narodnem izročilu je Arne Novák imel v mislih notranjo kulturno in нравno vsebino svojega naroda, ki je v teku stoletij zrastle iz samih korenin narodne duše in se ni uklanjala geslom dneva ter mrzkosti časa. Mislil je na oni nevidni, pa vendar občuteni razvoj narodnega duha, oblikovanega v krščanstvu, ki si ohranjuje svoje nespremenljivo bistvo proti vsemu in vsem. Stal je na straži, da češka, predvsem povojna literatura, ne bi podlegala samovolji literarne mode, temveč da bi izhajala iz onega nesmrtnega narodnega duha — češke narodne tradicije — in se stalno nanj navezovala.

Toda literarni zgodovinar še ni ves Arne Novák. Bil je tudi splošno priznani, po F. X. Šaldu največji češki slovstveni kritik, publicist in dnevni kulturni poročevalec lista Lidové noviny; izvrsten univerzitetni učitelj, ki je vzgojil vrsto najboljših srednješolskih vzgojiteljev in znanstvenih delavcev, izmed katerih so nekateri že danes dobro poznani (Julijus Heidenreich, Oldřich Králík), in zadnji rektor Masarykove univerze v Brnu. Tako je kot bistroumen organizator kulturnega dela,

neutrudljiv novinar, hraber buditelj npravne zavesti in narodne moči, izvirajoče iz duha izročila, navdušeno in darežljivo dajal iz svojega obsežnega fenomenalnega znanja.

Kot človek je Arne Novák moral prestati težke življenjske preizkušnje. Prezgodaj je izgubil svoje starše in zahrbtna smrt mu je kmalu vzela tudi vse štiri brate in sestre. Toda niso se še zacelile te bolesterne rane, ko je nenadoma prišla nova nesreča: izgubil je svojega edinega ljubljenege sina Radovana, zadnji ponos in nado Novákovege slavnega rodu. Te težke življenjske preizkušnje pa so Arneja Nováka moralno očistile in duhovno dvignile. Od naprednjaštva in panteizma svojih mladih let se je najprej obrnil k simpatijam do katolištva, a po smrti svojega ljubljenege Radovana je postal katoličan po svojem življenju. V zadnjih letih svojega življenja je nekolikokrat poudaril svoje katolištvo, tako je n. pr. podpisal zgodovinski manifest češke inteligence za vrnitev križa in krščanskega duha v češke šole; v svojem nastopnem rektorskem govoru na univerzi v Brnu jeseni l. 1938. je podčrtal velikost in pomen svetovaclavske tradicije za češki narod tako v minulosti kakor v težkih časih sedanjosti in se ponovno priglasil »v vrste te češke inteligence, ki je dvignila nad svojimi glavami prapor zaščitnika češke zemlje, sv. Václava,« (v svojem govoru po izvolitvi za častnega člana »Moravana«, društva katoliških akademikov v Brnu).

Arne Novák je bil rojen 2. marca 1880 v Litomyšlu na Češkem, kjer je služboval njegov oče kot srednješolski profesor. Po filozofskih študijah na Karlovi univerzi v Pragi, katere je zaključil l. 1902. z doktoratom, je poučeval nekaj časa na gimnaziji v Kutni Gori in Pragi, nato se je habilitiral za nemško, pozneje za češko slovstvo na praški univerzi. Ko je bila po svetovni vojni ustanovljena v Brnu Masarykova univerza, je tam predaval od l. 1920. kot redni profesor češko literaturo in zgradil s svojimi kolegi profesorji St. Součkom, V. Vondrákom, Fr. Pravničkom in Fr. Wollmanom ter vodil slovanski oddelek. Skoraj 20 let je bil ponos brnske univerze, zadnji dve leti pa njen rektor in neustrašen čuvar. Tragični dogodki zadnjih mesecev njegove ljubljene Češkoslovaške so nalomili njegovo itak šibko zdravje, ki se je nepričakovano zlomilo dne 26. novembra 1939 v bolnišnici v Polički. Počiva na brnskem pokopališču poleg patriarha slavistike Josefa Dobrovskega, požrtvovalnih čeških narodnih buditeljev Fr. Sušila in Fr. Bartoša in skladateljev Pavla Křižkovskega ter Lepša Janáčka.

Literatura: Albert Pražák: Arne Novák (Praha 1940), Julijus Heidenreich: Arne Novák. Cesta k osobnosti (Praha, Postavy a dílo; 1940), Strážce tradice, zbornik Arne Novákovi na památku (Praha 1940). Studie a vzpomínky, Prof. dru. Arnu Novákovi k padesátým narozeninám. (Vyškov 1930.) Seznam Novákovih razprav in knjižnih del glej v obeh omenjenih zbornikih. — Ta študija naj velja tudi kot ocena Novákovih Přehledných dějin... (1939), ki nam jih je založnik Promberger iz Olomouca poslal v oceno.

France Bevk | Otrok

Ko je Stina prišla do notarja, bi bila najrajši sama, da bi se prosto razgledala po svoji notranjosti. Toda gospé Klari si ni upala odreči razgovora. Hkrati jo je mučila radovednost, kaj ji hoče. Bila je navrhana nezaupanja in ni pričakovala nič dobrega. Bodi kar koli, pripravljena je bila na odpor, ki ga ji je bilo brati že v očeh.

Stopili sta v preprosto kavarno na trgu. Med na pol oslepelimi zrcali sta na črnih, usnjenih blazinah sedeli druga proti drugi. Gospa Klara, ki se je med tistimi stenami čutila nekam tujo, samovoljno ponižano, si je skrbno nadevala videz dostojanstvene mirnosti. Zdaj pa zdaj se je pogledala v zrcalu, kakor da se hoče prepričati, ali se ji to posreči. Stina pa je bila razburjena. Bala se je, da ne bo mogla dolgo brzdati svojih občutkov. Stara Majerica je spregovorila s tako samozavestjo, kakor da je samo po sebi umevno, da se Stina ukloni za skledo leče. V prvem trenutku bi jo bila skoraj potegnila za seboj. Zganila se je z vsem telesom, da se je zopet ovedela sama sebe.

»Pogoj me žali,« je rekla z rahlo tresočim se glasom. »Oprostite! Nočem nikake vezi, da bi ne mogla svobodno odločati o svojem življenju.«

Gospa Stina se je zdrznila pred ostrim pogledom, ki jo je ošinil skozi rahlo sklopljene veke.

»Torej se res nameravaš omožiti?«

»Da.«

Stina ni govorila popolne resnice. In ne bi bila povedala resnice niti, da je rekla nasprotno... Od onega večera na polju se je čutila notranje povezano s Poženelom. Poslej ni niti za trenutek več podvomila, da se bo z njim združila za vse življenje. Dnevi, ko se nista več srečavala, so ji bili v muko. Po Majerjevem pogrebu, ko se je v duhu razgovarjala z rajnim možem, se mu je zopet približala. Zdaj tega ni več skrivala pred ljudmi, razen pred sinom. Posrečilo se ji je, da je za silo uredila zmedo svoje notranjosti. Majerjeva oporoka jo je zadela kot strel iz zasede. Zrušila se je njena odločitev, do temelja so se zamajali vsi njeni načrti. Do tiste minute ni utegnila, da bi se zopet razgledala in se uravnovesila... Jasno je čutila le odpor do tašče. Želela je, da bi jo čim globlje zadela.

Gospa Klara je izpila požirek kave, si obrisala tanke ustnice, nato je robec krčevito mečkala v rokah.

»Ali se ne moreš temu odreči?« je vprašala skoraj tiho.

»Ne, gospa!« je rekla Stina obupno odločno. »Ljubim! To vam vse pove. Vi ste prvi človek, ki mu to priznam.«

Nastal je dolg molk. Stina je čutila Klarin pogled do dna duše, kakor da jo izprašuje še tisto, kar ne more v besede. Še pred nekaj

minutami sta tam sedeli kot dve stari znanki, ki sta se slučajno našli. Po prvih besedah se je pokazal prepad, ki loči dvoje pokolenj in dva družabna sloja.

Gospa Klara je bila hči višjega častnika s plemiškim naslovom. Izmed treh hčera je bila po sili razmer ona edina zašla v meščanstvo, ki ga je rahlo prezirala. Po naravi ni bila trdega srca, a se ji je bilo zakrknilo pod trdim oklepom družabnih predsodkov. Vsaki plemeniti misli je primešala kapljico strupa. Bila je dobri, a obenem hudi duh vseh važnih odločitev njenega moža. Bog ve, kaj jo je včasih gnalo v Pavlekovo bližino. Osamljenost, ki jo je najhuje občutila po moževi smrti? Žeja po nežnosti, ki je prej ni znala ne hotela utešiti? Bog ve, kateri vzroki so še odločevali, da je bila Stini pripravljena seči v roko. Ne na tak način, da bi se sama s tem ponižala. Bolel jo je snahin prezir, nikoli ji ni popolnoma odpustila, hkrati se ves čas ni odpovedala namišljeni pravici do poseganja v njeno življenje. Peklo jo je, da kot navadna uslužbenka sedi za blagajno, a se je grozila že ob sami misli na možnost njene možitve. To je hotela preprečiti. Ni se bila omožila iz ljubezni, verjela je torej, da bo tudi Stina zlahka sprejela to žrtev. Njeno prostodušno priznanje, da ljubi, ji je vzelo sapo, četudi ni bila zmožna, da bi to doжела v vsej obsežnosti. Zastrmela je v snaho kakor v neko nedoumljivo skrivnost, brez jeze v očeh, a z začudenjem in užaljenostjo, kakor da je zavrnila ponudeno ji roko.

»Mati ne sme misliti nase,« je spregovorila zamolklo, »živeti mora le za otroka.«

»Vi mi to pravite, ki ste svoj čas zahtevali, naj otroka dam v zavod?« je rekla Stina trdo, a se je prestrašila lastnega glasu in zopet potišala. »Ako sem začela misliti na možitve, sem to storila le iz skrbi za otrokovo bodočnost. Takrat nisem mogla vedeti, kako bo z mojim srcem. Zdaj je prepozno. Prej bi se me bili spomnili na način, da bi me ne poniževali... Pa ste me preveč mrzili...«

»To ni res!« je gospa Klara stresnila z glavo. »Nihče te ni mrzil.«

»Zakaj me zdaj še varate? Saj nisem bila slepa ne brezčutna. To sem čutila in še vedno čutim. Bolelo me je, ne trdim, da ne, vendar sem bila to pripravljena prenesti. Nikoli vas nisem česa prosila. Nisem se vam ponujala. Vi ste bili prvi, ki ste hoteli stopiti v moje življenje. In tudi zdaj vas ničesar ne prosim. Le nekaj... Pustite me... pustite me, da sebi in otroku sama urejam življenje...«

Stina je čutila, da ji burni občutki uhajajo s povodcev. Besede niso toliko veljale gospe Klari, kolikor svetu, v katerega je nekdam hlepela, a ga je zadnji čas prav tako vroče zamrzila. Ves gnev, ki se ji je zadnja leta nabiral v duši, je silil na površje. Kričala bi bila in se je le stežka krotila, da je govorila pritišano, dasi strastno, sikajoče. Bilo je, kakor

da besno trga vezi, ki so jo še priklepale na te ljudi in na preteklost. Saj to je hotela. Pretrgati vezi! Potem bo svobodna. Vsaj mislila je, da bo. Solze so ji navrele v oči. Izmučena, začudena sama nad seboj je utihnila.

Gospe Klari so se tresle roke, v katerih je prekladala robec. Snahini očitki niso biti govorjeni v veter, dotaknili so se ji srca in so jo zapekli. Vendar v njenih očeh tedaj ni bilo začudenja ne užaljenosti, prej pomilovanje in sočutje. Bilo je, kakor da vsa zavzeta strmi v tujo jezo in bridkost, ki je ne more do konca doumeti. Hkrati se s Stino ni hotela za vedno razstati. V njenem razburjenju je bistro zaslutila razdvojenost. Saj še sama ne ve, kaj bi... Dolgo je molčala.

»Krivico mi delaš,« je slednjič spregovorila s spremenjenim glasom. »Danes mi delaš krivico.« Besedo »danes« je poudarila.

Stina takega samozatajevanja in mirnosti ni pričakovala. Gospa Klara je pred njo prvič odložila trdo dostojanstvo, v njenem glasu je bilo nekaj topline s prizvokom žalosti. To jo je porazilo. Zmedla se je in se skoraj pokesala trdih besed.

»Oprostite, gospa,« je rekla in se dvignila. »Razburila sem se... in oditi moram... Natakari!«

»Pusti, to poravnaj jaz,« je starka dvignila roko; v trenutku je bila zopet taka kot vedno. »Nekaj te prosim,« je rekla s pogledom v Stininih očeh. »Ako mi boš imela kaj povedati, mi piši. Piši mi!«

Stina je ujela njeno misel. Zadeta je zastrmela v njo. Ali je tako prepričana, da se bo vdala? »Nikoli!« je hotela reči. Pa tega ni izgovorila. Ni marala prisegati. Prevečkrat jo je že prevaralo življenje. Zdrznila se je, se priklonila in odšla.

Ko je Pavlek opoldne ostal sam, je še dolgo nepremičen obsedel za mizo. Rahlo sključen je z namrščenim čelom strmел nekam v ognjišče. Mati je bila odšla, ne da bi ga bila poljubila, komaj da ga je pozdravila. Mučile so ga misli, porajala so se mu neka vprašanja. Zakaj je bila tako razdražena? Oni dan, ko se tudi ni lepo vedel, ga ni niti pokarala... Ni čutil več užaljenosti, obhajalo ga je nemo začudenje. Zapredal se je v misli in občutke kakor muha v pajčevino. Iznenada je razširil oči, kakor da se je ves zagledal v neko spoznanje. S finim čutom, ki ga nikoli ni varal, je med Poženelom in materinim razburjenjem zaslutil neko zvezo. Spomnil se je večera, ko je vznak ležal na postelji in na vsako materino besedo odločno odgovarjal: »Ne!« Razočaranje, ki ga je takrat občutil, je bil že na pol pozabil, zdaj mu je zopet splavalo na površje. V dušo mu je legel grenek občutek prevare.

Srcé mu je postalo težko, ustnice so mu krčevito zatrepetale. Posilile so ga solze, a je stresnil z glavo, kakor da s silo odganja žalost, in stopil

na mostovž. Naslonil se je na ograjo, pogledal v sonce, v redke oblačke na nebu, nato na dvorišče.

Spodaj je stal Filip, deček črnih las in oči, usta so se mu venomer odpirala v porogljiv nasmeh. Bil je nemiren kot voda, polna ga je bila hiša in ulica. Poškilil je navzgor. In kakor da ga je privlekel njegov pogled, je Pavlek zaklenil vrata in odšel po stopnicah. Obstal je pred dečkom, ki je zavezoval dva konca debele vrvce.

»Po suhljad pojdem,« mu je rekel Filip. »Greš z menoj?«

Pavlek je opazil, kako ga deček posmehljivo gleda od strani. To ga je dražilo, da mu je kri poganjalo v lica. Filip ga je že večkrat vabil s seboj, a on je vedno našel kak izgovor. Ne bi hotel priznati, sramoval se je, da mu je mati prepovedala njegovo družbo. To mu je težko delo; Filipa je slednji dan zavidal za svobodo, s katero se je potepal po okolici. Ta dan zaradi matere ni imel pomislekov. Iz osamljenosti, ki ga je mučila kot še nikoli, iz želje, da bi se rešil teže, ki mu je trapila dušo, se ni mogel ne hotel upirati vabi po svobodi in gozdu.

»Pojdem!« je dejal.

Filip ga je nejeverno pogledal, a Pavlek ni niti trenil z očmi. Odšla sta. Pavleku je že po prvih korakih zastalo srce. Ob misli na mater se je skesal, a se ni vrnil, preveč se je bal Filipovega posmeha.

Ulica je bila za njima, na vsak korak mu je bila duša lažja, kakor da se mu vse omika nekam v preteklost. Skozi zeleno listje, ki je tu pa tam že rahlo rjavelo, se je pretakala sončna luč. Hodila sta zložno, vedno dalje v senci kostanjev, po široki cesti, ki je vodila iz mesta. Filip je tiho požvižgaval skozi zobe. Pavlek je eno roko tiščal v žepu, prsti so se mu poigrali s starim novcem, ki ga je vedno nosil s seboj.

Zunaj mesta sta po stranski peščeni poti krenila na pobočje. Ob straneh je stalo drevje in grmovje, nizko podrast je prepletala loza in robida. Pavlek je pasel oči, željno vdihaval vonj zemlje in rastlinja. Čudil se je Filipu, ki je poznal drevje in grmovje, po imenu še ptico, ki je frlela skozi veje, in nekatere cvetice. Razživel se je, kakor da je tu doma in na vsak korak srečuje stare znance.

Stopila sta skozi lesno živem plotu, potem čez ozko trato v gozd akacij, hrastov, gabrov in kostanja. Drevje je stalo tako na gosto, da je skozi vrhove komaj tu pa tam posijal žarek sonca, in so se veje kot ljubeče roke prepletale med seboj. Mahovite skale, rjava tla, pokrita z odpadlim listjem in na pol sprhnelim dračjem.

Pavlek je bil kot začaran. Noge so mu kot pijane stopale po ozki stezi, doživetje je prekašalo vsako pričakovanje. Mrak in samota, ki sta mu vzbujala rahlo grozo, tihota in hlad, kakor da je stopil v cerkev pod neštevilne stebre, ki podpirajo z zelenjem in zlatom poslikani svod. Poln pobožnega občutja je hodil po stezi, ki je izginila, se znova prikazala

in prav tako zopet izginila. Da, tu je bilo vse polno stezá, ki so se kot mreža prepletale med seboj, šle brez cilja in konca. S Filipom sta tavalá vse vprek proti vrhu pobočja.

Ne, Filipu se gozd ni dotikal srca, iskal je le dračja, pri tem je venomer nekaj pripovedoval. Pavlek ga je poslušal le z enim ušesom. Ljubše bi mu bilo, da bi ga s svojo zgovornostjo ne trgal iz pravljice in mu ne blodil domišljije. Zdelo se mu je, da doživlja zgodbo iz knjige, ki mu jo je bila kupila mati in jo je dvakrat prebral; sam je stal sredi razburljivih dogodivščin; bil je deček, ki je zašel v pragozd med divje zveri. Zdrznil se je ob vsakem šumu. Ali ni tam Pigmejec, ki z zastrupljeno puščico meri vanj iz zasede? Stopil je na suho vejo, ki je z drugim koncem šinila kvišku. Odskočil je... Kača? Ha, ha, ha! Filip se mu je krohotal.

Pavlek je sedel na sivo skalo in stisnil dlani med kolena. Ni se menil za tovariša, ki je nabiral suhe veje in jih zlagal v butarico, strmeli je v gozd. Gosta debela so bila kot od božjih rok spletena rešetka, skozi so se le medlo odražala sončna pobočja. Nad njim so skozi zelene krošnje sijale borne lise modrine. V vrhovih je zašumel veter, pobočje je preletela tiha, zamolkla pesem in izginila v daljavi. Odlomila se je suha veja, nekaj listov se je odtrgalo in z rahlim šumotom leglo na tla.

Naletela sta na boso, gologlavo deklico, ki je trgala korčke in jih povezovala v drobne šopke. Kratko krilce ji je komaj skrivalo kolena, iz ozkega, suhljatega obraza so ji gledale velike, vprašujoče oči.

»Pazi!« je vzkliknila. »Pohodiš mi vse cvetice!«

Pavlek se je umaknil.

»Zakaj ti bo toliko šopkov?«

Uh! Kazalo je, da se ji vprašanje zdi bolj neumno kot nadležno. Potem mu je vseeno odgovorila. Prodala jih bo po hišah v mestu. A! Pavlek se je čudil. Gledal je v njeno roko, ki je z dvema prstoma prijemala za rdečkasta stebelca, tedaj ga je kakor v navdihu obšla neka misel.

»Ali smem trgati tudi jaz?«

»Smeš. Kako si smešen! Pa ne teh. Te sem jaz našla. Drugih si poišči!«

Pod skupino redkih dreves je Pavlek našel družino korčkov, ki so bili kot vtكاني v mahovito blazino. S svečanim občutkom v srcu jih je trgal in zlagal v šopek.

Filip je bil sedel na butaro, žvečil sladko koreninico in Pavleka opazoval z neprikritim nasmehom v očeh. Ha! Deček, ki nabira cvetice! Pavlek je ujel njegov pogled.

»Materi jih bom daroval za rojstni dan,« je povedal.

Sredi prirode se mu je bila očistila duša. Ni čutil več tegobe, niti bojazni, misel na mater mu je bila zopet svetla. Daruje ji šopek in si bosta zopet dobra. Vse si bosta odpustila.

Filip je izpljunil na mah.

»Ph! Saj ima že lepših. Ali jih ji ni prinesel ljubček?«

Govoril je mirno, ravnodušno, brez zlega namena; kakor je slišal od domačih, ki svojih pogovorov niso skrivali pod otroki.

Pavleku je zastala roka in srce.

»Ni res!« je vzkliknil. »Nima ljubčka!«

Filip je posmehljivo skrivil ustnice, rahla zloba se mu je posvetila iz oči.

»Nima? Vsak opoldan jo spremi do doma. Misliš, da ne vemo?«

Pavlek je utrgal dolgo travo in z njo povezoval šopek, pri tem so se mu drobno tresle roke. Verjel je, da Filip govori resnico. Prej ga je mučila le slutnja, zdaj se mu je občutek prevare kot trn zasadil v srcé. A to ni bilo najhujše. Iz dna zavesti, kamor je skrbno zaklepal prva boleščna, nezrela spoznanja o ljubezni, sta vstala silna osramočenost in gnus in se prepletla s čisto materino podobo. A bil je dovolj moža, da svojih občutkov ne bi hotel kazati Filipu. Toda naj se je še tako brzdal, ni mogel premagati razburjenja. Presekati bi hotel voz, ki ga je tiščal v prsih, zatreti solze, ki so mu silile v oči.

»Lažeš!« je iznenada zakričal in Filipa sunil v prsi. »Lažeš! Lažeš!«

Filip je zavzet pogledal tovariša, ki je besen stal pred njim in stiskal pesti. Ni ga razumel, a prav tako malo je bil voljan mirno prenesti sunek, spoprijela sta se. Pavlek je napadel kot brez uma, se branil, stiskal zobe in se ni niti oglasil, ko je prejemal udarce. Obležal je pod Filipom, ki mu je klečal na prsih, iz nosa se mu je pocedila kri; šele tedaj je zajokal z obupnim, visokim glasom.

Zvečer, ko se je Stina vrnila domov, je bil Pavlek že v postelji. Raztrgana in zamazana obleka je ležala na stolici. Z obraza si je bil izmil kri, a zateklih ustnic in modre lise pod levim očesom ni mogel zabrisati. Leže v blazinah se je dušil v grdih občutkih. Bojazen pred materjo je bila le podmolkla, nekaj postranskega, vse drugo je bilo, kar mu je težilo dušo.

Ko ga je Stina našla v postelji, se je zavzela.

»Kaj to pomeni? Ali si bolan?«

Molk. Pavlek se je bil zagrnil čez nos, eno oko mu je podpluto strmelo v mater, ki ga je odgrnila.

»Jezus!« je vzkliknila. »Kaj se ti je zgodilo?«

»Nič... Filip me je...«

»Kje? Zakaj?«

»V gozdu... v gozdu sva bila...«

Ni imelo pomena, da bi kaj tajil ali olepšaval. Toda na vse ni mogel odgovoriti. Tedaj še ne, pretesno se mu je zadrnilo grlo.

Stina je bila začudena, prestrašena do dna duše, lastnim očem ni mogla verjeti. Kaj je s Pavlekom? Zagledala je obleko na stolici, jo vzela v roke in jo zopet položila na prejšnje mesto. Strmo se je zagledala v sinove oči, ki niso izražale zgolj bojazni. Kaj, tega ni utegnila raziskovati. Kako se je prestrašila, ko ga je zagledala takega! Razburjena do poslednjega živca se je zbala sama sebe, da ne stori kaj nepremišljenega. Molče se je okrenila in odšla v kuhinjo, trdo zaprla vrata za seboj.

Obstala je ob ognjišču in ni vedela, kaj naj stori. Hotela bi se pomiriti, da bi lahko trezno čustvovala in preudarjala. Zaprla je oknice in začela naglo hoditi po kuhinji. V tistem trenutku notranje zmede ji je bilo, kakor da ima dolgo pot pred seboj in jo mora še tisti večer do konca prehoditi.

»Še to!« je ponavljala pri sebi. »Moj Bog, še to!« Ko je bila stopila iz kavarne, so se ji solze same od sebe udrle po licih. Še je bila sled joka na njenem obrazu. Naj se je še tako krotila pred ljudmi, se ni mogla zadržati. Saj ni jokala toliko od žalosti, kolikor od prevelike izmučenosti. Zopet bi bila rada sama s seboj in s svojo bolečino. A se je bila že tako preveč zamudila. Vse ure do večera je morala presedeti za blagajno in prenašati vprašujoče poglede.

Svoje ljubezni sama pred seboj ni več opravičevala z vnanjimi razlogi. Ni se mogla ne hotela varati. Toda opravičiti jo je hotela vsaj pred Pavlekom in pred ljudmi. Otrok! Kaj poreče, ko izve? Saj ga ljubi, Bog ji je za pričo, da ga ima rada, toda ali naj zaradi tega zatre tudi vsa druga čustva? Zadnji čas mu je nalašč dala nekoliko občutiti pomanjkanje. S tem mu je hotela zlomiti voljo. Pride čas, ko bi mirno, vdano sprejel njeno odločitev. Kdaj? To mu bo brala v očeh.

Vsa preplašena in zmedena se je zopet čutila samo mater. Ljubica se ji je kakor osramočena umaknila nekam v ozadje zavesti. Da hoče sama odločati o svojem življenju, je rekla gospe Klari. V hipu je spoznala, da ne more sama odločati o sebi. Ko Pavlek dorase, mu ne bo mogoče prikriti resnice. Z nemim pogledom ji bo očital samoljubje. Ali se ji bodo rodili novi otroci? Kdo ve, ali bo takrat Pavlek še imel prvi prostor v njenem srcu. Saj je izkusila, da ne more ukazovati svojim čustvom. Tega se je šele tedaj zavedela. Moj Bog in ona ga je zadnji čas celo rahlo mrzila! Prepričevala se je, da mrzi le njegovo upornost in svoje-glavnost. Vendar jo je zavedlo, da je opoldne kot nora kričala nanj. Ni mogla pozabiti njegovega pogleda, ki je takrat izražal več kot zgolj

začudenje. Kaj? Temu se je bala pogledati do dna. Kaj zdaj dela? Kaj čuti? Kaj misli o nji? ... Stežka je pričakala večera.

Da ga je našla za mizo kakor vedno, bi ga bila vroče objela. Morda bi se bila v tistem hipu do konca odločila. Saj se je hotela vdati trenutku, kakor da se brez moči predaja neki usodi... Ob pogledu nanj se je nehote zopet zakrknila. Proti njeni volji je odšel zdoma, pretepal se je kot kak paglavec. Bila je pretenkočutna, nekaterih stvari ni mogla v hipu preboleti. V nemirni hoji od stene do stene se je v nji zopet porajala ljubica. Pregloboko se je bila zakopala v sladka pričakovanja, da bi jih mogla pomandrati v eni sami minuti. Našla je novih zagovorov. Pavlek raste, vedno manj ga bo mogla krotiti, potrebovala bo močne roke. Ali naj mirno gleda, da se ji pokvari v slabi družbi? ...

Ni se še udomačila v tej misli, ko so se nenadoma odprla vrata. Vstopil je Pavlek; v spodnji obleki, tresoč se po vsem telesu je stal pred njo. Kaj so mu izražale oči? Bojazen, prošnjo, očitane? Stina ni poizkusila brati iz njegovega pogleda. Videla je le njegovo vnanjost. Jezus, kako je zdelan!

»Pojdi!« je dejala trdo, iz občutka, ki se mu je na slepo predala. »Pojdi, takega te nočem videti!«

»Ne!« je Pavlek uporno zganil z glavo. »Mati...« je začel plaho in zopet umolknil.

Negiben je stal pred njo, roke so mu kot mrtve visele ob telesu. Kaj je hotel povedati? Ko je bila mati odšla iz sobe, se mu je storilo tako bridko, da bi bil najrajši umrl. Breme prevare, sramu in gnusa mu ni hotelo raz srce. Tega ni znal ne mogel povedati, a je želel, da bi mati uganila, mu brala v očeh. Z enim samim pogledom, med solzami, bi se sporazumela. Toda mati je opazila le njegov zatekli obraz, umazano in raztrgano obleko, za vse drugo je bila gluha in slepa. To je občutil kot novo krivico. Govoril bo, tega ne more prenašati — moj Bog — a bi rajši prejel prav toliko udarcev, kolikor bo moral izreči besed.

Stina se je znova zavedela rahle mržnje in se zdrznila nad njo.

»Zakaj me več ne ubogaš?« je na pol zmehčana obupno vzkliknila. »Zakaj si šel zdoma? Zakaj si se pretepal?«

»Ker je... Filip rekel... da imaš ljubčka,« je z muko pognal iz sebe.

Stina se je zamajala, kakor da jo je beseda sunila v srce. V enem samem hipu je vse razumela. Obšel jo je občutek neizmerne osramočenosti. Ni imela več moči, sesedla se je na stol, položila glavo na roke in se bridko razjokala.

Ob njenih solzah, ob krčevitem hlipanju, ki ji je stresalo telo, se je dečku čistila duša. Kopneli so mu občutki prevare in gnusa. Slednja materina solza mu je več povedala kot tisoč besed. On je kriv! Saj ni

hotel, tega ni hotel! Rad bi jo potolažil, a ni našel primernih besed... Odšel je v sobo.

V žepu suknjiča je našel šopek korčkov. Ovenel je bil in pomečkan, tako beden kot tedaj njegovo srce. Odnese ga je v kuhinjo.

»Mati!« je poklical z glasom, v katerega je položil kar največ nežnosti. »Slišite! Mati!«

Stina je bila nehala jokati, le v prsih ji je še pohlipavalo. Ni dvignila glave, kakor da se sramuje solz, ki so ji bile zmočile roke.

»Pusti me, naj se izjočem,« je dejala pretrgano. »Saj ni samo zaradi tebe... Ti ne veš vsega... Ti ne razumeš...«

Ne, Pavlek ni razumel. Saj je še ona komaj razumela. Bila je vsa zmeščana, kakor da jo je ena sama beseda do konca zlomila... Saj ni bilo zaradi besede... ne zgolj zaradi besede... ampak zaradi občutka, ki ga je brala v Pavlevkovih očeh. Ne, ne more... ne more proti otroku... Kakor da bi neka nevidna roka ravnala življenje v njegovo strugo. Naj bo, če je že tako... Ona ne more več, izpilo ji je vse moči. In vendar je bilo boleče, strašno boleče. Tega ni mogla prenesti s suhimi očmi, brez bolečnih trzajev srca. Z vsako solzo, ki jo je potočila, se je trgala kos njenih sanj in upov... Težko bo... a naj bo... to sprejme za kazen. Nekoč se je bila odpovedala ljubezni zaradi sladkih obljub... naj se ji zdaj odpove zaradi otroka... Življenje je pravično. Ponižala se bo. Naj! Ona noče ničesar več zahtevati zase... Ničesar več!

In kakor da je s tem že na pol prebolela, ji je postalo čudežno lahko v duši. Dvignila je obraz in si obrisala solzna lica. Začudena je pogledala Pavleka, ki ji je molil šopek.

»Vam sem jih natrgal... za rojstni dan...«

»Hvala!« Bila je veselo presenečena, poizkusila se mu je medlo nasmehnuti. »Kaj takega ne smeš več storiti,« je rekla.

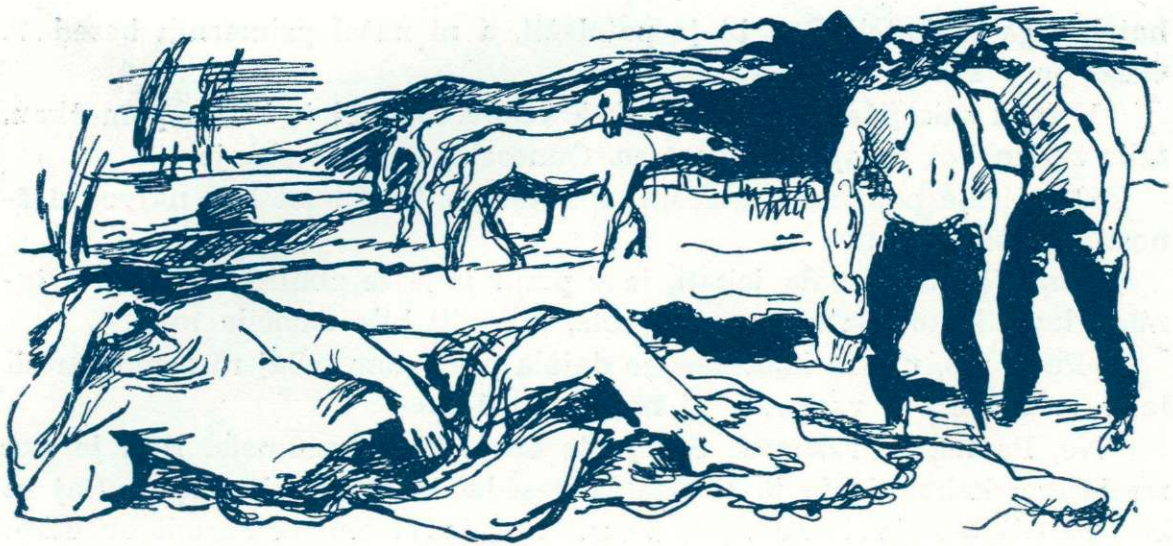
»Ne bom... Mati! Jaz... jaz nočem...«

»Ne, ne, ne boj se!« je rekla naglo in zganila z glavo, kakor da odganja neko čustvo, ki se ji proti volji krade v srce. »Sama bova,« je vzdihnila. »Sama bova... vedno sama...«

Zbegana se je ozirala po kuhinji, kakor da ne ve, kaj bi. Šopek je dala v kozarec. S Pavlekom je ves večer le malo govorila, sporazumevala sta se s pogledi. Jutri, morda pojutranjem bosta zopet taka kot prej.

Tiho sta legla. Pavlek je v trenutku zaspal, le Stini kljub izmučenosti sen ni hotel na oči. V tišini in temi so ji solze zopet brez konca tekle v blazino. Da se pomiri, je vstala sredi noči in odšla v kuhinjo. Do prve zarje je napisala dvoje pisem, eno za gospo Klaro, a drugo za Albina Poženela. Bilo ji je težko, kakor da ji vsaka beseda drobi kos srca... Človek se upre, kadar ga hočejo ponižati ljudje. Kadar ga poniža življenje, vdano sklone glavo.

Književnost

Dušan Ludvik: S potepuško palico. Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna, 1940. Str. 79, 8°.

Prebiram stare letnike »Doma in sveta« od zarezne l. 1913 dalje. Lovrenčičeva pesem tistega časa je bila v dveh ozirih novost. Izrazno je prehajala iz utrte poti slikovitega stila naših »klasičnih« impresionistov v zelo subjektivni svet notranjega gledanja, snovno pa je bolj kot lirika pred njim posegala v neposredno dogajanje, prvenstveno na izpovedujoč način. Bila je nekak samosvoj pesniški dnevnik vojne in njenih posegov v slovensko življenje. Pri tem pa je Lovrenčič že oblikoval svojo življenjsko temo »Sholarja«. Izkazalo se je, da lirika ni mogla prenesti strnitve dveh tako nasprotujočih si prvin, kot sta izrazna subjektivnost in neposredni realizem motiva. Pesniški dnevnik je danes ohranil samo še slovstveno-zgodovinsko in predvsem kulturno-zgodovinsko vrednost, dočim je slovenska lirika prav na subjektivni obliki gradila naprej in prišla do čiste notranje pesmi v prvem desetletju po vojni. Pesnik pa, ki je nosil v sebi ta prepad ustvarjanja, je po svojem motivnem realizmu logično prišel do čistega epičnega oblikovanja.

Podobne sile vladajo v pesniškem svetu Dušana Ludvika. Bogastvo samovoljnega izražanja se druži z realističnim motivom. Položaj pa je, če ga primerjamo z Lovrenčičevim, v slovenski liriki ravno nasproten. Čisto lirike imamo za sedaj že za seboj; zdaj je motiv razvojno ploden. Toda izraz ni mnogo obetajoč; zdaj težimo za pravimi izrazi stvari, svetu moramo spet vrniti njega samega. Ludvikova zbirka torej ni nelogičen pojav. Uvršča se v slovensko slovstvo, na poti k zavojevanju sveta. Njen slovar, na katerega je pesnik očitno ponosen, pa vsebuje raznovrstne sestavine, ki toliko časa ne bodo privedle do skladnosti, dokler se ne bodo smotrno oblikovale v veren izraz motiva.

Vendar je vsak umetniški pojav v svojem bistvu enkrat. Ludviku ne bi bili pravični, če bi hoteli važnost ali nevažnost njegove pesmi pokazati samo razvojno; s tem bi celo metodično zapadli v prirodoslovje, ki se ga sodobna literarna veda že nekaj desetletij uspešno otepa. Vzemimo dvanajst pesmi s skupnim naslovom »Mesci« (Veri Heřmanovi) in poskusimo na njih pokazati najvidnejše znake Ludvikove lirike.

Pesem »Svečan« pripoveduje, kako iz meglene neba sneži v tišino, odpro se vrata kmečke hiše, znotraj so že ljudje, a zdaj prihajajo dekleta zadnjikrat na prejo, toplá so in smehljajo se, v tem že leži pomlad, sonce bo raztopilo ledene sveče, veter bo zavel, sneg bo skopnel in pomladne cvetice bodo zacvetele. V šestih tercinah sta združena dva kontrastna opisa, med njima še realen dogodek. Prav ta vložek pa nam kaže, da pesniku ne gre za občutje teh dveh nasprotij (zima — pomlad) in tudi ne za sliko v smislu impresionista, ampak da se mu pesem logično razpleta: zimski čas — preja — prva pomlad. Gradnja te lirične pesmi ni »lirična«, to je strnjena v eno samo temo, ampak »epična«, to je napredujoča od dogodka k dogodku. V taki pesmi je težko ohraniti občutje. Res vidimo, kako so Ludvikove pesmi v tem oziru dosledne svoji tektoniki: čustva ne vzbujajo, ampak nam ustvarijo samo vsebinsko podlago zanj. V tem ne vidim hibe samo te knjige, temveč problematiko vsake lirike, ki hoče biti ali pa ki razvojno nujno je vestno ogledalo življenja, realistična lirika.

Druga vidna lastnost je izraziti antropomorfizem. V pesmi »Kimovec« se preteklost ovija v rjo in jesen pribija letino na grb poletnih ur, race prodirajo pas neba, dež pritrkava, lastovice so odpeljale svoj ščebet na sprehod, dan drsi po krajšem tiru, nedoumljivi zakon biča z dežjem plan in cepi ter krpa rane. Nekateri izrazi so sicer v naši liriki že tako domači, da bi sami po sebi ne vzbudili pozornosti (»dež biča plan«). Toda nekaj drugega se godi tu, kjer se vse opisovanje prirode izraža sub specie hominis. Mnogo potov vodi v realizem, od katerih Ludvikov ni najslabši.

V tako pojmovani pesmi nas tudi nič ne presenečajo tujke in izrazi iz neposredne življenjske kronike. Čas odpoveduje z gesto, trobentice pritrobentajo na dan, favni prižemajo nase mehkost jutra, cvetje na balustradi je ovenelo. V našo mirno liriko, ki se je izrazno po Lovrenčičevem nastopu in Podbevškovich poskusih zaobrnila, da bi zajela najvišje in najbolj aristokratske vzgone duha, spet vdira drznost realnega življenja in z njo tudi naglica, ki ne tehta izraza. Ludvik ni prvi na tej poti, tudi ne zadnji, vendar zelo izrazit predstavnik smeri. »Bele roke« so že zdavnaj v naši liriki predmet ironiziranja. Za tihe pesmi ni časa in kdo ve, kdaj se bo spet povrni! S tistimi tihimi pesmimi in z njihovimi luninimi žarki pa se je morda tudi umaknil pesnik-oblikovalec z neizrekljivo natančnim posluhom in skrbjo za besedo. Lokomotiva in aeroplan sama na sebi nista nepesniška predmeta, pravi nekje Gundolf ob analizi Goethejeve lirike, a naj pesniki ne mislijo, da so že s tem samim glasniki časa in tvorci »sodobne lirike«, če rabijo take besede.

Lahko je zdaj poetu! Občutje se mu ne zdi važno, za izraz v polnosti poseganja ni skrbi — zdaj gre samo še za to, »kaj pél bóm«. V pesmi »Mali srpan« nam po opisu pšenice in žetve pesnik pove, kako si želi tudi on doma

in ljubezni, tam bi se potepuško srce umirilo in — »roké bi dozorevale za zadnjo Žetev«. Tu se zdrzemo. Nobena simbolika pesmi ne opravičuje tega konca, saj si pesnik želi konkretnega, skoraj idiličnega miru. Tudi nepričakovani preobrat kot pesniško sredstvo nam ne razloži tega verza, saj je čisto jasno mišljen kot nadaljevanje prejšnje slike. V takem primeru govorimo o idejnem svetu pesnika. Nikakor ne odklanjam »idejne vsebine« v umetnosti, a očitno je ta verz v tem primeru nesmotrno privešen k pesniškemu liku pesmi. Taki idejni zaključki so realističnim umetnostnim smerem zelo priljubljeni. Naj ta zelo nazoren primer pokaže, kako »nerealistični«, ker nesmotrni in iz notranje dinamike pesmi neorganični so v resnici.

Opisanim štirim znakom — epičnemu razvrščanju, antropomorfizmu, preprostem slovarju, poanti pesmi kot idejnemu privesku — bi lahko dodali iz sveta neposredne forme še verz. Analiza nam bi tedaj pokazala najslabšo stran Ludvikove pesmi: verzi so tako nedinamično grajeni, da jih varuje pred razpadanjem samo rima, ki jo zato zmerom čakamo kot nekako iztočnico na odru. Posamezni primeri nič ne povedo, celotna formalna analiza Ludvikovega verza pa presega okvir te kritike.

Ne maram reči, da sestoji lepi prvenec iz samih napak. Nikakor ne. Poudariti hočem izrečno njegovo dobro in slabšo stran: živahnost in pogumnost v osvojevanju pesniškega motiva. V tem smislu je taka knjižica — in Ludvik ima še veliko pot pred seboj — vesela obljuba. Nalašč tudi prehajam preko vsakega izvenestetičnega gledanja na zbirko. Slovenska lirika preživlja oblikovno veliko krizo. Zato so nam predvsem potrebni jasni estetski prijemi. Seveda naj nič ne predpisujejo razen zvestobe in predanosti čudežnemu rojstvu doživetja v formi.

Jože Kastelic.

Anton Ingolič: Na splavih. Roman. Založba Modra ptica v Ljubljani 1940.

Ingoličev roman o splavarjih pomeni zame več kot le važen opis dela našega gospodarstva. Zame pomenijo splavarji del mene samega, saj sem med njimi rasel, pomenijo mi neugnano, razkošno in košato življenjsko silo naših ljudi, ki mirno stoječ ali pa se divje boreč z valovi, hite na svojih splavih po Savinji. Zato bo vsak razumel, da sem z nestrpno radovednostjo ponovno bral obširen roman o Podravcih.

Kneza, vsemogočnega gospodarja Jam, skopuškega bogataša in pohlepnega izžemovalca ljudi, njegov sin Marko takole opiše: »... Imel je štiri otroke: prvi mu je utonil, drugega, ki bi rad šel v visoke šole, je vzel domov, da mu je pomagal grabiti bogastvo in preštovati denar, tretjega pa je dal v šole, čeprav bi rad ostal doma, le hčerki je dal vsega in ustregel vsaki njeni želji... živel je le v denarju in za denar, njegovi otroci pa so ginili od hrepenenja...« (Str. 152.) Iz tega je Ingolič napravil zgodbo o nesrečnem Marku, ki bi rad šel študirat na univerzo, a se je uklonil očetovi volji in ostal doma ter se poročil s tiho in skromno Tinko. Konflikt pa se zaostri, ko mora Marko začeti voditi splave, kajti od kneza odidejo najboljši splavarji, ker jim ta noče povišati plače. V Dubrovi pa sreča ljubezen svojih gimnazijskih let, filozofko Jano, in med njima zagori slepa ljubezen, da Marko pozabi na svojo ženo in sinčka. Vse hujše oba prevzema strast in ko Jana

zve, da je Marko poročen, se s težavo odtrga od njega. Marka pa to tako pobije, da razmišljujoč o samomoru, zadene na ptujski most in že se hoče ustreliti, medtem pa pride Tinka, ki je vse zvedela in ga s svojo silno ljubeznijo reši; najde pa tudi pot, da odideta v Ljubljano, kjer se Marko lahko posveti študiju. Ob spoznanju, da je Jana predstavljala zanj le široki svet, le misel, da bo ob njej ušel ozkosti Jam v sproščenost, se umiri in je spet srečen ob Tinki. Knezu pa, ki je medtem zgubil pravdo, s katero je hotel pridobiti lepo Robnikovo planino, in se hčerka, za katero je mislil, da jo je srečno poročil, vrne, ker je bil njen mož navaden velemesten slepar, začno popuščati vajeti v sicer krepkih rokah. Neuklonljiv hoče s prvotno močjo spet sam prijeti za lemer, da bi vodil splave, a utone nekoliko pod svojim domom. Najmlajši sin Drejč pa pusti šole, prevzame domačijo in da življenju na njej nov zalet.

Neprimerno boljši od te, življenjsko nedodelane in ne preveč utemeljene fabule, pa so opisi voženj po Dravi, priprav zanje, življenje na njih. Toliko lepih folklornih zanimivosti je znal vnesti v okvir teh šest voženj, ki jih je znal vsako od nove strani živo in sočno opisati, da je človek res vesel, saj je Ingolič prvi, ki je vnesel to pokrajino z njenimi ljudmi in običaji v širšem tekstu v našo literaturo. Ingolič dobro opazuje, v ustvarjanju pa odpove in to njegovo slabost kažejo vsi njegovi ljudje. Vse preveč so njegovi ljudje le bitja, ki jih vladajo njihovi nagoni, včasih pa se mu jih posreči prikazati kot ljudi, vsakega s svojo bridko življenjsko zgodbo (Petrum, Kajčnik, Tomaž). In tudi tam, kjer bi rad bil posebno močan (stavka splavarjev), pade v novinarsko reportažo. Vse preveč opisuje in premalo iz opazovanega ustvarja, da bi se lahko razmahnil in svoje ljudi in roman življenjsko napolnil, dasi je videti, da je zgradbo romana dobro preštudiral. Zaradi zunanje razgibanosti romana se življenjska praznost njegovih ljudi ne opazi toliko. Kljub temu, da hoče biti čim resničnejši in to celo tako daleč, da zaide v gostilniško banalnost, kar je delu vsekakor v škodo, ne zadene jezika splavarjev.

Rad bi opozoril samo še na nekatere izrazne razlike: Savinjšani rečemo »krmaniš« in ne »kormoniš, saj pravimo sprednjemu delu splava le krma. Koncu vesla (našega vesovnika) ne rečemo pri nas »veslica«, ampak »peroc«. Kolom, na katere so privezani lemeri (pri nas lemež), pravimo pri nas lepo »gredljice«. Lahko bi našteval razlike še dolgo, a hotel sem nanje le opozoriti. Kam bi šele prišel, če bi hotel nakazati razlike v mentaliteti turobnih Podravcev in vedrih Savinjščanov. Ingolič je to dobro zadel, ker omenja Savinjščane, kako planejo z veselo, živahno in samozavestno splavarsko pesmijo v neveselo togost Podravcev.

Če dela ne merimo s previsoko zahtevanimi umetnostnimi merili, je delo dobro in smo ga res veseli, dasi preveč enostransko opazovanje moti in zmanjšuje delu vrednost.

Tone Čokan.

Aleš Ušeničnik, Izbrani spisi, IV. zvezek. Ljubljana 1940. Založila Jugoslovanska knjigarna. Str. 312.

Čim bolj se zbirka Ušeničnikovih Izbranih spisov dopolnjuje, v tem jasnejši luči se kaže njihova pomembnost. So vprašanja, ki vedno znova in

znova vstajajo v nemirnem človeškem srcu v vseh dobah in ne najmanj v današnjih časih, ko je človeštvo še celo izgubilo duhovno orientacijo. In tu ti je treba odpreti samo Ušeničnika. Skoraj ni vprašanja, ki išče nanj človek vseh časov v svoji notranjosti z vso nujnostjo odgovora in ki bi ga Ušeničnik v svojih razpravah ne le ne načel, temveč tudi do skrajnih odtenkov ne rešil. Izdajo Izbranih spisov narekuje živa potreba, da iz njih neprestano zajema zlasti naš izobraženec.

Vsak zvezek zase ima svojo pestrost in hoče biti celota zase, ki daje duhu, da razglablja, in srcu, da zaživi v živi veri. Oboje, kajti čeprav začutiš vso svojskost Ušeničnikovo vprav v ostrini njegovega miselnega razčlenjevanja in sklepanja, vendar čutiš, da izza njih govori srce srcu. V tem bo tudi razlog, zakaj zbirka v celoti ni urejena pod enotnejšim vidikom in se le v posameznih zvezkih sorodna vprašanja zaokrožajo v enoto.

Na začetek je postavljeno osnovno vprašanje vere in nevere. V razpravi »Bogoznanje v starem poganstvu« se nam ob Ciceronu, čigar spisi so nekaka bilanca poganske filozofske miselnosti, pokaže vsa njena veličina, pa tudi vsa notranja majavost. Povzpela se je do pojmov o Bogu in o duši, vendar ji je nujno moralo zmanjkati tal, ker je ni obsvetljevala luč božjega razodetja. Zato je ponovno padla v skepticizem. Vendar vzbuja odkrito občudovanje, če jo primerjamo z miselnostjo modernega človeka — odpadnika. Tam vsaj megleno spoznanje, tod popolna intelektualna anarhija. Tako se nam razgalja v svojih osnovah in zadnjih konsekvencah ob Le Dantecu ateizem, Paulsen pa nam jasno izpričuje, kako si na pesek gradi svoj svetovni nazor sicer resen mislec, vendar mislec, ki stoji zunaj Cerkve. Tudi liberalizem ni mogel ostati na pol pcta in je po nujnih zakonih logike zavrgel slednjič dogme, kažipot in vir moči krščanstva. Tod se pomudimo ob razmišljanju zlasti dveh dogem, evharistične, ki je zarišče vseh dogem, in dogme o brezmadežnem spočetju, »prelepem izrazu vere v nadnaravno«.

Ob serafski religioznosti sv. Frančiška in ob kerubski sv. Dominika se nam ob psihološkem razglabljanju odkrijeta dva tipa religioznosti, intelektualni in afektivni, se pokažejo njune nevarnosti, da vodita bodisi v intelektualizem bodisi v subjektivizem, pa tudi njuna blagodarnost v medsebojnem dopolnjevanju. — Posebno globino odpira razmišljanje o smislu zla kot posledica svobodne volje in o odrešenju, v katerem najde tudi zlo svoj notranji smisel.

Drugi del zajema pretežno vprašanja iz dnevnega življenja. V vrsti razprav s skupnim naslovom »Več luči!« srečamo Straussov poskus naravne razlage evangelija, razmišljamo ob naravnih katastrofah o njihovih geoloških in psiholoških momentih, zlasti pa o smislu kazni in božji previdnosti, o češčenju relikvij, o slabostih v Cerkvi, o pojavu klerikalizma in jezuitizma, o preganjanju redov. V razpravah pod naslovom »Cerkev in cerkve« beremo o težnjah v anglikanski in razkolnih cerkvah, da se približajo katolicizmu, da tako najdejo, česar najbolj pogrešajo: enote, gotovosti, v dvomih nezmotljivega učenika. Sem je uvrščena tudi razprava o Tolstoju in njegovem verskem razvoju, ki ga je sicer privedel do Kristusa, ne pa do Cerkve, kot vzgled, kaj je krščanstvo brez Cerkve. Slede izpovedi o notranjih in zunanjih

borbah konvertitov Jörgensna, Roberta Hugha Bensona, Alberta Ruvillea in Karla Krogh-Tonninga pred odločitvijo za prestop v katoliško Cerkev in o njihovi notranji sreči in soglasju po konverziji.

Tretji del obravnava okultne pojave glede na vprašanje, v koliko res presegajo meje človeške duševnosti in bi jih bilo torej treba pripisovati »duhovom«. Glede hipnotizma prihaja do zaključkov, ki ne zahtevajo nič prekonaravnega, dočim v spiritističnih pojavih ostaja mimo prevar in naravno lahko razložljivih pojavov v resnici nekaj teže razložljivih pojavov, za katere pa tudi ni dokazov, da bi se v njih javljale nadnaravne sile. Prav preproste razlage v glavnem potrebujejo nadaljnji pojavi, kot so čarovna šibica pa slutnje, spomini, »drugi vid« itd. Vse naštete razprave osvetljuje nešteto zgledov in primerov, utemeljuje pa podrobna psihološka razčlenitev; ob njih navaja avtor tudi številna dela tujih literatur.

Zadnja razprava je nastala ob Konnersreuthskih dogodkih in razpravlja o naravi ozdravljenj, vizij, ekstaz, stigem, glosolalije in brezživežnosti, o katerih dopušča avtor v nasprotju z dr. Brecljem, ki se je glede istih vprašanj oglasil pred njim, verjetnost, da so nadnaravnega značaja. Nadnaravno jih je vsaj mnogo laže doumeti nego naravno. J. Rakovec.

Op. ured. V oceni prejšnjega zvezka Zb. spisov v 9. št. naše revije je bil izražen dvom v to, da urednik sam piše tudi opombe ob robu. Kakor smo obveščeni od merodajne strani, so tudi opombe pisateljevo delo.

Ljubljana. Besedilo in celoto uredil France Stelè. Opremil inž. arh. B. Kobè. Ljubljana 1940. Str. 47. Sl. 64.

S to knjigo smo dobili lepega in nazornega posrednika zanimivosti in lepote mesta. Če kdo, je bil Fr. Stelè v resnici poklican k uredniškemu poslu za to delo. Kot dolgoletni konservator je imel mnogo prilike, da se z Ljubljano seznanil tako z zgodovinskega, kakor tudi z oblikovnega stališča. To znanje se mu je v prikupni obliki izoblikovalo v tekstu, ki spremlja ilustrativni del knjige, v katerem je sicer njeno pravo težišče. Na šest poglavij razdeli avtor snov. Lega, Zgodovina, Obličje, Kulturni obraz, Umestnostno središče in Pečat naše usode so poglavja, kjer avtor v zgoščeni besedi izčrpno govori o našem glavnem mestu ter mu da dober, krepak plastičen relief.

V prvem poglavju opisuje pisatelj lego Ljubljane ter ugotavlja njeno izredno važnost z ozirom na zemljepisno in zgodovinsko usodo ter njeno simbolično posredništvo med vzhodom in zapadom. Zgodovinsko spremlja nato bitje in žitje mesta od Ilirov, do naselitve Slovencev ter naposled do narodnega osvobojenja. Obličje mesta je v glavnem nastajalo v treh dobah. Za časa srednjega veka, baroka in v sedanjosti, kjer se posebno pozna stvariteljska roka arhitekta Plečnika. Za prvi dve Ljubljani ugotovi pisatelj: »Tako za srednjeveško kakor za baročno Ljubljano pa velja, da je bila kot celota organsko, smotrno in lepotno vsestransko vzgrajena brez zevajočih vrzeli v notranjščini in brez kričečih neskladnosti z okoljem v zunanjščini.« (Str. 17.) Kulturni obseg je Ljubljana dobila že v srednjem veku, protestantizem kulturno življenje zelo razgiblje, vzcvete posebno v baročni dobi, zavestno narodno pa postane šele v glavnem po svetovni vojski, ko postane

pravo duhovno središče slovenskega naroda. Umetnost, ki je tesno zvezana s kulturnim razvojem, se prebudi prav tako v srednjem veku, v času poznogotskega idealizma, Valvazor in njegov krog ustvarijo novo ozračje, še bolj napreduje umetnostno oblikovanje v času baroka, zlasti v 18. stoletju. Tedaj se že pojavi vrsta slovenskih imen in Ljubljana je že tedaj umetnostno središče, ki ne prejema samo, marveč tudi daje. Vrh v umetnostnem razvoju pa sovpada s kulturnim in ta je po svetovni vojski v okviru narodne države. Magistrale knjige je sklepno poglavje, kjer pisatelj strne misli o našem mestu, o njegovi povezanosti z narodom in njegovi lepoti.

Fotografije so odlično delo naših fotoamaterjev, izbrane z okusom in smislom. Oprema inž. arh. Kobeta priča o velikem okusu in temeljnem znanju. Tudi naslovna risba, vzeta po naslovnem listu Dizmove kronike, bi delala čast marsikateremu poklicnemu risarju — umetniku. Dr. S. M.

Mile Budak: Rascvjetana trešnja. Roman iz sodobnega života. Izredna izdaja Matice Hrvatske (Sodobna knjižnica). Str. 1085. Zagreb 1939.

M. Budak ni samo najplodovitejši hrvatski romanopisec zadnjih desetih let, marveč se je z nekaterimi svojimi novelami in zlasti še z monumentalnim kmečkim romanom »Ognjište« (1938) uvrstil med najboljše hrvatske pisatelje sploh. Z »Ognjištem« si je avtor na mah osvojil nedeljeno priznanje vse literarne kritike in publike, kar se nam ne zdi nič čudnega, saj je v tem delu Budak tako rekoč samega sebe prekosil.¹ Je pa »Ognjište« v resnici vrhunec njegovega dosedanjega literarnega ustvarjanja, ki ga bo težko še kedaj dosegel, presegel pa najbrž nikdar ne. Ta roman je nastal v naponu izredne, skoraj ekstatične inspiracije, kakršna je tudi pri največjih umetnikih redka; napisan je bil na dušek z vročično naglico v najsrečnejšem trenutku popolne dozorelosti, kakor sočna rdečerumena breskev, utrgana v rosnem jutru.² Zato pa deluje na bralca tako sveže in neposredno, tako opojno in mogočno, obenem pa avtorja izpostavlja nevarnosti, da se bo odslej vrednost vsakega njegovega dela vzporejala z »Ognjištem« in se ob njem tudi ocenjevala. In tako se je zares zgodilo, da sta bila njegova romana »Direktor Križanić« (1938) in »Rascvjetana trešnja« (1939), ki sta bila deloma napisana sicer pred izidom »Ognjišta«, izšla sta pa za njim, sprejeta mnogo bolj hladno. Bolje je bila ocenjena zbirka novel »Na Veliki petak« (1939) in najnovejši roman »San o sreći« (1940).

»Rascvjetana trešnja« obsega prav tako štiri knjige kakor »Ognjište«, ima pa celo 255 strani več: »Ognjište« je imelo 830 str., »Rascvjetana trešnja« pa 1085. Zato pa je v njej dostikrat čutiti patetično razvlečenost in ponavljanje ter bi se brez vsake škode lahko izpustile cele strani, kar se pri izpiljenem in kondenziranem romanu ne bi smelo zgoditi. Prav tako neprijetno občutimo nekoliko prenagel in prisiljen konec, kar je bilo opaziti že pri »Ognjištu«. Množica perečih problemov in pogum, s katerim se jih je Budak

¹ Glej oceno v »Slovincu« 12. oktobra 1938.

² Prim. Budakovo izpoved v radijskem razgovoru, kjer pravi, da je pisal po 10—15 ur na dan in ves roman dovršil v 43 dneh (»Jutarnji list« 4. oktobra 1938). Glej poročilo tudi v »DiS« 1939, str. 116—117.

lotil, razodeva tudi v »R. t.« močnega avtorja in njegovo veliko literarno rutino (vrhunec v 65, 66 in 67 poglavju 4. knjige) — kot celota pa je premalo homogeno, v kompoziciji in v slogu ohlapno, v karakterizaciji oseb pa nekam medlo in neizrazito. Ta heterogenost ima svoje vzroke že v samem nastanku »R. t.«, ki ni zrasla iz enotne korenine, marveč je avtor v njej strnil romana »Raspeće« (1931) in »Na ponorima« (1932), katerima je hotel napisati samo sklepni tretji del. Ker pa je bilo »Raspeće« kmalu po izidu prepovedano, knjiga »Na ponorima« pa je tudi že razprodana, se je Budak odločil, da prvotno zamisel trilogije spremeni in predela. Tako je nastala tetralogija pod enotnim simboličnim naslovom »R. t.«. Če sem pisatelja prav razumel, bi sodil, da mu »Razcvetena črešnja« pomeni vzvišeno, večnostno in božansko perspektivo, s katere skuša gledati ljudi in življenje v tem svojem romanu in o kateri pravi, da je edino za takšno gledanje in pojmovanje vredno pisati (1, 6).

Ne glede na uspeh in motive takšnega ravnanja, ki bi bilo zanimivo za razpravo o psihologiji umetniškega ustvarjanja, nikakor ne odobravam spreminjanja, prenavljanja in popravljanja že izdanih literarnih del, kar je prišlo zadnja leta tudi pri nekaterih naših književnikih v navado (Pregelj). Vsako književno delo, ki ga dá umetnik iz rok in ga pošlje v svet, mora biti dozorelo, zaokroženo in zmožno samostojnega življenja. Kdaj je še kateri kipar popravljaj ali spreminjal svoje kipe, postavljene po javnih trgih ali pa v zasebnih stanovanjih? Nič ne velja izgovor, češ da pri kamnu, bronu ali lesu niso mogoče take predelave kakor na papirju, ker gre le za to, da mora vsaka umetnina nositi v sebi izraz t e d a n j e g a umetnikovega gledanja na svet in življenje, obenem pa tudi pečat časa, razmer in nagibov, iz katerih je zrasla in katerih ne sme nihče pozneje kakor koli retuširati. »Riječ i tane (svinčenka) se ne vračaju! Učinjeno, učinjeno!« je v »Ognjištu« Budak sam izvrstno povedal (3, str. 167).

»Rascvjetana trešnja« je dokumentarna, toda tako temna in do obupnosti žalostna podoba razuzdanosti in strahotnega nereda sodobne družbe, da človeka ob njej resnično zabolj. Pisatelj ne izbira besed, ker tudi življenje nič ne izbira. Res je sicer, da Budak dostikrat nekoliko karikira ljudi in razmere, ker se mu zdi karikatura še najbolj natančna slika, ni pa mogoče reči, da je ta spačena podoba zlagana. Pisatelj celo pravi na Zlatina usta, da je podal le b l e d o sliko resnice, ker človeška govornica nima dovolj krepkih izrazov in človeški možgani ne dovolj ostrega opazovanja, da bi zmogli popolnoma zvesto podobo v njenih izvornih barvah (4, 147). Budak je marsikje pisal z resničnim ogorčenjem in neusmiljeno obračunava z vso podlostjo, surovostjo in razuzdanostjo, z nedopovedljivo korupcijo in zverinstvom v prvih štirih desetletjih XX. stoletja. Prav nič ni njegova krivda, če je v tem pogledu tako spačena podoba krvavih let nove tridesetletne vojske (1914—1944), kot je pred kratkim nekdo pravilno označil ta čas. To je pretresljiva kronika človeške družbe, ki je v blaznem hlastanju po uživanju neverjetno hitro pozabila grozote vojske v letih 1914.—1918. in je zato tudi tako hitro doživela nov polom (1939—...), kakršnega ni doživel morda še noben rod v zgodovini. Nekateri so sicer opominjali na resnobo časov, toda le malo jih je bilo, ki so

se tega zavedali, še manj pa takšnih, ki bi po tem spoznanju tudi uravnali svoje življenje. Zato je čisto prav, da je Budak napisal svoje delo, da bodo še čez desetletja in stoletja lahko s prstom pokazali na strahotno moralno gnilobo, na vrtince strasti in pravo trgovino z ljudmi v začetku XX. stoletja, ko so mali ljudje in mali narodi morali živeti od zlaganih obljub nečloveških mogočnjakov. Strašno je pod vlado takšnih vampirjev, katerim je denar merilo vseh vrednot in kateri ne poznajo nobenih moralnih zakonov; pomanjkanje ljubezni in slehernega socialnega čuta je najbolj vidno znamenje njihove etične brezbrčnosti in otopelosti. To izkoriščanje in poniževanje s strani močnejšega, ki se stopnjuje do najnižkotnejše prostitucije v vseh oblikah, ljudi telesno in duševno dobesedno ubija, da tudi sami otopijo in niso več odgovorni za svoja dejanja: »Ljudi se u težkim časovima izgube i padaju daleko ispod životinja« (4, 72).

»R. t.« govori o tragediji dveh ljudi: Draga Bojanića in njegove žene Zlate, ki so ju zgrabili vrtinci velikega mesta in ju ugonobili. Bojanić je prišel iz slavonske vasi, kjer je mati vdova prodala posestvo in se s sinom preselila v Zagreb, da bi ga izšolala in mu omogočila »lepše« življenje. To je bil prvi usodni korak, ko je Dragan zapustil vas in s tem pretrgal zvezo z zemljo in ljudstvom, iz katerega je izšel. Vas daje nove krvi in moči mestu, toda vas ima svoje neizprosne zakone, po katerih živi, kakor ima tudi mesto svoje. Prvi rod, ki prehaja iz vasi v mesto, mora največkrat preboleti strašno in nevarno mrzlico, ki marsikoga stre. Zelo malo jih je, ki se v mestu takoj znajdejo in prilagodijo kot riba v vodi, in to so po navadi najslabši vaščani, kateri niso bili nikdar zakoreninjeni v zemlji: tak je n. pr. Ličan Dujmović ali pa Zagorec Micek Križanić, oderuh in stremuh (v »Direktorju Križaniću«). Nesreča začne kaliti z dnem, ko Bojanić z materjo zapusti vas in zemljo, ker so na svetu svetinje, ki jih ni mogoče brez kazni zanemariti (3, 198). Ob tem strašnem spoznanju toži Draganova mati, v kateri je pisatelj upodobil vdano mučenico, ki spominja na mater pri Cankarju: »Kakšna sreča, ko bi nas prekleto mesto ne bilo nikdar videlo niti mi njega! Nismo namreč niti mi rojeni za mesto niti ni ono zidano za nas, kakor se vsako drevo ne da presaditi v vsako zemljo in podnebje. Vse naše trpljenje in prekletstvo prihaja od prekletega mesta, ki naj ga sv. Elija sesuje s svojimi strelami! Preklet oni trenutek, ko sem prvič pomislila na mesto« (3, 212).

Drugi, še usodnejši korak pa je napravil Bojanić, ko je zaradi lepe žene zapustil službo in se poročil s sodnikovo hčerjo Zlato, s katero sta si bila po značaju, po vzgoji in po zmožnostih tako različna, da nista mogla drug drugega osrečiti. Bojanić je slabič in naivnež, ki so ga usodne okoliščine popolnoma zmlele in iz njega naredile tata in ubijalca. Popolnoma naravno je, da človek, ki ne zna ločiti sovražnika od prijatelja, tudi svoji lepi ženi Zlati ni mogel nuditi potrebne opore v sredi razuzdanega sveta. Kljub temu da Zlata od svoje matere ni imela dobre vzgoje, bi bila v drugačnih razmerah in ob pravem možu, ki bi jo znal vzgojiti za ženo, zmožna čudovitih dejanj. To so prej ali slej priznali vsi, tudi oni, ki so največ pripomogli k njeni tragediji. Čistokrvnega arabskega konja ne kaže vprezati v kmečki voz! Zlata spada

v galerijo velikih Budakovih ženskih značajev, med katerimi je na prvem mestu Anera («Ognjište»). Svojevrsten je Zlatin ponos in njena ljubezen, ki požene najgloblje korenine, ko vidi moža v največjem ponižanju in revščini. Ko Zlata spozna, da mož ne more več preživljati družine, vzame ona vso težo in skrb na svoje rame in poslej je vrhovni zakon vsega njenega življenja skrb, da prehrani svojo družino; pred tem elementarnim zakonom se mora vse drugo umakniti. Samo s tega stališča je mogoče razumeti Zlato in njene moralne nazore, ko po mnogih in hudih prestopkih še govori: »Jaz sem svojemu možu storila že mnogo gorja in sramote, toda v svoji duši ga nisem nikoli izdala« (2, 17). Brez pridržka pa moremo občudovati Zlatino veličino v zadnjem delu njene tragedije, ko z neverjetno vdanostjo sprejme nase svoje in Draganovo ponižanje in trpljenje, odpusti vsem preganjalcem in se v trpljenju prečiščena vzdigne v nedosegljivo višino popolne žrtve in odpovedi. Četudi vemo, da je za končno obliko Zlatinega značaja pisatelj porabil nasvet kritika dr. Lj. Marakovića,³ nas to prav nič ne moti.

Da pravilneje presodimo lepoto Zlatine in Draganove duše, se moramo ozreti še na ono strašno družabno močvirje, ki ju je obdajalo, in na vse one podleže, med katerimi so Zlata, Dragan in še nekaj drugih — kljub vsem svojim slabostim — še edini Ljudje (pisano z veliko začetnico). V strupenem okolju sta na prvem mestu Ivica Dujmović in Maks Wetter, ki sta obenem glavna krivca vse tragedije. Dujmović je nadarjen in lep mož, toda pretkan stremuh, ki zataji svoj dom in rod. Ta kreatura brez srca in brez poštenja je kakor volkodlak, ki preganja nesrečnega Bojanića od kadetske šole, kjer sta se prvič srečala, se pod plaščem prijateljstva zaje v njegovo družino ter Zlato in njega tako dolgo ponižuje, dokler svoje nenasitne podlosti ne plača z glavo. Zelo podoben problem o usodnem zakonskem trikotniku (Lj. Vukomanović — Ljudmila — Rosenberg) je obdelal Budak v močni noveli »Finale« (izšla v zbirki »Na Veliki petak«), ki se tudi konča z ubojem. Pretresljiva je izpoved Vukomanovića, ki ni ustrelil Rosenberga, da bi branil čast svoje žene Ljudmile, marveč da maščuje in opere čast svojih otrok. »Finale« je strašna obtožba nečloveških mater in njihovih zločinov nad nerojenim življenjem, obenem pa obtožba zanikrne vzgoje, ki iz nje izvira skoraj vse prekletstvo otrok. — Od Dujmovića ni nič boljši M. Wetter, pretkana židovska spaka in parazit, ki na vse strani in na vsa vprašanja v nebesih in na zemlji gleda samo kot dobičkar! Ob Wetterju je Budak radikalno segel v problem židovstva v hrvatskem narodu, ob kapetanu Stefanoviću in ob Ljubici Dujmovićevi, ki sta zelo realistična lika, pa je hotel pokazati na pogubne vplive tujcev, ki se »s brda i dola« zbirajo na Hrvaškem in se košatijo na račun hrv. človeka. Ob vseh teh negativnih tipih, o katerih bi lahko še mnogo slabega napisali, ne da bi jim storili kaj krivice ali pa prišli do dna njihovi hudobiji, je hotel pisatelj poudariti, da preti razkroj in moralna poguba hrvatski vasi od narodnih odpadnikov in od slabih meščanov (Dujmović), vsemu hrv. narodu pa od tujcev in od židovstva, ki predstavlja sistem dobičkarstva, laži in nasilja: »Nema strašnije ni bolesti ni nesreće nego li početi živjeti za

³ Prim. »Hrvatska Prosvjeta« 1940, 219 str.

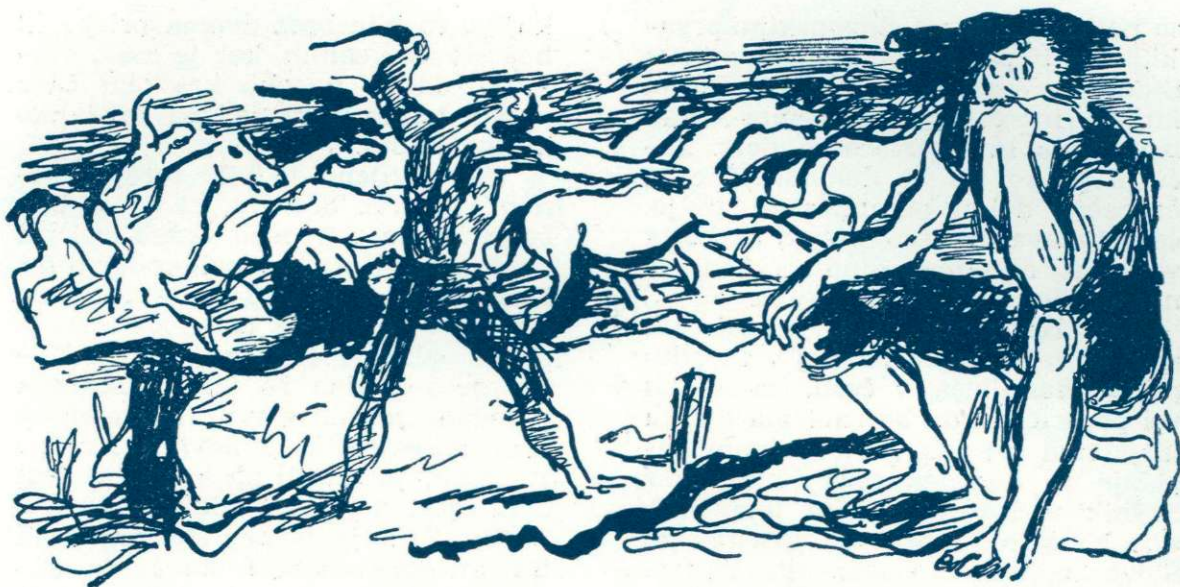
novac i u njemu početi gledati izvor svih zadovoljstava i sreće» (4, 137). Vso gnusobo nenasitnega pohlepa po denarju in oblasti, ki jo denar največkrat po krivici prinaša, je obsodil Budak že v »Direktorju Križaniću«, kjer je pošteno ošvrkal tudi zlagano domoljubje in dobrodelnost. Še nikdar nisem tako začutil ogabnost do hladnega in pretkanega računarstva, ki je čisto topo za vse resnične lepote življenja in gre za svojim slepim ciljem tudi čez mrličje, kakor ravno ob Miceku Križaniću in Maksu Wetterju. Vsaka druga strast se prej ali slej poleže (razen morda pivska) in najde svojo zadovoljitev, pohlep po imetju in oblasti pa ne pozna mejá. Nekdo je hotel zmanjšati vrednost »R. t.« z očitkom, češ da je to političen roman, kakor da politika in njen pomen v javnosti ne bi mogla biti predmet umetniškega oblikovanja kakor vsaka druga manifestacija življenja.

Zanimiva in nekoliko nenavadna oseba v romanu je Ličan Peter Blažević, berač in dobričina, nosilec trezne narodne modrosti o težavah in lepotah življenja. Pisatelj ga je dvignil zelo visoko in mu odmeril izredno pomembno vlogo, ki bi bil za njo potreben bolj enovit in dosleden, pa manj skrivnosten značaj. Blažević v začetku spominja na znamenite ruske »bosjake«, prijetno modruje in uči, zase ničesar ne želi in najde vso srečo v sreči bližnjega (2, 98—99), pozneje pa govori, da zaradi lastnega trpljenja ni imel časa zanimati se za gorje drugih (4, 248)! Verjetno je, da si je z beračenjem nabral nekaj tisočakov, manj verjetna pa je njegova vrnitev na vas, kjer po 50 letih najde svojo nekdanjo izvoljenko in ob njej nov dom. Taka rešitev je za pisateljevo tezo res učinkovita, zdi se pa vendarle precej skonstruirana, »stric Peter« pa bolj sublimiran kot priporočljiv.

V »Ognjištu« je Budak na mojstrski način pokazal, kako vas živi čisto po svoje, ne meneč se za mesto in veliki svet, kako vas nagonsko sovraži in ugonobi vsakega, kdor hoče vanjo zanesti tuje misli in tuj način življenja (Blažić). Valovje velikega sveta tu in tam sicer pljuskuje tudi v vas ter jo za hip vznemiri in skali, toda Budakova vas v »Ognjištu« je še vedno močnejša od vseh tujih vplivov. Precej drugače je ta problem skoraj v istem času obdelal srbski pisatelj zdravnik dr. Dušan Radić, ki v romanu »Selo« (Srpska književna zadruga, 1937, 254 strani) kaže razkroj, kateri iz mesta prihaja v vas. Tudi v »R. t.« je mnogo prelepih in globokih misli o zemlji in o življenju na vasi, kjer gospodari kmet, ki je po avtorjevem mnenju med ljudmi edini pravi Gospod in Človek (zopet pisano z veliko začetnico), čigar življenje je podobno reki, katera se ne da premakniti iz svojega korita. Poleg tega pa je »R. t.« pretresljiv krik po priznanju pogažene človeške svobode in po spoštovanju popljuvanega dostojanstva moža in žene; saj človek slednjič ni nič drugega kot »slika i prilika Božja«! Kljub obupni tragiki tega romana je Budak v bistvu optimist in idealist, ki veruje v pravico in v večno življenje, v zmago plemenitosti nad hudobijo: »Nitko ne želi tako vroče kao ja, da se naša strašna kaljuža oslobodi sve žabokrečine i izloži blagotvornom djelovanju svježega slobodnog zraka« (4, 142).

Joža Gregorič.

Zapiski

Stoletnica »Slovenske knjižnice ljubljanskih bogoslovcev«.

Delo misleca Herderja »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit« je vzbudilo med slovanskimi narodi nemajhno pozornost. V tem delu je Herder pokazal na Slovane kot rod, ki je še zdrav in kateremu pripada bodočnost. To je bil oni moment, ki je potisnil pri prenekateremu slovanskemu rodoljubu pero v roko in vzbudil slovensko narodno zavest. Živahnemu nacionalnemu gibanju vseh Slovanov so sledili tudi Slovenci. Rodili so se Linhart, Zois, Vodnik, Čop, Prešeren... Novi duh je zajel zlasti mladino, tako na univerzah, kakor v semeniščih in na srednjih šolah. V celovškem semenišču je navduševal bogoslovce za slovansko in slovensko idejo mladi spiritual Slomšek, v Gorici kanonik Valentin Stanič, v Gradcu spiritual dr. Büchinger in že l. 1840. so tu ustanovili Slovenscher Lesenverein. Slovenščina je bila za slovenske bogoslovce tu obvezen predmet že od 1825. leta. Tudi hrvaški bogoslovci v Zagrebu so po prizadevanju Jakoba Petka l. 1837. ustanovili Društvo mladih rodoljuba, ki je živelo do l. 1848., od l. 1857. pa

pod imenom Zbor duhovne mladeži zagrebačke.

V tem splošnem narodnem gibanju nikakor ni hotelo zaostajati ljubljansko semenišče. Že v osemnajstem stoletju so bogoslovci vneto gojili slovenščino, še posebno pa jih je razvnelo devetnajsto stoletje. Pod vodstvom spirituala J. Burgerja so se tedanji bogoslovci (Kovačič, Volc, Zemlja...) navduševali za slovstveno delo; toda društva v tem času niso imeli še nikakega. Zanimanje za slovenščino je raslo posebno od leta 1816., ko je deževna vlada v Ljubljani ustanovila stolico za slovenščino, ki naj bi nudila izobrazbo v tem jeziku slovenskim duhovnikom in uradnikom. V dobi abecednega boja so se bogoslovci oprijeli metelčice, dokler niso prišli v semenišče mladi ilirsko usmerjeni abiturienti karlovške gimnazije. Ti so dosegli, da je postalo vprav ljubljansko semenišče glavno ognjišče ilirizma na Kranjskem. Že od nekdanj je med bogoslovci tlela iskrica upanja, da bo prišel čas, ko se bodo slovanski narodi združili ne le politično, temveč tudi jezikovno. Pridno so zasledovali razna narodna gibanja od Rusov do Lužiških Srbov. Da bi laže sledili tekočim dogodkom,

so navezali stike s slovanskimi prvaki, zlasti pa je bil važen stik s Stankom Vrazom, ki jim je pošiljal knjige in časopise ter jim dajal izpodbudo in smernice za delo. Začutili pa so, da bo delo uspešnejše, če začno delati organizirano, to je, če ustanove društvo, ki naj skrbi za vzgojo v narodnem duhu s tem, da naroča liste, revije in knjige.

Na realizacijo teh dolgoletnih sanj so začeli misliti takoj v začetku petega desetletja, v času, ko so bili vsi prepričani, da bo zmagala ilirska ideja tudi pri nas. Živahno nam popisuje ta dogodek bogoslovec Blaž Sušnik v Slovenski Lipi leta 1862. »... Ni bilo še bravnih društev za Slovence, ne še slovenskih časopisov, nismo še imeli Slovenci svojega organa, ki bi imel svetu pokazati, da smo še, za kar nas je Bog vstvaril, verle »Novice«, ktere sedaj gotovo v blizu 3000 iztisih izhajajo, so še mirno spale in o svoji prihodnji slavi sanjale. Vsega tega še ni bilo in tak je bil stan Slovencev. Bilo je leta 1840. dec. In glej! V tihi sobici našega semenišča sedi upapolni mladenič, ki ravno vse to, kar smo mi ravno brali, premišljuje in presojuje. V duhu si osnuje občert naše sedanje semeniške knjižnice in postal je ustanovitelj prve brave slovenske družbe, p e r v e slovenske »čitavnice«. Naj svojim bravcem ne pridržujem dalje imena tega slavnega rodoljuba ter povem naj jim, da gospod Lovro Pintar, Brezniški fajmošter na Gorenjskem so oni naš dobrotnik, kteri so še sedaj v »Pravilih« naše knjižnice njeni »staršina« imenovani...«

Natančnega datuma, kdaj je bilo društvo formalno ustanovljeno, ne vemo. Sušnik govori o decembru l. 1840., ostali viri pa govore o letu 1841. kot letu njene ustanovitve. Verjetno je, da je bilo društvo kot tako ustanovljeno takoj po božiču l. 1841., mogoče pa tudi že v decembru prejšnjega leta. Iz knjižničnih poročil lahko posnamemo le datum, kdaj je bila izposojena prva knjiga. Že 7. januarja 1841 si je namreč izposodil Lovro Pintar iz nove »Slavo-ilirske knjižnice« Vukotinovičeve Pésme i Pripovétke. Prve

knjige so bile brez dvoma prispevki bogoslovcev samih, ker je malo verjetno, da bi v tako kratkem času zbrali toliko denarja, da bi lahko knjige kupili.

Ustanovljeno je bilo torej v semenišču prvo društvo, ki pa je bilo še tajno, da zanj niso vedeli niti vsi bogoslovci in najbrž tudi vodstvo ne. Imenovalo se je »Slavo-ilirsko društvo«, ki je ustanovilo svojo lastno »slavo-ilirsko knjižnico«. Kakor je razvidno že iz Sušnikovega poročila, je bil glavni iniciator te zamisli semeniški duhovnik Lovro Pintar, podpirali pa so ga pri tem delu njegovi tovariši: Jakob Krašna, Anton Žakelj, Jernej Dolžan, Ivan Stritar, Anton Reš, Luka Jeran, Josip Bevk, Ivo Potočnik in drugi. Prvi knjižničar je postal Jak. Krašna, prvi blagajnik pa L. Pintar. To je bil tudi ves odbor in tako je ostalo vse do l. 1855., ko je društvo dobilo nova pravila in se je preimenovalo v »Semeniško bravno društvo«.

Ob ustanovitvi je društvo štel 15 članov, do konca šolskega leta pa je število članov naraslo na 19. Člani pa niso bili le ljubljanski bogoslovci, temveč tudi zunanji duhovniki in svetni izobraženci ter nekaj časa nadarjenejši narodno zavedni dijaki ljubljanskega liceja (Lovro Toman, Luka Svetec, grof Hiacinto Turn i. dr.). Člani so se obvezali plačevati na mesec 30 kr. članarine, vendar to ni bil edini dohodek; mnogo več kot članarine so nabrali prostovoljnih prispevkov, bodisi v denarju, bodisi v knjigah.

Že prvo leto je bilo v knjižnici nad 100 knjig. Nad polovico knjig je bilo darovanih. Prispevali so bogoslovci sami, pa tudi zunanji člani in podporniki. Tako so v prvih letih podarili novi knjižnici mnogo knjig zlasti Stanko Vraz (predvsem knjige, pisane v ilirščini), Fran Metelko (vse v metelčici pisane knjige), M. Cigale (več čeških knjig), dr. Bleiweis, M. Majar, M. Ravnikar, kan. Jožef Poklukar, prof. Jan. Poklukar, Andrej Bohinc, Fr. Hrovat, Blaznik, Jašić iz Zagreba in neki Valentin Radišić. Veliko zaslugo ima tudi župnik Jernej Lenček, ki je nabral

po deželi mnogo starih molitvenikov in drugih knjig (skupaj nad 60, celo iz 17. stol.) ter jih daroval knjižnici.¹

Da so bili člani novega društva še vedno odločno ilirsko usmerjeni, kažejo poslovni zapiski, ki so spisani do l. 1847. v ilirskem jeziku, posebno pa še korespondenca med bogoslovci in Stankom Vrazom. Ko je Vraz spomladi l. 1841. potoval z Rusom Sreznjevskim preko Dolenjske v Ljubljano, je od tu pisal svoji posestrimi Dragoili v Zagreb: »... bio u biblioteci u kasinu, u tri četiri crkvah u tri četiri krčmah... Ovdě ti ima božji svēt znamenitih stvari. Što mi pak čini najznamenitije bilo je eto ovo. — Prěko jučer pokuca nětko na vrata. Kazavši naš »Slobodno« unidu tri Ljubljanski bogoslovci, koji nas lěpo ilirskim jezikom pozdrave. Ja sam scěnio, da su oni rodjeni Dalmatinci, koji su nekakvim slućajem, koj Slavjanima vlada, u ovděšnju školu odnešeni. No oni me uvěravaju, da su rodjeni Kranjci, jedan Gorenac, drugi Dolenac, a tretji Nutranjac. (Ti so bili najbrž: Pinter, Krašna in Žakelj; namreč en Gorenjec in dva Notranjca. Ti trije so si tudi dopisovali z Vrazom. Op. pis.) Umoliše nas, da ih posejimo u semeništu, isto i mi učinismo. Tamo nas okupi sila mladih ljudi, koji svi za ilirščinu dišu i živu te i više manje dobro ilirski govore i pišu.«²

Od omenjenih treh bogoslovcev sta si mnogo dopisovala z Vrazom zlasti prva dva, bodisi v lastnem imenu ali v imenu »čitavnega zborra«. Tako je 1. marca 1842 pisal Krašna Vrazu med drugim tudi to: »Istina jest, što je pravo moram tverđiti, da je g. Pinter puno puno radio, neznam pak šta bi bilo da nismo mi dvoica radili.«³ Tudi še potem, ko so se razšli po svojih službenih mestih, so obdržali med-

¹ Prim. Sušnik: Semeniška slovenska knjižnica v Slov. Lipi.

² Prim. Prijatelj: Vrazova popotovanja po Slovenskem v Č. Z. N. VII., str. 169/170.

³ Prim. Prijatelj: Vrazova popotovanja po Slovenskem v Č. Z. N. VII., str. 170.

sebojni stik in vneto podpirali mlado knjižnično društvo, pa tudi še nadalje gojili ilirski jezik. To nam dokazuje pismo, ki ga je 20. marca 1843 pisal Vrazu Pinter iz Kočevja:

»Što se ilirstva kod nas tiče, mogu Vam kazati, da mi dobro naprědujemo. Naše društvo broji sada već 20 članovah a od někojih se nadamo, da ćedu skoro pristupiti, knjigah nakupismo ovo kratko vrěme od dviuh godinah mnogo, koje se marljivo ćitaju. Sa tim se barem ćitaljstvo množi. Prie deset godinah smatrao se je onaj kao někakvo ćudo, koji znadjaše azbukom tiskane knjige ćitati, a sada već mladići od krasnorećja znadu, da to nije stvar od velike muke. Mogu Vas osěgurati, da ima kod nas mladićah, koji prie dviuh godinah Ilirstva jošte ni po imenu poznali nisu, koji pak sada već barzo ilirski govore i piše. Mi si samo ilirski dopisivamo, samo ilirski u svojih sastancih razgovaramo. A to je sve plod dvogodišnjeg radjenja! Ovo pišem Vam i ostalim domorodcem, ako hoće koj ćitati, a nipošto pak, da bi se javno obaznailo, jer bi nam to sěgurno veliku nesreću prouzrokovalo, da može biti i propast za sobom povuklo, daklem nijedan de gente non sancta nesmije toga ćitati.« Pismo konćuje z naznanilom, da si ljubljanski bogoslovci dopisujujejo tudi z Gajem in Babukićem zaradi knjig. Na koncu pisma se podpiše: »Lovre Pinter, krajnski ilir do smerti.«⁴

Vrazovo potovanje po Sloveniji l. 1841. se je politični oblasti zazdelo sumljivo. Obdolžila ga je protidržavne agitacije, zlasti še, ker je potoval v družbi z Rusom Sreznjevskim, o katerem so bili prepričani, da širi med Slovenci ruske imperia-listične težnje. Posebno natančni so bili v Celovcu, od koder poroča nek bogoslovec Žaklju v Ljubljano: »Gestern abends (to je 16. studna) warn-te uns der Herr Direktor vor einem Briefwechsel mit Vraz (Verfasser der: Narodne pėsme), der mit jenem Professor aus Russland zu gleicher Zeit in Leibach sich befunden hat.

⁴ Prijatelj: Mala izvestja, Č. Z. N. VII., str. 303.

Denn er (t. j. director) sagte uns: Dass Russland (da es alle Slaven unter einem Scepter vereinigen möchte) Emmissäre in die slavischen Provinzen aussende, die unter dem Vorwande die verschiedenen Dialekte zu studieren, nur die Slaven der russischen Krone geneigt machen wollen.«⁵ Dalje poroča isti bogoslovec, da so v Celovcu pozvali na policijski urad dva bogoslovca (Ulag in Zorčiča), za katera so zvedeli, da si dopisujeta z Vrazom. O vsem tem je ljubljanski bogoslovec Žakelj Vraza obvestil in mu poslal tudi prepis pisma, ki ga je dobil iz Celovca. Obveščal ga je brez dvoma tudi o položaju v Ljubljani in v ljubljanskem semenišču, zakaj Vraz je 14. dec. 1841 posestrimi Dragoili pisal med drugim tudi to: »U Ljubljani činio je g. director onděšnjega sěmeništa onděšnje bogoslovce, za koje zna, da sam obćio š njimi, pozorne, da svaki list njemu izruče, kojega će od mene primiti.«⁶ Toda korespondenca med Vrazom in ljubljanskimi bogoslovci se ni pretrgala. Iz tega lahko sklepamo, da je vodstvo popustilo, ali so bogoslovci dopisovanje vodstvu prikrivali.

Največ pa si je z Vrazom dopisoval Luka Jeran, ki je postal v oktobru 1843 knjižničar in mentor slovenskih bogoslovcev v Ljubljani. Knjižničar je ostal polna tri leta, kar je edini primer, od kar knjižnica obstaja. Ta je 20. febr. pisal Vrazu: »... Naše društvo ove godine opet bolje napreduje nego prie; istina, mnogo nas nie, ali u maloj šaki sami su iskreni domorodci.«⁷ Dalje poroča, da imajo v knjižnici 206 knjig, ki se mnogo bero.

Kakor moremo po ohranjenih blagajniških poročilih sklepati, je ostala ilirščina občevalni, ali, če hočemo tako reči, uradni jezik v Slavofilirskem društvu do 1847. leta, ko je tedanji predsednik Andrej Zamejec na prvo stran proračunske pole na-

⁵ Prijatelj: Vrazova popotovanja po Sl. Č. Z. N. VII., str. 178.

⁶ Prijatelj: Vrazova pop. po Sl. Č. Z. N. VII., str. 177.

⁷ Prijatelj: Mala izvestja, Č. Z. N. VII., str. 304.

mesto prejšnjega »Račun od stališa kase slavoilirskog društva za (n. pr.) četvrto godište počemše od 1/4 841 — 1/7 841«, napisal: »Rajtenga od stališa denarnice slavjanske bukvarnice 8—12 meseca 1847.« Ilirizem je bil torej premagan, ostalo pa je po njem še marsikaj, zlasti to, da se je udomačila gajica. Trdimo lahko, da imajo vprav ljubljanski bogoslovci največ zaslug, da se je udomačila gajica v slovenskem črkopisu. To društvo je bilo namreč v tesni zvezi z nastankom »Novic« in zato s preporodom slovenskega črkopisa. Idealni, a v slovenščini nezadostno podkovani dr. Janez Bleiweis se je pri ustanavljanju Novic obračal v prvi vrsti na tedanje bogoslovce, zlasti na Jerana in Pintarja, ki sta srednjo šolo dokončala v Karlovcu in prinesla že s seboj ilirskega duha, zlasti pa novi črkopis, gajico. Ti so pisali za Novice članke in gotovo so prav ti dosegli, da so se Novice oprijele gajice.

Kako je potekalo življenje v poznejših letih (do 1855), ne vemo mnogo. Bržkone se je začetno navdušenje pleglo, vendar je knjižnica stalno naraščala. Kljub temu, da se je nekaj knjig porazgubilo, nekaj pa zaradi spotikljive vsebine, na predlog L. Jerana, izločilo in sežgalo, je obsegala knjižnica l. 1855. preko 650 knjig. Tega leta je Matija Torkar knjižnico preuredil in napisal prvi katalog knjig s predgovorom in s pravili »Semeniškega bravnega društva«, ki jih je napravil po »Strafgesetzbuch« iz leta 1853. Kakor pove prva točka pravil, je namen društva, »da bi se udje v slovanskih narečjih izurili in sploh s slovanskimi zadevami soznali...«⁸

Že tri leta pozneje (1858) se društvo nazivlje »Slovenska knjižnica slovenskih bogoslovcev« in to ime je ohranila do danes. Odbor (knjižničar, blagajnik in štirje odborniki) je imel poleg knjižnice nalogo skrbeti tudi za časopise, na katere je bilo društvo naročeno in so krožili po sobah.

⁸ Zapisnik S. K. v ljublj. bogoslovnici.

Dne 10. majnika 1861 se je pod okriljem Slovenske knjižnice in po prizadevanju J. Bilca, Mat. Ferenčiča, J. Šaferja, Vil. Zupančiča, B. Sušnika, Toma Zupana in Jurija Štrbenca ustanovilo »Društvo Slovenske Lipe«, ki je izdajalo vsak četrtek (!) list »Slovenska Lipa, časopis ljubljanskih bogoslovcev«. Prva številka je izšla 16. majnika 1861. Sodelovali so Frid. Križnar, Lavoslav Dolenc, Karel Klun (ustanovitelj »Slovenca«), Fr. Lotrič, J. Smrekar, Fr. Štrukelj, I. Vesel, J. Parapat, Lovro Bergant in drugi. S šestim letnikom je postala Lipa knjižnično glasilo, a isto leto je tudi ugasnila. Po dveh letih (1868) je oživila znova, toda le za štiri leta. Na občnem zboru S. K. 16. oktobra 1872 so sklenili, naj se Lipa posuši. Četudi je bila Slovenski Lipi odmerjena kratka življenjska doba, vendar je marsikaterega bogoslovca izpodbudila k pisateljevanju.

Nova doba za S. K. se je začela l. 1869. Na novo so bila prirejena pravila, ki jih je potrdil občni zbor. Tedaj je knjižnica štela že okoli 80 članov. V zapisniku občnega zbora 9. novembra 1869 je zabeleženo število volivcev; glasovanja se je udeležilo 58 članov, a prvoletniki in stari odborniki niso imeli volivne pravice. Istega leta so izvolili štiri zaslužne može za častne člane, namreč: Jožefa Marna, Luka Jerana, Tomaža Zupana in Janeza Majnika. Točneje so tedaj formulirali tudi značaj knjižnice. Knjižnica ljubljanskih bogoslovcev ima namreč privatni značaj; »ona ni lastnina semenišča, temveč vseh onih gospodov, ki so jo od l. 1841. njene ustanovitve podpirali.«⁹ Istega leta so začeli pisati zapisnik občnih zborov in sej. Ker tajnika niso imeli, je pisal zapisnik in vodil korespondenco knjižničar sam.

Dogodke v zunanjem svetu so spremljali tudi dogodki v semenišču. Tudi tu opazimo neko napeto stanje med Staroslovenci in Mladoslavenci, ali če se izrazimo v drugem jeziku, med konservativnimi in liberalno

⁹ Zapisnik S. K. v ljublj. bogoslovnici.

usmerjenimi bogoslovci. Prišlo je celo do preprirov, ko je leta 1872. šlo za vprašanje, ali naj se knjižnica še nadalje naroči na Slovenski Narod. Proti temu sta odločno protestirala Jeglič in Žlogar, zagovarjali pa so ga ostali odborniki in knjižničar Škufca. Narod se torej naroča še nadalje, toda že leto pozneje ga novi odbor odpove. Leta 1875. se spet vzbudi želja, naj se Narod ponovno naroči, češ da Vaterland in Slovenec ne zadoščata; prvi se za Slovence sploh ne briga in tudi drugi je premalo naroden, dočim se je Narod zadnje čase znatno poboljšal. Spet je prišlo do prerekanj, češ Narod je popolnoma liberalen, katoliški veri strupen in kot tak nima mesta v semenišču. Gotovo bi se pričkanja nadaljevala, da ni temu storil konca škof Misia, ki je kratkomalo prepovedal, da bi list prihajal še nadalje v hišo.

Kljub malenkostnemu medsebojnemu trenju je število knjig naglo naraščalo. Kupovali so predvsem knjige, pisane v slovanskih jezikih; neslovanske knjige pa le take, ki so se nanašale na slovanske narode in njihova vprašanja. Močno je naraslo število čeških, hrvaških in poljskih knjig, da se je nekaterim celo zdelo, da knjižnica zanemarja slovenske knjige. Na občnem zboru dne 9. marca 1880 se Arko pritožuje, češ da je odbor pozabil, da je knjižnica slovenska, ker naroča same hrvaške in druge slovanske knjige. Nasprotujeta pa mu Andrej Kalan in Frančišek Lampe ter zagovarjata ravnanje odbora: »Odbor je izvršil svoj posel, ker popolnoma ustreza namenu knjižnice, da se namreč izpoznavajo udje sè brati svojimi slovanskimi.«¹⁰

Delo knjižnice se je omejilo, ko je 22. decembra tedanji semeniški duhovnik F. Lampe ustanovil »Cirilsko društvo«, katerega namen je bil gojiti smisel za leposlovje in umetnost ter navezati stike z drugimi slovanskimi in zlasti slovenskimi bogoslovci. Pod okriljem

¹⁰ Zapisnik sej in občnih zborov S. K.

tega novega društva se je široko razmahnilo pisateljsko delovanje, ki se je pokazalo v desetih letnikih »Glasnika« (1881—1890), pozneje pa celo v javnosti z desetimi knjižnicami »Pomladni glasi«, ki so izhajale redno vsako leto od 1891—1900. Najmarljivejši sotrudniki so bili Anton Medved, Mihael Opeka, Viktor Steska, Alojzij Stroj, Jože Debevc, Josip Volc, Franc Finžgar, Evgen Lampe, Jože Benkovič, M. Zemljič, Fr. Neubauer, Pavel Perko, Franc Kralj. Iz tega kroga so izšli ustanovitelji in glavni sotrudniki Doma in sveta.

Vez med knjižnico in C. D. se je na zunaj kazala le v toliko, da se je vsakokratni knjižničar udeleževal sej C. D. Seveda so bili prav člani tega novega društva najpridnejši obiskovalci knjižnice in bralnice.

Za svoj zlati jubilej je bila knjižnica na novo urejena, sestavljen je bil tudi nov zapisnik knjig. Vse to delo je izvršil Jože Benkovič, o katerem lahko rečemo, da ima za knjižnico poleg ustanovitelja največ zaslug. Po preureditvi je bilo vseh knjig 3056, od teh slovenskih 1594, hrvaških 570, čeških 253, nemških 130, srbskih 115, ruske 104, raznih (»mednarodnih«) 105, poljskih 32, staroslovenskih 33, slovaških 5, bolgarske 3, lužiskosrbske 4, maloruski 2 in muzikalij 106.

Res, da je bilo članstvo izredno požrtvovalno, kar razvidimo iz sejnih zapisnikov (dajali so prostovoljne prispevke v denarju in v knjigah, prirejali so v korist knjižnice tombole itd.), vendar je gotovo, da članstvo samo ne bi zmoglo tolikih izdatkov in knjižnica ne bi tako vztrajno napredovala, če ne bi imela toliko in tako velikodušnih podpornikov. Velike zasluge za knjižnico imajo med drugimi biskup Strossmeier, prof. dr. Vončina, prof. dr. Lesar, kanonik dr. Jeglič, bivša spiritala Heidrich in Flis, zlasti pa kanonik J. Marn in prof. dr. Franč. Lampe. Z nasveti in tudi s podporami je knjižnici mnogo koristil dr. Janez Ev. Krek in pozneje dr. Fr. Grivec.

Nemajhno razburjenje pa je nastalo med bogoslovci 1898. leta, ko

je semeniško vodstvo zahtevalo od knjižničarja knjižnične ključe, češ da se bogoslovci preveč zanimajo za hrvaščino, ruščino itd., pri tem pa zanemarjajo bogoslovske vede. Sklicana je bila izredna seja, kjer so prišli do zaključka, da tega ni kriva niti knjižnica niti knjižnični odbor, temveč posamezniki sami. Ključev vodstvu nikakor ne morejo izročiti, zakaj, če se izroče ključi, se izroči knjižnica sama, ta pa ni last le bogoslovcev, temveč vseh duhovnikov, ki so bili kdaj njeni udje. Ključev odbor vodstvu ne izroči, pač pa na zahtevo knjižnico vedno odpre, da vodstvo knjižnico pregleda. Tedanji knjižničar Skubic je zadevo vodstvu obrazložil in dosegel, da so ključi ostali v rokah knjižničarja.

Ob svoji šestdesetletnici je knjižnica štela že blizu 6000 knjig. Al. Merhar, takratni knjižničar, je poročal na občnem zboru: »Knjižnica je najiminitnejša in najdragocenejša ustanova, kar so jih kdaj uživali in jih še uživajo, ona je najbogatejša knjižnica pod slovenskim nebom (seveda slovenska).«¹¹ V desetih letih je narasla od 3056 na 5800 in še čez. Seveda pa je s tolikim številom prišlo v knjižnico mnogo navlake, ki ni ustrezala praktičnim potrebam bogoslovcev in duhovnikov. To so zlasti opazili pri prenašanju knjig v novi lokal (biljardno sobo), kjer se nahaja večji del knjižnice še danes. Res je, da so mnogi knjižničarji bolj skrbeli za kvantiteto kot za kvaliteto (to velja zlasti za podarjene knjige). Poudarjati so začeli, naj knjižnica ne sprejema knjig brez vsake kritične presoje, zakaj bogoslovci, ki stanujejo tu le nekaj let, itak ne utegnejo prebrati vsega, kar se danes tiska, temveč komaj le najboljše. V tem smislu se je leta 1905. vršila reforma knjižnice. Določili so preglednike, ki naj po svoji uvidevnosti izločijo, kar je nekoristnega. Tako so prevzeli A. Breznik slovniška dela, Langerholc slovensko literaturo, L. Turšič pesništvo in ruščino, T. Klinar in Peča-

¹¹ Zapisnik sej in občnih zborov S. K.

rič hrvaško, češko in poljsko slovstvo pa Kmet. Pregledali so vse knjige, balast so izločili, nevezane pa dali vezati. Vsega skupaj je bilo tedaj črtanih iz knjižničnega kataloga 821 knjig.

Pri nekaterih je ta revizija naletela na hudo nasprotovanje, zlasti v poznejših letih. Mnogi so bili pač mnenja, da ima vsak kos pisanega papirja svoj pomen in zato tudi prostor v knjižnici.

V začetku dvajsetega stoletja se je vedno pogosteje oglašala želja, naj knjižnica v toliko spremeni svoja pravila, da bo smela nabavljati tudi neslovansko slovstvo, zlasti nemško. Ker odbor sam ni bil kompetenten spreminjati pravila, še manj iti preko pravil, je predlog ponovno prišel na dnevni red občnih zborov. Toda želji, »naj postane knjižnica praktičnejša, zakaj minili so časi, ko so apriori zavračali nemško beletristiko,«¹² občni zbori niso ugodili in pravila so ostala nespremenjena. Da pa je zanimanje za slovanske jezike med bogoslovci ponehalo, kažejo vedno pogostejše ugotovitve knjižničarjev in odbornikov, da namreč češke, poljske in druge slovanske revije ostajajo nerazrezane. Ne moremo pa še zaradi tega reči, da je med bogoslovci ponehala slovanska zavest, zakaj prav v času, ko se je oglašala želja po neslovanskih knjigah in revijah, je raslo tudi navdušenje za svobodno Jugoslavijo. Želeli so si pač širšega obzorja, ki jim ga zgolj slovanska knjižnica ni mogla nuditi.

Ob 70 desetletnici (1911) so bile knjige na novo revidirane in urejene. Tedanji knjižničar Matej Vilfan je sestavil tudi nov knjižni katalog. To je bilo potrebno, ker je bilo v starem katalogu vpisanih še mnogo takih knjig, ki jih že zdavnaj ni bilo več v knjižnici, a to delo je bilo težavno tembolj, ker so imeli mnogo knjig izposojenih starejši člani, pa tudi nečlani po Sloveniji. (Zatekali so se v S. K. ne le duhovniki, temveč tudi laiki-znanstveniki,

¹² Zapisnik sej in občnih zborov S. K.

kot n. pr. dr. Štrekelj, dr. Grafenauer i. dr.)

Staremu častitljivemu društvu so potekale zadnje ure njegove samostojnosti in neodvisnosti. C. D. je namreč nehalo služiti svojemu namenu. 12. novembra 1912 je namreč postalo reprezentacijsko društvo ljubljanskih bogoslovcev; postalo je dvoživka. Društvo kot tako ni moglo več živahno delovati; sestanki so postali nezanimivi in neobiskani. Na občnem zboru 12. nov. t. l. se je društvo ločilo: formiral se je kot samostojen odsek »Literarni krožek«.

Že jeseni 1913. leta je predsednik C. D. začel nagovarjati knjižničarja, naj tudi S. K. pristopi kot odsek k C. D. Iz spoštovanja do najstarejšega bogoslovskega društva so se odborniki in tudi člani upirali storiti ta korak, a ne dolgo. Dobrega pol leta kasneje (5. julija 1914) se je S. K. pridružila C. D., kot njen odsek s samostojnim delokrogom.

Izbruhnila je vojna, ki jo je občutila tudi knjižnica. Skrčilo se je število časopisov in revij, zlasti pa dotok novih knjig, skrčil se je tudi krog bogoslovcev. Ponehalo je celo navdušenje za branje, kakor toži na občnem zboru knjižničar Jeretina: »Vojna je zamorila vsak smisel za umetnost in poezijo. Vsi čutimo, kako nas nekaj pritiska k tlom...«¹³ Istočasno pa se je tudi v semenišču vedno krepkeje oglašala želja po svobodi, po neodvisni Jugoslaviji.

Prav ob nastanku Jugoslavije pa je izginila zadnja sled samostojnega društva Slovenske knjižnice ljubljanskih bogoslovcev. Od vsega odbora je ostal le knjižničar, ki je postal redni odbornik C. D. Za knjižnico skrbi odslej izključno le C. D. in določa norme za poslovanje. Značilno pa je, da je še vse doslej ohranila značaj slovenske knjižnice, zakaj tudi v zadnjih letih so se kupovale skoraj izključno le slovenske knjige. Potrebe časa pa silijo tudi njo, da bo slej ko prej morala misliti tudi na nemško, francosko, italijansko in angleško lepo-

¹³ Zapisnik sej in občnih zborov S. K.

slovno in znanstveno literaturo. Kar vsebuje doslej nemških knjig, je večina teh ostalina bivšega »Socialnega kluba ljub. bogosl.«, ki je imel svojo knjižnico, pa jo je zapustil S. K.

V zadnjih letih knjižnica lepo napreduje. Ker je njen namen, da v prvi vrsti skrbi za leposlovna dela, kupuje od znanstvenih knjig le one, ki so za teološki študij nujno potrebne, ki se tičejo leposlovja, ali ki izhajajo kot redne publikacije knjižnih družb, na katere je knjižnica naročena. Seveda bi bogoslovci sami danes ne mogli kriti stroškov, ki jih knjižnica zahteva, zato je navezana na zunanjo pomoč.

Gotovo S. K. že dolgo ni več največja slovenska knjižnica, ker ne razpolaga s potrebnimi sredstvi in tudi ni njen namen tekmovati z drugimi, vendar ima svoj pomen in svojo vrednost, saj premore redkosti in dragocenosti kot malokatera. Brez dvoma bi izvrstno služila slehernemu izobražencu, zlasti pa slavistu.

Danes vsebuje S. K. okoli 7570 knjig (z revijami vred). Od teh je okoli 2660 znanstvenih, 1770 leposlovnih knjig, 2180 revij in časopisov, 293 starinskih, 600 nabožnih knjig in 62 rokopisov.

Ce Bog da, se bo knjižnica za svojo stoletnico preselila v novo poslopje, saj ji je tu postalo že pretesno. Ob njej se bodo še pozni rodovi vzgajali in iskali tudi razvedrila. Gotovo pri tem ne bodo pozabili velike požrtvovalnosti in pa truda onih, ki so jo ustanovili, nesebično vodili in podpirali. S. K. ljubljanskih bogoslovcev je, kakor je zapisal že Benkovič ob njeni petdesetletnici: »... eden najlepših in najsijajnejših dokazov v požrtvovalnosti in iskrenem domoljubju njenih ustanovnikov in podpornikov. Bogoslovci, večinoma iz preprostih selških domov, brez vsakih stalnih dohodkov, so darovali na domovinski oltar svoje skromne, često trdo prihranjene novce in tako zgradili veli-

¹⁴ Zapisnik knjig Slov. knj. ljub. bogoslovcev.

častno stavbo, ki je veljala okroglih 4500 gld.«¹⁴

Trdno lahko upamo, da bodo znanjci z delom zadovoljni, saj še vedno veljajo in bodo veljale za slovenski kler besede, ki jih je leta 1915. spregovoril pokojni dr. Jeglič ljubljanskim bogoslovcem: »Ako hočemo priti z inteligenco v ožji stik, se moramo v slovstvu bolj izobraziti, ker ravno slovstvo nam nudi mnogo gradiva, da lahko občujemo z izobraženci in tako širimo mednje ideje krščanstva.«¹⁵

Naj ti zgodovinski podatki pokažejo, da slovenska duhovščina ni in ni bila niti nazadnjaška, niti nenarodna. Vedno je bila pripravljena žrtvovati se za stvar, ki je v korist kulturi in narodu. Slovenska knjižnica ljubljanskih bogoslovcev, ki ni bila nikdar deležna kakih javnih podpor, je le en primer mogočne narodne zavesti mladega duhovskega naraščaja.

¹⁵ Zapisnik sej in občnih zborov S. K.

Viri in literatura.

Blagajniški zapiski Slavo-ilirskega društva. (Shranjeni v knjižničnem arhivu.)

Zapisniki sej in občnih zborov Sl. knj. ljub. bogosl. (Shranjeni v arhivu C. D.)

Zapisnik Slovenske knjižnice v ljubljanski bogoslovnici. (Shranjen istotam.)

Jože Benkovič: Zgodovina knjižnice ljubljanskih bogoslovcev. (Zapisnik knjig S. K. ljub. bog. Shranjen istotam.)

Blaž Sušnik: Semeniška slovenska knjižnica. (Slovanska Lipa II. tečaj l. 1862. Shranjena v S. K.)

Peter Bohinjec: Semeniška slovenska knjižnica. Donesek k zgodovini slovenske književnosti. (Z. S. M. 1902.)

Dr. Ivan Prijatelj: Vrazova popotovanja po Slovenskem. (Č. Z. N. VII.)

Dr. Ivan Prijatelj: Mala izvestja (Č. Z. N. VII.)

F. Petre: Poizkus ilirizma pri Slovencih. (S. M. 1939.)

Janez Kotar.

MESTNA HRANILNICA LJUBLJANSKA

JE NAJVEČJI SLOVENSKI PUPILARNO-
VARNI DENARNI ZAVOD. DOVOLJUJE
POSOJILA NA MENICE IN VKNJIŽBE.
ZA VSE VLOGE IN OBVEZE HRANILNICE
JAMČI

MESTNA OBČINA LJUBLJANSKA

Vezavo Doma in sveta v originalne platnice sprejema Knjigoveznica
Jugosl. tiskarne. Cena vezave v platnu 45.— din, samo platnice 30.— din.

Vabilo na naročbo Doma in sveta

letnik 53

Dom in svet stopa že v tretje leto novega polstoletja pomlajen in čil, obetajoč poln razmah novih talentov. V zadnjih dveh letnikih je dokazal, da je zmožen življenja, celo izhajanja v redu, kar že dolgo vrsto let ne. Vsak objektiven opazovalec slovenskega literarnega in kulturnega življenja bo moral priznati, da se ob Domu in svetu zbira nova generacija, ki vtiskava viden pečat literarnemu ustvarjanju zadnjih let ter obljublja s svojim delom, da bo v prihodnjih letih postala njena vloga vse bolj pomembna in odločujoča. Njegovo pomlajenje ob polstoletju ni bilo reviji v tako škodo, kakor je kdo pričakoval, temveč ji je bilo v korist, kajti — tedaj se je položilo v zemljo novo seme, ki daje že sedaj zrele plodove in se bo razraslo vsak čas v lepo drevo, v katerega senci bodo peli najboljši pevci in našli utehe vsi ljubitelji umetnosti in znanja. Tako se tudi ti letniki častno uvrščajo k Dom in svetovi tradiciji, ki je v njegovem poslanstvu: **oblikovati življenje iz etičnih in katoliških globin** ter iz njih zornega kota razlagati in razumevati kulturno dogajanje v domu kakor tudi v svetu.

Kakor do sedaj bomo skušali vzdrževati zvezo z različnimi generacijami dominsvetovcem, pa seveda skrbeli tudi za obetajoče mlajše sile. Za prihodnje leto nam bodo ostali zvesti dosedanji sodelavci ter bodo v poeziji sodelovali: **Lovrenčič, Tauferjeva, Šali, Ludvik, Kastelic, Čampa, Dular, Beličič, Marinčeva, Sardenko, Žitnik** itd., v prozi: **Malešič, Lea Faturjeva, Bevk, Jalen, Krivec, Helena Jakličeva, Kunstelj, Zorman, Janežič, Dular** itd., v drami: **Lojze Remec, Kociper, Jalen in dr.,** v znanstvu in eseju: **dr. Grafenauer, Pregelj, Budal, dr. Mikuž, dr. Vodusek, B. Orel, V. Novak, M. Ukmar, Gregorič Joža in Jože, Strážovec, J. Kastelic, Vratuša** itd. itd.

Iz bogatega gradiva za I. št. omenjamo pesmi **Šalija, Ludvika in Kastelca. Dušan Ludvik** je prevel tudi najpomembnejše pesmi modernih čeških katoliških pesnikov in jim napisal uvod. Velika novost bo ljudska drama iz duhovniškega življenja novega dramatika **S. Kocipra** Šentjurski provizor, ki bo gotovo doživela velik uspeh po vseh odrih, ljudskih kakor poklicnih. **Dr. Grafenauer** bo prispeval razpravo iz slov. literar. narodopisja, kakor tudi **Boris Orel. Dr. Mikuž** bo priobčeval študije o slovenskih slikarjih (Jakopiču, Kosu itd.). **V. Novak** portrete madžarskih lirikov. **Tone Čokan** bo pripravil celotno številkno moderne francoske katoliške literature, **dr. V. Vodusek** pa študije iz slov. instrumentalne glasbe. Vse leto pa bomo prinašali zadnje predsmrtno delo pisatelja **Malešiča Škrlatno nebo na vzhodu in zahodu**, ki jo je pisal za naš list tik pred smrtjo. **Vratuša** bo raziskaval slovensko-ruske lit. stike, kakor se bomo tudi sicer ozirali na **slovanske** kulturne vrednote. **Kastelic** bo priobčil eseje o antiki itd.

To je samo nekaj malega iz bogate vsebine Doma in sveta, ki bo posvečen tudi razvoju umetnosti in bo kot sedaj prinašal v vsaki številki vinjete novega modernega slikarja ter priloge.

Kljub draginji pa ne bo **naročnina nič zvišana**, temveč ostane ista.

Uprava Doma in sveta

Uredniški konzorcij Doma in sveta